

ACL

Nr. 3A
2015

Acta Centri Lucusiensis

Argument

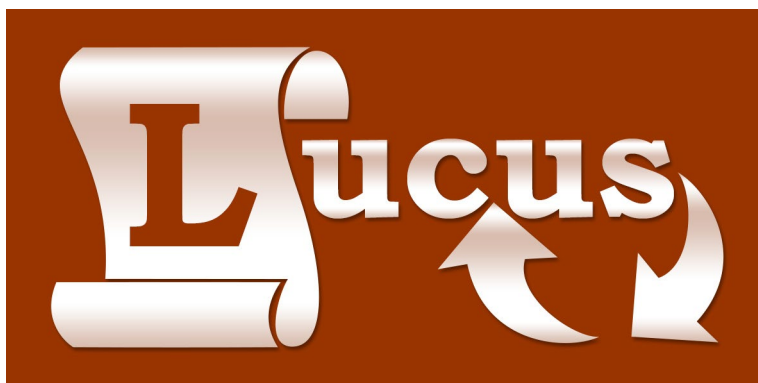
Studii și însemnări

Convergențe

Lecturi critice

Revista editata de
Centrul de Studii
DacoRomanistice

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

nr. 3A/2015

**Centrul de studii DacoRomanistice LUCUS
Timișoara**

**ISSN 2343-8266
ISSN-L 2343-8266**

<http://www.laurlucus.ro>

<https://biblioteca-digitala.ro>

Colegiul științific

<i>coordonator:</i>	prof. univ. dr. Dan Negrescu
<i>secretar:</i>	prof. univ. dr. Sergiu Drincu
<i>membri:</i>	prof. univ. dr. Ștefan Buzărnescu lect. univ. dr. Valy-Geta Ceia lect. univ. dr. Călin Timoc
<i>membru de onoare:</i>	cerc. șt. dr. Leonard Velcescu (Perpignan, Franța)

Colegiul de redacție

<i>director:</i>	Laurențiu Nistorescu
<i>secretar de redacție:</i>	Daniel Haiduc
<i>redactori:</i>	Cătălin Borangic Antuza Genescu Daniela Damian

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor aparține în mod exclusiv autorilor

Cuprins

Argument

<i>Dan Negrescu</i>	_6
Însemnare subiectivă despre <i>nomen Decibali</i>	
<i>Constantin Elen</i>	_8
Care erau, de fapt, granițele nord-dunărene ale Imperiului Roman?	

Studii și însemnări

<i>Laurențiu Nistorescu</i>	14
Contribuții la identificarea etno-politică a limigantilor lui Ammianus	
<i>Călin Timoc</i>	32
Quadriburgium-ul de la Mehadia și problemele cercetării limesului roman târziu în regiunea Porților de Fier ale Dunării	
<i>Claudia S. Popescu, Laurențiu Nistorescu</i>	37
Un Litovoi înainte de Litovoi?	

Convergențe

<i>Bogdan Muscalu</i>	46
Un nou sit arheologic reperat pe raza localității Vălcani (județul Timiș)	
<i>Laurențiu Nistorescu</i>	71
Imaginile Barbaricum-ului: comunitățile neinteligibile	

Lecturi critice

<i>Daniel Haiduc</i>	77
Cronica Cercetărilor Arheologice 2014	
<i>Valy-Geta Ceia</i>	83
Hippika. Calul în istoria omenirii	
<i>Sergiu Enache</i>	85
Un aport necesar la cercetările de epocă sarmatică	
<i>Valeriu D. Călărășanu</i>	87
Semnal: "Angustia" nr. 17-18/2014	
<i>Sorin Damian</i>	88
Semnal: "Pontica" nr. 47/2014	

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Argument

Dan Negrescu

Însemnare subiectivă despre *nomen Decibali*

Scriam odinioară în preambulul unei cărți de specialitate (*Cultură și civilizație latină în cuvinte*, Paideia, București, 1996) că între severul refuz al lui Theodor Mommsen (vezi *Istoria romană*, I) față de orice informație orală despre vechea Romă și viziunea lui Titus Livius, nu întotdeauna tributară unei acribii presupus științifice, dar totuși de nerefuzat, aş alege... sinteza între cei doi.

Sensibil la tot ce înseamnă latinitate, mai ales când ne și vizează din afara Daciei Felix, Laurențiu Nistorescu, întors dintr-un periplu panonic de studii doctorale, mi-a remis de curând copia unui document, pe cât de incitant, pe atât de dificil în a ne duce la o concluzie clară, categorică nici atât. Și totuși... Este textul de pe o „tăbliță de blestem” datată, cu aproximație, către finele secolului II – începutul secolului III, desigur p. Chr. (Barta Andrea, *The language of latin Curse Tablets from Pannonia. A new Curse Tablet from Aquincum*, în *Acta Antiqua*, 1/2009, pp. 23-30).

Reproducerea integrală a textului ar fi superfluă, în primul rând pentru că din cele 15 rânduri componente, doar trei pot fi considerate integre, astfel că nu putem vorbi de un mesaj unitar și deplin inteligibil. E clar însă că avem în față o copioasă înșiruire de blesteme, prin formula recurentă *ne possit facere contra* (**să nu aibă putință, puteri, împotriva lui...**); și mai relevant pentru limbajul blestemului *lingua ne possit adversus* (**limba să nu aibă putere**); cele două formule, având însă și ceva de descântece, sunt raportate la persoane precum *Iulia Nissa*, *Gaius Mutilius*, *Eunicius Surus*, *Annia* și altele, din păcate indescifrabile. Nu sunt, desigur, personalități, ci persoane (ale unei lumi dispărute), „rămase” însă până azi, fie pentru că blestemau, fie pentru că erau vizate de blesteme; astfel, *Iulia Nissa* și *Gaius Mutilius* „să n-aibă putință împotriva lui Oceanus și a Amoenei”; „*Gaius* să n-aibă putință împotriva lui Felicio. *Limba* lui *Eunicius Surus* să n-aibă puteri împotriva lui Oceanus...”

Ceea ce este de remarcat, în afara faptului că suntem cert într-o comunitate neatinsă de creștinism încă (onomastica și blestemele sunt păgâne, ca să nu zic clasice), e blestemul ca *Decibali lingua et nomen ne possit adversus Oceanum facere*, adică „nici limba nici numele lui Decibalus să nu poată făptui potrivnic lui Oceanus” (din păcate, ceea ce urmează, cinci rânduri, e complet ininteligibil prin omisiuni, lipsind, pe bună dreptate, încercarea de reconstituire a textului). Prezența numelui *Decibalus* într-o așezare din Pannonia romană, chiar și fără vreo referință de alt tip, dovedește o circulație onomastică remarcabilă; un nume latinizat¹, până la urmă, precum celelalte, într-un spațiu necenzurat

1. Forma atestată este *Decibalus*, în texte și contexte latine. Nu dispunem de o eventuală atestare a antroponimului în traco-dacă. Dar, și într-un asemenea caz, numele este/devine latin prin circulația sa

de granițe coercitive.

Documentul citat nu poate duce, după cum avertizam, la concluzii spectaculoase, dar m-a condus la ipostaza *tit-liviană*, tocmai prin acel *Decibalus*; distinsa profesoară latinistă de *pie* amintire, Maria Pârlog, îmi relatează odinioară că, fiind la un *simposion* de limbă și cultură latină în Ungaria, în pragul celui de al doilea război mondial, vizitase, împreună cu ceilalți participanți, vechea așezare romană *Sabaria (Savaria)*, azi Szombathely, interesați fiind cu toții de templul lui Isis (de vizitat și în ziua de azi!); latinista a fost însă impresionată mai cu seamă de un mic *lapidarium*, deloc la vedere, ci doar pentru cunoscători, unde un coleg ungar îi atrăsese atenția asupra inscripției cu numele principalilor „susținători” ai templului, printre primii aflându-se *Decibalus*; un altul, desigur, decât cel de la *Aquincum*; dar tocmai aceasta dovedește circulația numelui.

Nu este rostul acestor rânduri și nici intenția de a trage irefutabile concluzii științifice, dar fixarea (*figere*), „nemișcarea” blestemelor în tăblițe (căci *verba volant* pierzându-și puterea) se dovedește a fi încă o formă a pragmatismului roman de a nemuri nume, fie și vizate de blestem.

Constantin Elen

Care erau, de fapt, frontierele nord-dunărene ale Imperiului Roman?

Which were the real borders of the Roman Empire at the north of Danube?

***Abstract:** The current opinion about the borders of the Roman Empire at the north of the Danube is that the western boundary of the province of Dacia crossed the Western Carpathians on a route that was very close to the most important gold mines in the whole European part of the empire. However, this interpretation does not explain how the province of Dacia was guarded and administered and ignores the fact that there was a Roman *limes* to the west of this alignment.*

***Keywords:** Roman Empire, Dacia, borders/*limes**

Aproape invariabil, hărțile care redau poziția Daciei¹ în geografia administrativă a Imperiului Roman prezintă un traseu care urmează aliniamentul de la răsărit de sectorul sud-carpatic al râului Olt (*limes*-ul transalutan), crestele Carpaților de Curbură, poalele apusele ale Carpaților Orientali și, respectiv, cele sudice ale Carpaților Nordici (Maramureșeni), iar din sectorul Porolissum, un parcurs sinuos pe crestele Apusenilor, apoi cursul Mureșului inferior până la confluența cu Tisa, iar de aici cursul acesteia până la vărsarea în Dunăre. Un astfel de aliniament nu poate să nu stârnească un val de nedumeriri, cu atât mai accentuate cu cât frontiera Daciei Romane reprezintă granița exterioară a Imperiului într-una dintre cele mai expuse zone de contact cu Barbaricum, ceea ce implică o ecuație de securitate cu totul excepțională. Cel dintâi aspect care uimește este eterogenitatea concepțiilor de apărare pe care se presupune că le-ar fi demonstrat strategii și inginerii romani la amenajarea acestor aliniamente defensive - și ne grăbim să semnalăm faptul că nu avem de-a face cu o eterogenitate impusă de condițiile de relief. Astfel, dacă în sectorul sud-vestic, frontiera administrativă a provinciei și Imperiului este prezumată a se fi suprapus peste câteva cursuri importante de ape, Mureșul și Tisa – *nota bene!* în pofida faptului că acestea erau utilizate chiar pe sectoarele de graniță pentru navigația imperială și, în plus, în pofida faptului că aliniamentul Tisei dintre gura Mureșului și vărsarea în Dunăre era greu de gestionat din cauza ansamblului de mlaștini și câmpii umede – nu s-a apelat la aceeași soluție și în cazul graniței dinspre Câmpia Dunării, deși și acolo se afla la dispoziție un râu important, Oltul: față de acesta, traseul frontierei

1. Ne referim la Dacia Augusti, provincia întemeiată de împăratul Traian la nordul Dunării, după lichidarea statului independent dac de Sarmizegetusa

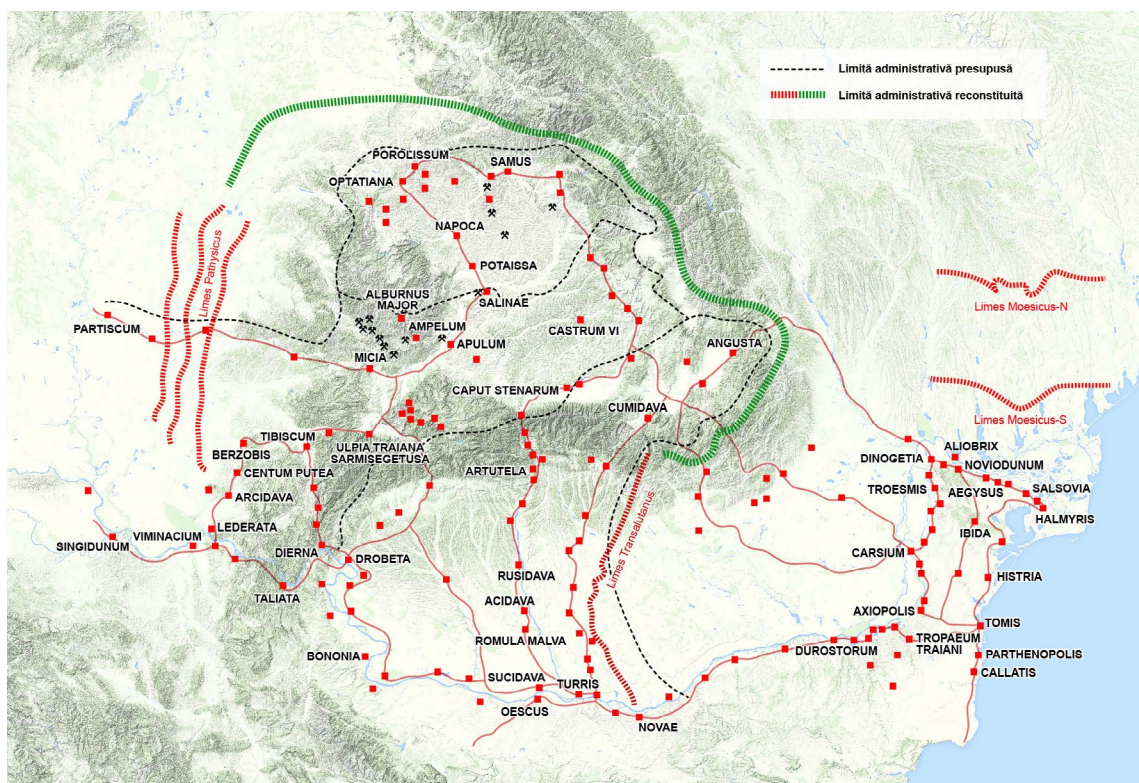
presupuse avansând, pe un teritoriu foarte neomogen ca relief, cu zeci de kilometri în adâncime. De asemenea, dacă pe anumite sectoare montane au fost preferate crestele (cele ale Carpaților de Curbură oferind o oarecare configurație de barieră naturală, ceea ce nu se poate spune despre traseul prezumat a tăia în două Apusenii, pe un aliniament care este, pe de o parte, accesibil în zone largi datorită depresiunilor formate de-a lungul Crișurilor, iar pe de alta, dificil de gestionat tocmai de către forțele de apărare), pe cea mai mare parte a parcursului intracarpatic este presupusă organizarea supravegherii la poalele masivelor montane, adică într-o poziție din care nu poate fi asigurată nici monitorizarea teritoriului de dincolo de graniță, nici organizarea, la nevoie, a unui contraatac. Încă și mai puțin explicabilă este ipoteza că acesta ar fi fost cu adevărat traseul frontierei administrative către Barbaricum a provinciei Dacia, în condițiile în care aliniamentul trece la doar câțiva kilometri de cea mai importantă exploatare auriferă a Imperiului, imediat accesibilă pe cursul Crișului Alb.

Se poate obiecta că aceste întrebări nu-și au rostul, de vreme ce acest parcurs al limitei administrative a provinciei traiane au fost reconstituite pe baza identificării riguroase pe teren a castrelor, turnurilor de observație, drumurilor de legătură și, pe unele sectoare, a traseului valurilor de pământ care dădeau o expresie fizică limitei administrative. Întrebarea care se pune aici este însă dacă toate aliniamentele prezumate a fi *limes*-uri sunt cu adevărat expresia frontierei exterioare a provinciei și Imperiului sau reprezintă ”doar” sisteme de securizare ale unor drumuri interioare strategice. Că întrebarea este metodologic legitimă, o dovedește constatarea că ansamblurile de fortificații-comunicații de la frontierele administrative ale Imperiului Roman se constituie, în general, ca structuri cu dublu aliniament, respectiv, cu o linie avansată și una de rezistență. Avem, astfel, în Britania, un *limes* hadrianic și, în fața acestuia unul antoninian; în Dacia sud-carpatică, un *limes* alutan și unul avansat, transalutan; în Moesia nord-dunăreană, un *limes* în imediata vecinătate a Dunării-braț Chilia (aliniamentul Vadu lui Isac-Tatarbunar) și unul avansat prin mediana Basarabiei actuale (aliniamentul Șerbești-Tuluțești) – cu observația că, la fel ca și în cazul valurilor romane din câmpia banato-crișană, sunt considerate a fi fost amenajate la mare distanță de teritoriul efectiv administrat; chiar și pentru epocile târzii, în care reconfigurările majore de frontiere au dublat reconfigurări radicale de abordări strategice ale problemei securizării granițelor, ne întâlnim cu aceeași situație a dublului aliniament: *limes*-ul Brazda lui Novac de sud și, respectiv, la o distanță de același ordin de mărime² ca și în celelalte exemple aici menționate, *limes*-ul Brazda lui Novac de nord. Există, desigur, și contraexemple, așa cum este – la zona de contact dintre Imperiu și Barbaricum-ul european – situația *limes*-ului germanic sau a celui rhaetic: numai că aici, dincolo de configurațiile naturale de sprijin (cursul Rinului spre exemplu, suprapus doar pe anumite sectoare de *limes*-ul propriu-zis), singularitatea liniei defensive este consistent compensată de staționarea unui dispozitiv militar excepțional: șase legiuni doar pe *limes Germanicus*³. Nu putem ignora faptul că – chiar și în contextul unei viziuni unitare a organizării sistemului de protejare și gestionare⁴ a frontierelor, cum în mod vădit este

2. O distanță deloc lipsită de semnificație, ea asigurând traversarea în cel mult o oră de galop călare

3. *V Alaudae, XV Primigenia, XVI Gallica, I Germanica, IV Macedonica, XXII Primigenia*

4. Insistăm asupra dimensiunii de gestionare, având în vedere faptul că frontierele erau, poate într-o

Frontierele nord-dunărene ale Imperiului Roman
(portofoliu DakkHabbit 2-II-a: Daniel Haiduc)

cazul Imperiului Roman – puteau apărea excepții macroregionale semnificative, dictate de înzestrarea naturală a reliefului (precum în provinciile din nordul Africii, unde prezența megadeșertului saharian a impus substituirea aliniamentului avansat cu mici rețele de caste minore și ferme întărite, polarizate pe deschiderile circuitelor caravanier) sau de natura inamicului potențial (precum în Orient, singura frontieră în care Imperiul Roman s-a confruntat pe toată durata existenței sale cu entități statale de dimensiuni și organizări comparabile). Este însă dificil de admis că la scara aceleiași provincii, în condiții geopolitice semnificativ mai omogene, s-au aplicat soluții atât de incoerente pe diferite tronsoane ale unei frontiere instituite și administrate unitar.

O ipoteză de lucru care, considerăm noi, trebuie analizată în perspectiva identificării măcar parțiale a unor răspunsuri la întrebările de mai sus este că, la data constituirii sale de către împăratul Traian, provincia Dacia Augusti a încorporat în întregime regatul Daciei de Sarmizegetusa, în configurația moștenită de la Decebal⁵: adică, spre vest până

măsură mai însemnată decât dimensiunea militară, o problemă de control social-politic a interiorului și de relații economice cu exteriorul

5. Există, pentru susținerea acestei extensiuni teritorial-statale a regatului lui Decebal, mai multe instrumente de verificare, care conduc la același rezultat – de la Ptolemeu (care consemnează în *Geografia* sa, în contul Daciei occidentale și distinct de teritoriile geto-carpo-bastarne, o constelație de neamuri care-i include și pe saldensi, biphi, anarți și teurisci, vădit ocupanți ai teritoriilor contigue cursului Tisei, precum și pe costoboci, ocupanți ai arealului maramureșeano-bucovinean) până la Iordanes (care redă ecoul întinderii

la râul Tisa, spre nord până pe culmile Carpaților nordici, iar spre est pe aliniamentul configurat de Carpații Orientali și *limes Transalutanus*, care prelua practic delimitarea tradițională dintre regatul Daciei de Sarmizegetusa și cel al Geției⁶. În acest scenariu, limes-ul avansat spre vest l-a constituit cursul Tisei (care era format, la acea dată, mai mult dintr-un ansamblu de mlaștini, dar pe care prezența de durată a autorităților imperiale este probată inclusiv prin *statio Parthiscum*/Szegedul de astăzi), iar sistemul valorilor romane care străbat de la sud la nord câmpia banato-crișană a constituit aliniamentul de rezistență - în vreme ce traseul de puncte de observație care străbate de-a curmezișul Apusenii a exercitat nu funcția de *limes*, ci pe cea de protecție a drumului de legătură între ansamblul de așezări protourbane din arealul Porolissum-ului, exploatațiile aurifere din zona Ampelum-Alburnus Maior și strategică, inclusiv sub aspectul circulației mărfurilor, vale a Mureșului. Eventuala remarcă privitoare la cvasiinexistența punctelor fortificate romane din vecinătatea tronsonului de limes vest-dacic de la nordul Mureșului⁷ trebuie asociată cu următoarele elemente de raționament: pe de o parte, nu pot fi ignorate limitele⁸ stadiului cercetărilor pe acest tronson, pe de alta, avem a lua în calcul că în această regiune, administrația imperială pare să fi acționat prin interpuși, încredințând administrarea drumului comercial și a *limes*-ului propriu-zis comunităților autohtone de aici. O soluție similară va fi fost adoptată și pe tronsonul nordic al limesului Daciei, unde populația-tampon a fost cea a costobocilor - și credem că interpretarea potrivit căreia acest regat a devenit foederat Imperiului Roman numai *după* momentul războaielor marcomanice și a aventurii balcanice din 171 trebuie reanalizată în profunzime⁹.

În fond, regimul politico-juridic de care au beneficiat costobocii, după cucerirea traiană, nu pare să se fi diferențiat fundamental de cel rezervat geților propriu-zis¹⁰ în

---

regatului de Sarmizegetusa – acea Dacie considerată a fi devenit Gepidia – inclusiv asupra bazinului Crișurilor)

6. Faptul că teritoriile de la răsărit de această limită au fost tratate distinct în toate epocile de exercitare a controlului roman asupra Daciei (Traian alocându-le la cucerire provinciei Moesia, Hadrian externalizându-le ș.a.m.d.) vine să întărească această prezumție

7. Trebuie să subliniem că, la sud de Mureș, pe acest limes există un sistem coerent de castre (Lederata, Arcidava, Centum Putea, Bersobis), toate situate la est de valuri, în vreme ce la vest de acestea nu există nici o fortificație, nici la sudul, nici la nordul Mureșului

8. Este vorba de un complex de limitare a cercetărilor, care începe cu dificultatea de a fi organizat investigații pe un sector care traversează frontiere moderne (sau se află în proximitatea acestora) și continuă cu blocajele conceptuale de genul celor care, în pofida evidențelor arheologice și logico-istorice, atribuie valorile sarmaților, gepizilor ori avarilor

9. Ne îndeamnă la o asemenea atitudine, mai întâi, observația că centrele de putere asociate costobocilor, precum cel de la Malaja Kopania, au făcut și ele obiectul campaniei de dezafectare în etapa finală a războiului daco-roman din 105-106, în acest condiții fiind obligatorie (până la evidențierea unor contraargumente valide) prezumția că la organizarea regatului cucerit în provincie imperială a fost reglementată și relația Romei cu formațiunea costobocă. Argumentul că în trei generații mai târziu, în anul 171, regatul regelui Pieporus se angajează într-o amplă operațiune anti-romană nu este de natură să anuleze această prezumție, întrucât avem numeroase exemple de formațiuni care se aflau într-o relație sau alta de asociere cu Imperiul Roman (*soci, amici, foederati* etc.) care s-au răzvrătit împotriva protectoratului imperial.

10. Dacă, sub aspect etno-cultural (implicit și religios), între daci și geți există o identitate cvasitotală, în plan politico-militar cele două populații se comportă – cu rarissime excepții, dintre care cea mai notorie este cea a epocii Burebista-Deceneu – ca două corpuri politice diferite. Tratatamentul diferențiat pe care-l aplică romanii celor două regate, atât înainte, cât și după cucerire, vine să întărească acest aspect, clar prezentat de Strabon

aceeași epocă, în pofida faptului că aceștia se aflau într-o regiune mult mai apropiată și mai de interes pentru factorul dominant roman: coridorul Dunării. Este suficient să ne amintim că, după înfrângerea definitivă a lui Decebal, împăratul Traian n-a cuprins teritoriile de la răsărit de Olt în noua provincie, alocându-le Moesiei (foarte probabil, în virtutea unei realități politice mai vechi, care făcea din geți ocupanții unor teritorii întinse pe ambele maluri ale Dunării de jos), pentru ca urmașul său Hadrian, la urma urmei inițiatorul politicii de fortificare și amenajare comunicațională a frontierelor unui Imperiu care-și frâna astfel politica expansionistă multiseculară, să creeze aparența unei externalizări a acestei regiuni. Că nu putem vorbi decât de o aparență o dovedește pe deplin amenajarea dublului limes moesic, a cărui atribuire nu mai poate forma obiect de îndoială: dincolo de faptul că valurile și drumurile asociate de pe aliniamentele Vadu lui Isac-Tatarbunar și Șerbești-Tuluțești prezintă același profil genistic ca și toate celelalte limes-uri edificate de și pentru Imperiul Roman, controlul imperial permanent este certificat aici și de existența înfloritoarelor așezări urbane de la Aliobrix și, mai ales Tyras. Natura foederată a relațiilor dintre geții nord-dunăreni și Imperiul Roman nu se va modifica nici după ce regiunea intră sub controlul goților, iar faptul că, în pofida unei foarte frecvente ”schimbări de dispoziție” în raporturile goto-romane, în intervalul dintre jumătatea secolului III și sfârșitul celui următor, drumurile amenajate de romani în jumătatea sudică a Basarabiei actuale continuă să fie întreținute ca prelungiri ale circuitelor comerciale imperiale este explicit atestat și în epoca dinastiei constantiniene. Așa cum observase încă din 1982 Ion Ioniță¹¹, o astfel de atestare o reprezintă relatarea lui Ammianus Marcellinus privitoare la întâmplările din ajunul confruntărilor goților lui Athanaric cu hunii. Pasajul adus în atenție relatează inspecția pe care mai mulți demnitari ai lui Athanaric o fac pe Tyras/Nistru, până la miliarul al 20-lea/*ad usque vicensimum lapidem*, adică, de la cetatea Tyras spre nord, pe un drum amenajat și aflat încă în funcțiune, exact până la aliniamentul avansat al limes-ului. Concluzia formulată acum mai bine de trei decenii de Ion Ioniță își păstrează și astăzi valabilitatea, sancționabilă fiind doar ignorarea acestei prețioase informații în dezbaterea privitoare la limitele administrative ale Imperiului Roman la nordul Dunării, cel puțin în perioada clasică a acestuia, de dinaintea regimului de anarhie militară: ”Miliarul semnalat de Amm. Marcellinus dovedește că o parte din regiunea dintre Prut și Nistru, aflată la nord de orașul Tyras, fusese cândva teritoriu roman”.

11. Ioniță, Ion, *Din istoria și civilizația dacilor liberi – Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Ed. Junimea, Iași 1982, pg. 48-49

Studii și însemnări

Laurențiu Nistorescu

Contribuții la identificarea etno-politică a limiganților lui Ammianus Marcellinus¹

Contributions to ethno-political identification of the Ammianus Marcellinus Limigantes

Abstract: *The history of Ammianus Marcellinus about the border populations that were known as Amicenses and Picenses contains clues that identify them with the free Dacian communities located in the vicinity of the imperial province of Dacia and the Dacian-Roman population that lived in this province after the alleged Aurelian withdrawal. This interpretation is validated by the historical context that preceded and followed those events.*

Keywords: *ethno-political identities, post-Aurelian Dacia, limigantes*

Împrejurarea că singurele referințe la limiganți, sub această etichetă, care au supraviețuit până la noi, sunt cele din cronica lui Ammianus Marcellinus au fost de natură, adesea, să împingă nu foarte profundele investigații asupra problematicii în zone cu totul neproductive. După cum sperăm că am demonstrat într-un recent studiu², termenul în sine – care, în pofida unor contestații marginale, nu poate fi disociat de sintagma *limes gentes*³ – nu are valoare de etnonim (fapt acceptat tacit sau explicit de multă vreme), ci statut juridic atribuit de imperiu unor entități etno-politice de frontieră, statut care presupune un grad de integrare cu instituțiile imperiale semnificativ mai ridicat decât cel de foederat, din care, fără îndoială, a derivat⁴. În același timp, am semnalat faptul că Marcellinus certifică existența a cel puțin trei populații – limiganții amicensi, limiganții picensi și (îndeobște

1. Studiu cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cod contract POSDRU/159/1.5/S/140863 – Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice, Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

2. Nistorescu 2013, pg. 839-847

3. Un argument suplimentar privitor la formarea acestui termen anterior redactării de către Ammianus Marcellinus a cronicii sale, a fost adus de colegul nostru Constantin Elen (Elen 2014), care semnalează că sintagma este atestată și în *Historia Augusta*, *Marcus Ant.* 22, 2. Dacă termenul "limigantes/gens limites" este atestat practic doar la Ammianus, sursele literare greco-latine din secolele I-V rețin și construcțiile sinonimice "gens riparium", dar mai ales "gens foederata", acesta din urmă fiind atestat încă de Tacitus. O analiză suplimentară a problemei, la Migliario 1999

4. Vom reveni mai jos asupra aspectului juridic al problematicii, în măsura în care are relevanță asupra noului nostru demers

omiși din enumerare) limiganții/ex-arcaraganții sarmați – care, deși locuiesc în aceeași vecinătate generală, având implicit interacțiuni complexe, nu se confundă nici sub aspect etnic, nici politic, nici comportamental, nici eminent geografic, iar interpretările formulate pe baza extinderii asupra tuturor acestor comunități a unor elemente atestate exclusiv pentru una dintre ele⁵ constituie o eroare metodologică majoră.

Relatarea lui Ammianus: sinopsis analitic

Episodul din *Res Gestae* consacrat limiganților este precedat de un moment care are, în logica desfășurării procesual-evenimentiale, funcția de element declanșator: războiul declanșat de coaliția goto-taifală, în anul 332, împotriva grupării sarmatice de la Dunărea mijlocie, care ajunsese sub protectoratul politico-militar al Imperiului⁶. Potrivit izvoarelor⁷, în anul 332 (de fapt, încă din anul anterior, având în vedere că bătălia decisivă s-a desfășurat în 20 aprilie⁸, iar printre cauzele însemnatelor pierderi umane suferite de atacatori s-a numărat și frigul), o foarte însemnată⁹ forță goto-taifală a atacat teritoriile aflate sub autoritatea nominală a sarmaților medio-dunăreni¹⁰, amenințând să-i înfrângă decisiv. În baza tratatului de foederare încheiat cu împăratul Constantin cel Mare în 322, sarmații de la Dunărea mijlocie au solicitat ajutorul imperial, procedând, până la sosirea acestuia, la înarmarea populațiilor subordonate ale limiganților amicensi și picensi¹¹. După drastica înfrângere a coaliției goto-taifale¹², amicensii și picensii refuză să dezarmeze și nu mai recunosc autoritatea sarmaților arcaragantes, fără a pune la îndoială totuși, după cum vom vedea, suzeranitatea imperială¹³.

Istorisirea lui Ammianus are ca punct de plecare informațiile pe care le primește împăratul Constantius, care se afla în comandamentul de la Sirmium, despre atacurile declanșate de sarmați și quazi asupra provinciilor Pannonia și Moesia Secunda. Momentul

5. Avem în vedere, printre altele, încercarea de a le atribui tuturor acestor grupări o identitate sarmată pe baza informației că strigătul de luptă al uneia singure (și anume, al foștilor sarmați liberi, deveniți limiganți în baza tratatului negociat în anul 334 cu împăratul Constantin) era ”marha”

6. Știm, de la Zosimos II, 21 f.f., care evocă mulțimea de prizonieri adusă în provinciile imperiale după înfrângerea într-un război, că aceasta n-a fost o opțiune liber-consimțită a sarmaților, ci condiția obținerii păcii, consfințită printr-un tratat de foederare. Cronologia exactă a faptelor este încă, așa cum observa și Peter Kovacs (Kovacs 2013, pg. 195), viu disputată, cei mai mulți analiști optând fie pentru anul 322, fie pentru următorul.

7. Anonymus Valesii VI, 31; Eusebius IV, 5; Orosius VII, 28-29; Eutropius X, 7 ș.a.

8. O cronologie mai detaliată a evenimentelor din 322 și a antecedentelor acestora, la Madgearu 2013

9. Chiar uriașe pentru epoca și regiunea date, dacă avem în vedere că pierderile taberei goto-taifale în acest război s-au cifrat (desigur, după intervenția armatei imperiale conduse de Constantin, fiul lui Constantin cel Mare și viitor împărat), la 100.000 de morți. Printre cauzele explicit menționate ale acestor pierderi majore se numără luptele, dar și frigul și foametea.

10. Optăm pentru această formulă (și nu pentru cea curentă de iazygi), pentru a fi în acord cu informațiile despre caracterul eterogen și fragmentat al societății sarmate/sarmatoide din interfluviul Dunărea mijlocie-Tisa.

11. Benea 2013, pg. 342, Cameron 2008, pg. 105, Petolescu 2000, pg. 339

12. *Panegy. Lat.* IV, FDHR II, pg. 80

13. Ecoul acestor întâmplări anterioare este consemnat și de Ammianus Marcellinus, în XVII, 12-13. Emanciparea amicensilor și picensilor de sub autoritatea arcaraganților pare să fie consfințită printr-o bătălie databilă în anul 334 (Ammianus 17, 12, Anonymus Valesii, VI, 21,32, ș.a.)

este datat precis, în primăvara anului 358¹⁴, adică după un sfert de secol de la războiul romano-sarmato-goto-taifal și la peste două decenii de la emanciparea limiganților amicensi și picensi. Într-o primă etapă, manevrele armatei imperiale aflate sub comanda împăratului se desfășoară pe teritoriul sarmat, dar în vecinătatea limesului provinciei Pannonia Secunda¹⁵, în timp ce un alt corp militar imperial acționează în sectorul corespunzător provinciei Pannonia Valeria, cu precădere împotriva quazilor¹⁶. După o suită de confruntări de mică anvergură, care au pus în evidență superioritatea netă a forțelor imperiale, sarmații și quazii cer pacea. Împăratul Constantius inițiază negocierile, folosind drept mediator pe principele Zizais¹⁷, exponentul unei grupări sarmate partizane a cooperării cu Imperiul; cele trei grupări sarmate intrate în beligeranță sunt reprezentate de principii Rumo, Zinafer și Fragiledus¹⁸, precum și de un mare număr de nobili din suitele acestora. De asemenea, împăratul desfășoară negocieri separate cu principele Araharius¹⁹ și, respectiv, cu reprezentantul unei alte grupări sarmate, Usafer (care, ni se dă de înțeles, se afla într-un anumit raport de subordonare față de gruparea lui Araharius)²⁰. Negocierile - care se derulează în timp ce ofensiva împotriva quazilor continuă²¹ - conduc, previzibil, spre o soluție care implică, din partea grupărilor sarmate și quade, înapoierea prizonierilor, oferirea de ostateci și acceptarea unor obligații fiscale, în schimbul cărora autoritatea imperială reacordă statutul de foederati. Pe agenda negocierilor s-a aflat, totodată, și solicitarea sarmaților ca împăratul Constantius să tranșeze în favoarea lor un conflict local mai vechi²², obligație pe care autoritatea imperială și-o asumă (într-un mod care va face obiectul episodului imediat următor al relatării lui Ammianus), fără îndoială, ca preț pentru pacificarea regiunii²³. Episodul se încheie cu impunerea tânărului principe Zizais ca lider (în terminologia izvorului, *prafecimus Liberis*²⁴) peste toate grupările sarmate²⁵, acesta fiind unul dintre rarismele momente ale istoriei autonome de jumătate de mileniu a sarmaților medio-dunăreni în care au beneficiat de o autoritate unică.

14. Atacurile au loc la sfârșitul iernii, fapt certificat de mențiunea lui Ammianus (17, 12, 4) că împăratul Constantius își începe campania contraofensivă după echinocliul de primăvară, un anumit răstimp anterior acestui moment fiind alocat mobilizării trupelor imperiale.

15. Ammianus 17, 12, 6. Acest sector de limes corespunde cu tronsonul dintre confluențele Dunării cu Drava și, respectiv, Tisa. Aici și în continuare, autorul folosește traducerea din textul original latin realizată de Dan Negrescu, căruia i mulțumesc pentru cooperare

16. Ammianus 17, 12, 7-8. Acestei forțe imperiale de intervenție, sarmații în contrapun trei corpuri de oaste (care acționează preponderent în zonele de manevră ale armatei de sub comanda împăratului Constantius), iar quazii încă unul.

17. Ammianus 17, 12, 9-11

18. Ammianus 17, 12, 11

19. Lider al unei grupări de transiugitani și quazi (Ammianus 17, 12, 12)

20. Ammianus 17, 12, 12-14

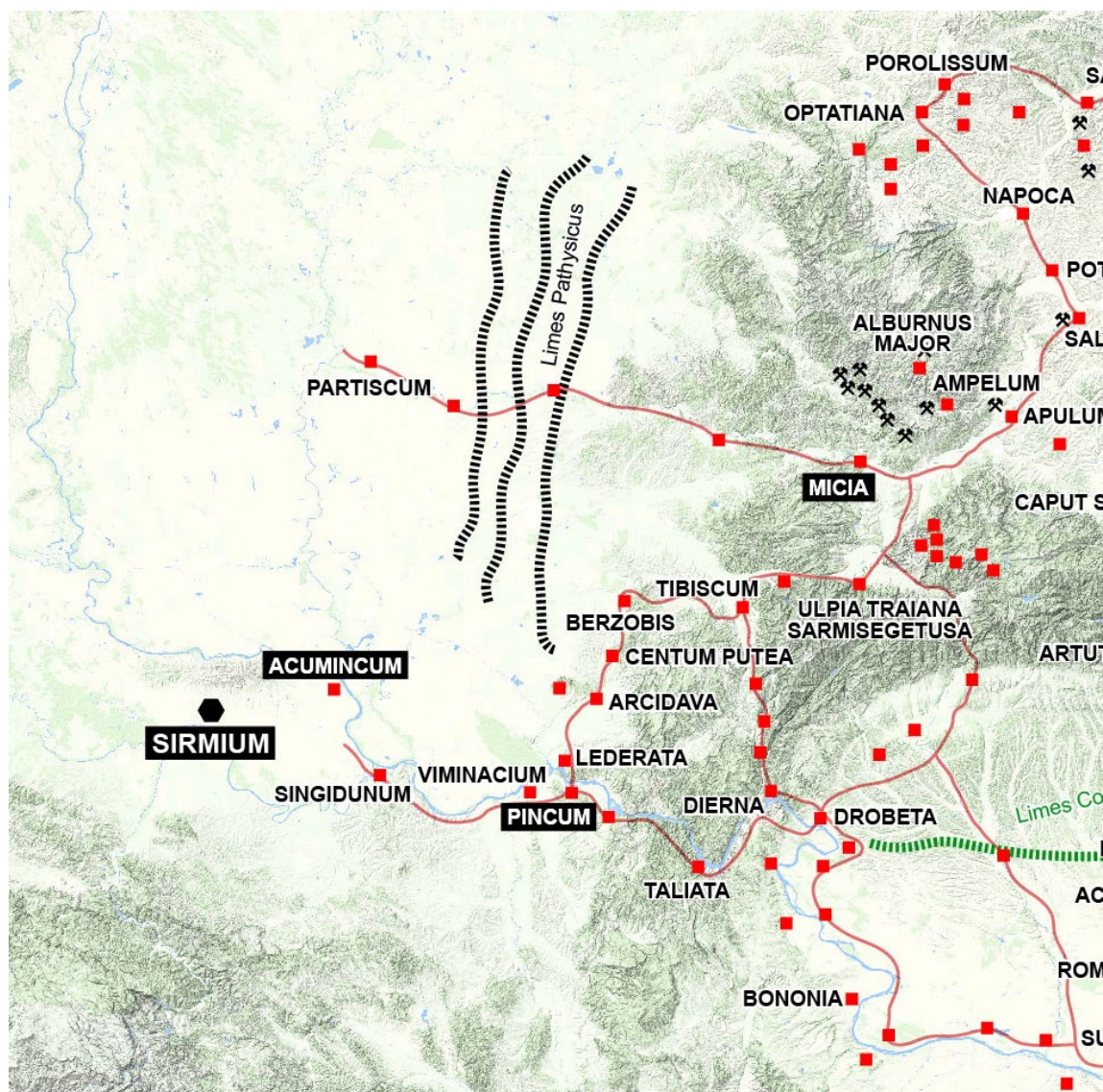
21. Ammianus 17, 12, 21. Principala grupare quadă, condusă de principele Vitrodorus, fiul regelui Viduarius, și de secundul acestuia, Agilimundus, va capitula puțin mai târziu, în condiții similare.

22. Suntem obligați să tragem o astfel de concluzie din faptul că acesta este contextul în care Ammianus introduce digresiunea despre evenimentele petrecute cu o generație în urmă, care au condus la emanciparea amicensilor și picensilor (sau numai a celor dintâi) de sub autoritatea sarmată. (Ammianus 17, 12, 17-19)

23. Asupra acestui aspect, Ammianus nu lasă nici o urmă de îndoială: în 17, 13, 1, el se referă explicit la declanșarea operațiunilor împotriva limiganților ca fiind motivată de interesul public

24. Ammianus 17, 13, 30

25. Ammianus 17, 12, 20

Arealul confruntărilor dintre împăratul Constantius, sarmați și limiganții amicensi
(portofoliu DakkHabbit 2-IV-a: Daniel Haiduc)

În imediata succesiune a negocierilor cu sarmații și quazii, deci cândva, în cursul verii anului 358, împăratul Constantius își conduce armata împotriva acelor limiganți care au înlăturat prin luptă, cu mai bine de două decenii în urmă, starea de subordonare față de sarmații liberi. Motivul campaniei nu are legătură exclusivă cu eventualele obligații pe care autoritatea imperială și le-a asumat în cadrul negocierilor, ci cu împrejurarea că limiganții în cauză au luat, la rândul lor, parte la atacurile lansate de sarmați și quazi împotriva provinciilor Pannonia și Moesia Secunda²⁶ – din mențiunea explicită a acestei

26. Ammianus 17, 13, 1. Istoricul precizează clar că aceștia (limiganții împotriva cărora a fost lansată a doua operațiune de pacificare din cadrul campaniei) au uitat întâmplările de dinainte și sau aliat cu foștii lor

din urmă provincii ca țintă a atacurilor rezultând, fără dubiu, și poziția geografică pe care grupările limigante implicate o aveau: de proximitate față de provincia de la Dunărea de jos²⁷. Deloc surprinzător, la limita domeniului pe care și l-au asumat ca propriu – mai exact, pe malul stâng al Tisei, aproape de confluența acesteia cu Timișul și Dunărea²⁸ – limiganții amicensi au mobilizat o oaste însemnată, transmițând în același timp împăratului că cer pacea și oferă în schimbul acesteia un tribut anual, un număr semnificativ de mercenari pentru armata imperială și supunere perpetuă, dar adăugând și o condiție esențială: aceea de a fi lăsați să locuiască în continuare pe teritoriile pe care le-au (re)dobândit de la sarmați²⁹. Spre deosebire de tratativele capitulare³⁰ pe care le-a purtat anterior cu grupările sarmate, Constantius are de această dată în față un interlocutor colectiv suficient de determinat să folosească opoziția armată ca mijloc de negociere. Împăratul are, la rândul său, determinarea să-și impună voința necondiționat, astfel că se ajunge rapid la confruntare: una pe care, în pofida unei rezistențe îndârjite, amicensii o pierd în termeni categorici³¹. Atrage atenția faptul că atât armata imperială, cât și cea amicensă utilizează manevre militare profesioniste³², care-i stârnesc, de altfel, admirația lui Ammianus: acesta ține să sublinieze că, în pofida unei înfrângeri rezultate din copleșire numerică³³, demnitatea cu care inamicul își suportă înfrângerea și refuzul luptătorilor căzuți de a apela la mila imperială³⁴. În prelungirea asaltului inițial, efectivele imperiale pornesc în urmărirea grupurilor inamice care încearcă să se regroupeze în mlaștinile din vecinătate, atacând totodată și localitatea amicensă de pe insulă³⁵ – datorită poziției sale, o vom desemna cu numele convențional de Contra-Acumincum, atrăgând însă atenția că nu-i cunoaștem denumirea reală – pe care o incendiază, nu înainte de a-i ucide pe unii dintre localnici³⁶. Amicensii se regroupează însă pe malul propriu și, detaliu interesant, nu sunt urmăriți de armata imperială³⁷, care se mulțumește cu alungarea lor de lângă limesul

---

stăpâni inamici pentru a încălca hotarele Imperiului

27. Ammianus 17, 13, 2, unde se afirmă, în plus, că obiectivul pe care și l-a fixat împăratul Constantius era strămutarea acestora la o distanță mai mare față de frontierele imperiale.

28. Localizarea pe care o face Ammianus (în 17, 13, 4, dar și în mai multe dintre pasajele următoare) este extrem de precisă, istoricul oferind detalii extrem de riguroase despre microgeografia zonei de confluență a Timișului și Tisei/Parthiscon-ului cu Dunărea: areal mlaștinos, existența unei insule deluroase, prezența pe acea insulă a unei așezări cu locuințe de suprafață, situată vizavi de fortul roman Acumincum ș.a.m.d.

29. Ammianus 17, 13, 3

30. Atitudine care, este corect să menționăm, a survenit în urma unor confruntări pierdute

31. Bătălia propriu-zisă se declanșează seara (Ammianus 17, 13, 8), când ambele tabere încearcă să profite de elementul-surpriză, însă arata imperială dispune de resurse (de efective în primul rând, dar nu numai) semnificativ mai importante.

32. În cazul forțelor imperiale, debutul atacului se face în formația "cap de berbec". Reacția amicensă este însă puternică, fiind caracterizată de Ammianus drept "îndrăzneală nebună", care a pus la încercare siguranța împăratului

33. Bătălia principală durează, totuși, doar o jumătate de oră, fapt care confirmă decalajul major de efective dintre cele două corpuri militare

34. Ammianus 17, 13, 10

35. Așezarea reunește un număr mare de locuințe, dintre care unele denotă proprietari înstăriți, în timp ce majoritatea sunt doar locuințe ușoare de suprafață.

36. Ammianus 17, 13, 13-15

37. Ammianus 17, 13, 16. Pentru a fi riguroși, menționăm că trupele romane îi urmăresc pe amicensii fugari în mlaștinile din apropierea Contra-Aquincum-ului, dar se limitează la atingerea obiectivului de nimicire a forțelor armate și nu mai avansează în adâncimea teritoriului. Suplimentar, în Ammianus 17, 13,

fluviatil.

Operațiunile forțelor militare conduse de împăratul Constantius nu se încheie însă aici. După înfrângerea amicensilor, următoarea țintă a campaniei punitive imperiale este gruparea limiganților picensi - și avem a observa că aici introduce Ammianus precizarea sa privitoare la identificarea celor două comunități limigante ne-sarmate prin toponimiile vecinătăților locale³⁸. Perspectiva confruntării cu picensii este însă, de departe, cea mai dificilă sarcină pe care și-o impune împăratul Constantius, iar apelul pe care acesta îl face la participarea auxiliară a proaspăt resubordonaților sarmați și a foederatilor taifali³⁹, precum și solicitarea unor trupe suplimentare din provincia Moesia ne pune în gardă că forțele pe care puteau conta picensii – înțelegând aici atât efectivele mobilizabile, cât și fortificațiile (explicit menționate⁴⁰), elementele de teren ș.a.m.d. – sunt net superioare celor de care dispuseseră nu doar amicensii (pe care-i putem bănuși că s-ar fi putut replea alături de vecinii și partenerii lor), ci și întregul ansamblu sarmato-quad care fusese deja supus în prima etapă a campaniei. Limiganții picensi ezită o vreme dacă să opună rezistență sau să se supună, optând în cele din urmă – prin decizia consiliului bătrânilor, ni se spune explicit – pentru evitarea confruntării și reînnoirea statutului de subiecți ai Imperiului⁴¹. Episodul limiganților se încheie cu o dublă precizare a lui Ammianus Marcellinus: prima, că după încheierea campaniei de pacificare a populațiilor de la Dunărea mijlocie, împăratul Constantius își asumă titlul de Sarmaticus⁴² (însă nu și de Limiganticus, observăm noi), iar a doua că liniștea astfel obținută a fost doar temporară⁴³. Ne grăbim să precizăm: următoarea referință la limiganți, o promisiune pe care Ammianus o face în finalul capitolului 17, 13 și o respectă în cartea a 19-a⁴⁴, nu-i va mai avea ca protagoniști pe amicensi și pe picensi, ci doar pe nou-adăugații pe lista neamurilor limigante, sarmații lui Zizais.

Relatarea lui Ammianus: elemente de identificare

Problema identificării în termeni etno-culturali și etno-politici a comunităților de limiganți menționate în textul lui Ammianus Marcellinus și-a găsit, până acum, ca prim punct de sprijin, mențiunea istoricului antic potrivit căreia cele două etnonime/politonime derivă din toponimia teritoriilor pe care le ocupă, în momentul istoric de referință, picensii

30. avem mărturia împăratului Constantius, care afirmă că cea mai mare parte a limiganților amicensi și picensi a fost cruțată.

38. Ammianus 17, 13, 19

39. Ammianus 17, 13, 19-20. Apare aici o nouă precizare privitoare la poziționarea geografică a picensilor: aceștia se află între sarmații liberi (care devin limiganți o dată cu încheierea tratatului dintre Constantius și Zizais) și, respectiv, taifali

40. Ammianus 17, 13, 22

41. Ammianus 17, 13, 23

42. Ammianus 17, 13, 25

43. Ammianus 17, 13, 23

44. Ammianus 19, 11, 1-15. Autorul precizează de la primul pasaj că limiganții care se răzvrătesc împotriva Imperiului în primăvara următoare, a anului 359, sunt tocmai cei care s-au supus prin tratatul din anul anterior, fiind răsplătiți cu teritoriile luate de la amicensi (respectiv, cele din vecinătatea fortului Acumincum). Doar în legătură cu această a treia grupare limigantică resimte Ammianus nevoia de a-i aminti pe translatorii la care apelează împăratul Constantius pentru a se înțelege cu barbarii, doar referitor la această grupare este amintit strigătul de luptă "Marha" și, deloc în ultimul rând, doar această grupare este supusă sancțiunii imperiale de strămutare.

și amicensii⁴⁵. Legătura cu castrele romane din imediata vecinătate, Pincum⁴⁶ și, respectiv, Acumincum⁴⁷, a fost făcută aproape instantaneu, ea devenind în prezent un loc comun (nu însă și corespunzător fundamentat) al istoriografiei problemei⁴⁸. Logica acestei interpretări – care, este de observat, utilizează în analiză toponime din afara ariei de locuire propriu-zisă a neamurilor în cauză, dar din imediata vecinătate a acestor areale – este că autoritățile imperiale romane își gestionau relațiile cu neamurile foederate (deopotrivă cele militare, civile, juridice și comerciale) prin oficii și demnitari plasate/plasați în centre de comunicare situate în proximitatea comunităților barbare respective⁴⁹. În cazul Pincum-picensi, asocierea întrunește toate condițiile de validare, fiind de menționat că acest important castru, situat în imediata vecinătate a orașului Viminacium, avea drept corespondent pe celălalt mal al Dunării așezarea Lederata, cap de pod al dispozitivului militar roman din Imperiul Târziu și nod rutier pentru drumul imperial Arcidava – Berzobis – Tibiscum – Ulpia Traiana Sarmizegetusa, adică tocmai arealul montan situat între teritoriile dominate de sarmații medio-dunăreni și taifali, dar și în vecinătatea Moesiei, coordonatele geografice oferite de Ammianus pentru localizarea neamului în cauză. Probleme apar însă în ceea ce privește asocierea Acumincum-amicensi. Este adevărat, o mare parte a relatării lui Ammianus despre limiganti (și în particular despre amicensi) are ca loc de desfășurare vecinătatea imediată a acestui mic castru roman de la vărsarea Dravei în Dunăre, dar, dincolo de acest detaliu nu mai pledează pentru această interpretare decât o vagă corespondență sonoră. O analiză mai atentă a etnonimului/politonimului ne obligă să facem observația că, dacă ar fi fost cu adevărat vorba de o corespondență cu așezarea Acumincum, ar fi trebuit ca denumirea acestui neam să fie, eventual, **acumicensi**⁵⁰, nicidecum **amicensi**, formă care nu poate fi disociată de numele unei alte localități strategice pentru spațiul imperial, Micia daco-romană. Exigențele logico-istorice ridică și alte impedimente în calea acestei lecturi: pe de o parte, spațiul geografic situat dincolo de limesul panonic, dar în imediata sa vecinătate, pe care-l delimitează punctele Acumincum și Pincum este mult prea restrâns pentru a găzdui în interiorul său, fie și temporar, două comunități atât de numeroase încât să susțină eforturi militare de mare durată și anvergură și să pună în dificultate chiar armata imperială, care trebuie să apeleze la întăriri pentru a nu risca o înfrângere; pe de alta, este greu de explicat de ce administrația imperială ar mai fi avut nevoie de un oficiu

45. Nu ne vom ocupa și de analiza termenului *arcaraganes/argaragantes*, întrucât ceasta este marginală domeniului nostru de interes. Subscriem însă la explicația că prin acest termen erau nominalizate neamurile de arcași (*arcera*), accesoriu definitoriu pentru populațiile migratoare și/sau semisedentarizate din epocă.

46. În prezent Veliko Gradiste (Serbia), pe malul opus față de localitatea românească Moldova Veche. Conform *Notitiei Dignitatum*, în această microzonă se aflau concentrate, la sfârșitul sec. IV, importante eective militare și cadre decizionale: *Cuneus equitum promotorum*, *Viminacio*, *Cuneus equitum Dalmatarum Pinco*, respectiv, în capul de pod de peste Dunăre, *Cuneus equitum sagittariorum Laedenatae* și *Praefectus militum Vincentiensium Laedemata*.

47. În prezent Stari Slankamen (Serbia)

48. Printre autorii care au optat pentru această interpretare se numără Andras Mocsi (Mocsi 2014 – NB: reeditare a lucrării din 1974) și Dumitru Protase (Protase 2010).

49. Migliario 1999. Frontiera de la Dunărea mijlocie nu este un caz singular în Imperiu, astfel de oficii fiind atestate în relație cu populațiile barbare de la toate granițele Imperiului Roman.

50. Observația își păstrează valabilitatea și dacă aducem în discuție, așa cum este firesc, variantele toponimului din epocă: Akouminkon (Ptolemeu 2, 16, 5), Acumincum sau, conform înscrisului de pe Tabula Peutingeriana, Acunum

distinct la Acimincum, castru așezat la doar o oră de deplasare călare de comandamentul imperial de la Sirmium.

Desfășurarea evenimentelor nu susține nici ea această interpretare. Acumincum este, pentru amicensi, doar un punct extrem de la marginea domeniului lor teritorial – și trebuie să observăm că teritoriul amicens s-a extins până acolo doar pe o durată relativ scurtă⁵¹: circa 20 de ani, dacă luăm în calcul că, anterior conflictului cu arcaraganții, aceștia dețineau controlul zonei de câmpie a Banatului actual, iar după înfruntarea cu trupele imperiale din vara anului 358, Constantius le-a atribuit teritoriul disputat tot acestora. Zona din care se extind amicensii spre Contra-Aquincum, și către care se vor replea după înfrângere, este cea din nord-est, de-a lungul râurilor Timiș și Mureș; putem afirma cu precizie acest lucru, întrucât la est, în zona eminent montană, sunt localizați picensii. La rândul lor, aceștia din urmă dețin un teritoriu extins, fapt demonstrat atât de consemnarea vecinătății lor simultane cu sarmații medio-dunăreni și cu taifalii⁵², cât și de sugestia avansată indirect de același izvor, privitoare la numărul lor însemnat, care constituie motivația principală pentru decizia împăratului Constantius de a solicita întăriri din Moesia, dar și de a apela la trupe auxiliare puse la dispoziție de două grupări de foederati abia înfrânte și foarte instabile în alianțele lor, așa cum sunt limiganții sarmați și taifalii. Or, această extindere a domeniului teritorial picens nu poate avea decât o singură desfășurare geografică: Carpații Banato-Meridionali, adică regiunile montane ale fostei provincii Dacia Superior/Apulensis, în întregime lor sau măcar în cea mai mare parte.

Identificări etno-politice

Ajungem astfel la sarcina principală pe care ne-am fixat-o în cadrul acestui demers: identificarea picensilor și amicensilor în termeni etno-politici, operațiune care implică și reconstituirea unui anumit parcurs (micro)istoric. Vom începe prin a semnală faptul că litigiul care-i contrapune pe limiganții sarmați și pe cei amicensi – litigiu pe care autoritatea imperială romană îl exploatează ca arbitru, dar mai ales îl întreține prin soluții impuse care favorizează când o parte, când pe cealaltă – are, atât cât ne permite textul lui Ammianus să reconstituim contextul, două componente majore: raportul de subordonare politică și, respectiv, controlul unui anumit teritoriu. Cronica lui Ammianus menționează explicit că, la început, limiganții (avem a deduce că este vorba deopotrivă de amicensi

51. Semnalăm faptul că așezarea Contra-Aquincum, distrusă de armata împăratului Constantius în timpul luptelor, are aspectul unei întemeieri recente și, cel mai important, ea nu are pentru amicensi valoarea unui centru administrativ, politic ori, cu atât mai puțin, al unei capitale

52. Fără a intra în detalii, întrucât ar depăși obiectivele investigației noastre prezente, menționăm că localizarea taifalilor – mai precis, identificarea arealului asupra căruiași-au exercitat autoritatea într-un anumit interval de-a lungul secolului IV, fără a disloca populația autohtonă – trebuie să țină cont de natura lor de populație de stepă, dar mai ales de faptul că, după reîncorporarea Câmpiei Nord-Dunărene de către Constantin cel Mare (moment consolidat prin amenajarea limesului "Brazda lui Novac" și construirea podului de la Oescus-Sucidava), orice posibilitate de plasare în Oltenia a unui domeniu taifal este exclusă. La aceasta se adaugă faptul că, la invazia din anul 376 a hunilor, taifalii sunt atestați în zona de impact (deci în spațiul de la Curbura Carpaților), de unde se vor strămuta împreună cu vizigoții, ostrogoții și alții la sudul Dunării. Semnalarea unei prezențe militare, legată de altminteri doar de un context limitat în timp, precum o confruntare armată, nu poate constitui argument pentru formularea de localizări în termeni etno-politici.

și de picensi, într-un moment în care sarmații liberi încă nu dobândiseră același statut juridic) se aflau într-un raport de subordonare față de arcaraganți⁵³, pentru ca, în consecința participării lor la războiul romano-sarmato-goto-taifal din 332⁵⁴, raportul de subordonare să se inverseze⁵⁵, noul *status-quo* fiind impus apoi printr-o confruntare armată, cea din 334. Privitor la acest aspect, avem a observa că, în pofida pedepsirii cu forța armată a amicensilor și, respectiv, a intimidării picensilor, nici unii, nici alții n-au mai fost repuși în starea de subordonare față de sarmați – iar dacă aici s-ar putea invoca o eventuală scăpare a cronicarului, faptul că în anul următor limiganții sarmați își încalcă obligațiile, atrăgând represaliile armate ale împăratului Constantius, anulează cu totul o astfel de posibilitate. Cea de-a doua componentă a litigiului o reprezintă, cum am menționat mai sus, controlul unui teritoriu contiguu în raport cu insula Contra-Aquincum-ului, pe care deducem că autoritatea imperială l-a atribuit când uneia, când alteia dintre tabere, după campania de pacificare din primăvara-vara anului 358 fiind interesată să-i redisloce din acea zonă pe amicensi⁵⁶. Identificarea riguroasă a teritoriului disputat nu este deloc dificilă, având în vedere faptul că, la o distanță oscilând între 60 și 110 kilometri de cursul Tisei inferioare exista și era funcțional în epocă ceea ce numim acum limesul vest-dacic – distanța dintre cel mai avansat punct vestic al unuia dintre tronsoanele acestuia, de pe teritoriul actualei localități Banatski Karlovac⁵⁷, și Contra-Aquincum, comprimându-se la circa 50 de kilometri (o oră de galop călare, în unitățile de măsură ale contextului istoric dat). Cum tronsonul sudic al limesului se va fi aflat în gestiunea picensilor (prezumție la care suntem obligați de mențiunile privitoare la asocierea acestora cu castrul de la Pincum, dar și de traseul identificat pe teren al drumului imperial Lederata – Bersobis – Tibiscum⁵⁸

53. Este vorba, fără îndoială de un raport de forță impus sau cel puțin autorizat de Imperiu cu ocazia tratatului de foederare încheiat cu sarmații medio-dunăreni în anul 322. Un argument suplimentar în favoarea acestei interpretări îl constituie ecoul două secole mai târziu reținut de Iordanes, care consemnează că "... Dacia care acum se numește Gepidia se mărginește la răsărit cu roxolani, la apus cu iazygii... care sunt despărțiți de roxolani numai de fluviul Aluta/Olt" (*Getica XII*). Evident, pasajul reflectă nu o locuire în sens propriu, demografic, ci o autoritate nominală obținută prin ficțiunea juridică a "mandatului imperial", larg utilizată de Imperiul Roman pentru cele mai multe dintre provinciile sale istorice, în rândul cărora Daciile (nord- sau sud-dunărene) n-au constituit o excepție.

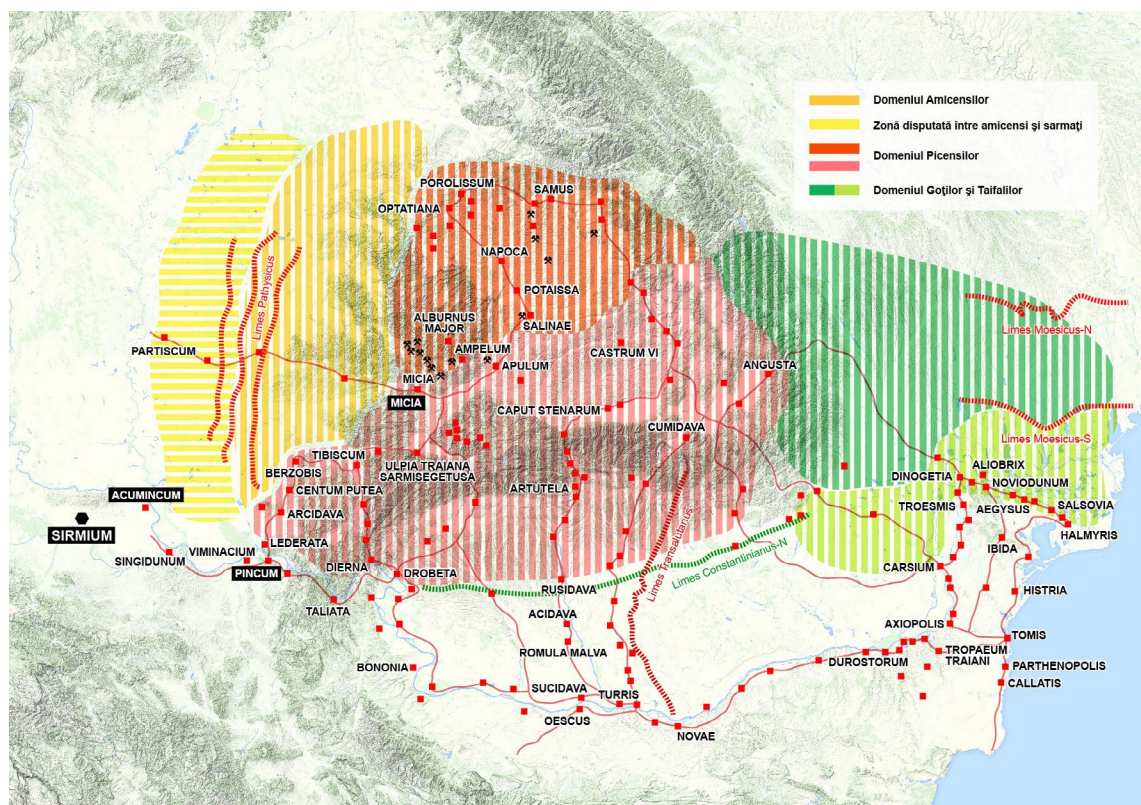
54. Trebuie să admitem că participarea limiganților la acest conflict s-a făcut în virtutea statutului lor de subiecți extra-limes ai Imperiului Roman, care le-a cerut să acționeze ca avangardă, până la sosirea armatei imperiale. Așa stând lucrurile, avem a prezuma că emanciparea lor de sub autoritatea sarmaților medio-dunăreni a fost acordată de autoritățile imperiale (care, și acesta constituie un argument major în favoarea unei atari lecturi, nu sancționează în nici un fel actul politic al limiganților vreme de peste două decenii) a constituit răsplata pentru angajarea lor în luptă.

55. Că este vorba de o inversare *stricto sensu* o confirmă explicit Ammianus (17, 12, 19), care reține plângerea pe care sarmații o adresează în timpul negocierilor cu împăratul Constantius că au devenit servii foștilor lor servi.

56. Ammianus 17, 13, 30 (unde împăratul Constantius însuși este pus să afirme că i-a obligat pe limiganții amicensi să se replieze pe teritorii mai îndepărtate) și 19, 11, 1 (unde limiganții sarmați sunt acuzați că disprețuiesc teritoriile acordate cu generozitate în anul precedent). Facem precizarea, relativ la acest aspect, că traducerea uzuală, potrivit căreia și aici ar fi vorba tot de limiganții amicensi, nu poate fi acceptată, întrucât Ammianus afirmă clar că gruparea limigantă care va fi înfrântă în confruntarea din anul 359 acționează în provincia Valeria, fiind supravegheată tot de acolo de forțele armate imperiale, în vreme ce amicensii ar mai fi avut acces (însă numai cu acordul acelorași sarmați) doar la Pannonia Secunda.

57. Ivanisevic-Bugarski 2008, pg. 40 (harta)

58. Avem de-a face, de altfel, cu un traseu menționat explicit de o sursă contemporană, notoria Tabula Peutingeriana

Situația etno-politică de la frontiera dunăreană a Imperiului Târziu

(portofoliu DakkHabbit 2-IV-b: Daniel Haiduc)

și, respectiv, de concentrarea în zona sudică a acestui areal a numeroase fortificații de epocă constantiniană⁵⁹), dispunem și de o imagine comensurabilă a replierii la care au fost obligați amicensii, după înfrângerea din vara anului 358: pe valea Mureșului inferior, adică în proximitatea castrului, încă locuit, de la Micia.

O dată stabilite aceste coordonate, putem formula întrebarea-etalon: cine erau, de fapt, amicensii? Pentru a oferi un răspuns pertinent, vom recapitula, mai întâi, datele disponibile, trecute în revistă până aici: este vorba de o populație care locuia într-un areal periferic al fostei provincii nord-dunărene Dacia Augusti (*Tres Daciae*), care avea, la începutul secolului IV, un statut de subiect extra-limes al Imperiului Roman (de *gens limitii/foederata*), exercitat probabil prin castrul de la Micia⁶⁰, care s-a aflat în raporturi de vecinătate problematică cu sarmații medio-dunăreni (când de subordonare, când de conflict, când de cooperare), respectiv, de cooperare nemijlocită cu cealaltă grupare limigantă din vechea Dacie, picensii, și care erau, la orizontul cronologic descris de Ammianus, într-un proces relativ avansat de romanizare. Această ultimă afirmație nu este cătuși de puțin hazardată: la 90 de ani după aceste întâmplări, teritoriul în cauză este traversat de ambasadorul constantinopolitan Priscus Panites, care consemnează

59. Popilian 2010, pg. 722

60. Cel puțin într-o etapă primară a stabilirii raporturilor de foederare

existența unei numeroase populații romanice autohtone, desemnată ca ausonă⁶¹, singura prezentată drept autohtonă/sedentară și net individualizată de grupările barbare însoțitoare temporare ale hunilor lui Atila. Poate cel mai important detaliu pe care-l aflăm despre amicensi de la Ammianus este faptul că aceștia aveau o îndelungată istorie pe teritoriul lor, interrelaționând pe termen lung atât cu Imperiul, cât și cu grupările sarmate. Din precizarea că la data conflictului dintre sarmați și coaliția goto-taifală, din anul 332, limiganții amicensi se aflau de multă vreme în starea de servitute față de arcaraganți, avem a deduce că aceștia erau prezenți pe teritoriul în cauză încă înainte de așa-numita "retragere aureliană", petrecută cu doar o generație mai devreme. Așa stând lucrurile, avem a identifica o populație neromanică, respectiv, pentru realitățile etno-culturale și politice ale celui de-al doilea secol de funcționare a provinciei Dacia Augusti, o comunitate diferită de subiectul colectiv beneficiar al extinderii cetățeniei romane prin *Constitutio Antoniniana* în această provincie.

Din fericire, izvoarele literare ne îngăduie să procedăm ca atare, întrucât o informație de la Dio Cassius⁶² ne aduce în atenție un eveniment petrecut în anul 180, exact în arealul geografic evocat aici: "*Același Sabinianus*⁶³ a supus și 12.000 de daci dintre cei din vecinătate și erau gata să dea ajutor celorlalți, făgăduind că le va da pământ în Dacia noastră"⁶⁴. Că despre vecinătatea vestică a Daciei este vorba și nu, bunăoară⁶⁵, despre cea nordică⁶⁶, suntem asigurați de împrejurarea că, în același orizont cronologic, în periferia septentrională este deosebit de activ un alt neam geto-dacic, cel al costobocilor, bine cunoscuți autorilor greco-latini din secolele II-IV sub această etichetă. Rămân în discuție, așadar, doar două dintre comunitățile etno-politice care constituiseră conglomeratul Daciei Magna și care, la transformarea regatului lui Decebal în provincie imperială, par să fi fost inițial lăsate în afara noului așezământ politico-juridic: saldensii și, respectiv, biphii⁶⁷. Cei dintâi sunt ocupanții propriu-ziși ai bazinului Mureșului inferior, în acest sens putând fi invocată drept argument⁶⁸, în afara observației avansate acum aproape un secol de către

61. Priscus Panites, *Ambasadele* 3. Caracterul de populație romanică este atestat de Priscus atât explicit (prin semnalarea legăturilor dintre ausoni și romani), cât și implicit, prin consemnarea unor elemente de vocabular comun și topografie și prin ilustrarea faptului că limba acestora are valoarea de *lingua franca* în regiune – nota bene, într-un moment în care limba greacă recăștiga teren ca limbă diplomatică. În același timp, stadiul recent al romanizării este probat prin mențiunile lui Priscus Panites despre coexistența unor grupuri vorbitoare de limbă geto-dacică și, respectiv, despre vocabularul amestecat

62. Dio Cassius, 72, 3,3

63. C. Vetus Sabinianus Iulius Hospes, legatul celor Trei Dacii din anul 180

64. Informația lui Dio Cassius a fost interpretată în mod uzual ca atestând o strămutare a unei comunități de daci liberi pe teritoriul provinciei imperiale. Trebuie să observăm, totuși, că textul vorbește doar despre supunere, nicidecum despre relocalizarea unei populații.

65. Vecinătățile răsăritele ale provinciei traiane ies din discuție, atât datorită definirii lor ca getice (respectiv, carpice/carpo-bastarne, pentru arealul nord-estic), cât și prin analiza de context a informației de la Dio Cassius.

66. Printre cei care au avansat această ipoteză nesustenabilă se numără Schmidt 1934, pg. 200. Subliniem faptul că nota lui Dio Cassius precizează că oferta de protectorat imperial a fost avansată de Sabinianus și celorlalți daci (sau nu numai daci) din proximitatea provinciei, dar – avem a deduce – doar această comunitate a acceptat-o.

67. Ambele neamuri/*gens* sunt consemnate la Ptolemeu, *Geografia* 3 (Popa-Lisseanu 2007, pg. 261-262; Pârvan 1982, pg. 147 și urm.)

68. O astfel de discuție se impune, în condițiile în care în istoriografia română și străină a problemei

Vasile Pârvan (corelația cu așezarea preromană *Saldæ*, fapt care impune o localizare implicând Banatul și vecinătatea cu Pannonia Inferioară⁶⁹) și trimiterea formal etimologică⁷⁰ a etnonimului în cauză: asocierea *saldensioi* – *sal/sare*⁷¹ fiind cu atât mai tentantă cu cât cursul Mureșului a constituit dintotdeauna un bulevard al comercializării sării, iar populația care a controlat acest curs și-a asigurat din acest comerț un avantaj identizabil. Împrejurările în care se produce această extensiune de autoritate imperială la marginile vestice ale provinciei Dacia sunt, de asemenea, deosebit de relevante. Astfel, contextul este cel al războaielor marcomanice, care evidențiază marile probleme de securitate pe care le are Dacia, principalul furnizor de metal prețios al Imperiului în acea epocă. Faptul că împăratul Marcus Aurelius își formulează în aceste împrejurări proiectul, nefinalizat de urmașul său Commodus, de instituire a noilor provincii Sarmatia și Marcomania⁷² nu poate fi disociat de oferta de protectorat pe care autoritatea imperială o avansează acestor populații de frontieră, după cum nu poate fi disociată nici particularitatea topografică a situării *saldensioi* și *biphilor* exact în arealul care este traversat de limesul roman vest-dacic⁷³, menit să consolideze securitatea provinciei nord-dunărene și a prețioaselor sale zăcămintele. În deplin sincronism cu interpretarea contextualizată a izvoarelor literare, arheologia ne furnizează un amplu material privitor la arealul și identitatea etno-culturală a celor două neamuri foederate/*limigante* de daci din vestul Apusenilor. Astfel, Sever Dumitrașcu recenza, în 1991, pentru orizontul secolelor II-III, următoarele puncte de locuire cu profil explicit dacic (certificat mai ales prin ceramică specifică) și adaosuri romane (*terra sigilata*, monede romane etc): Cicir, Moroda, Șiria, Sântana (județul Arad), Cociuba Mare, Girișul de Criș, Oradea, Rohani, Râpa (județul Bihor), Stârci (județul Sălaj) etc⁷⁴. Este de observat, de asemenea, că în această zonă au funcționat, cel puțin până la cucerirea romană (evaluare cronologică ce ar merita să facă obiectul unei reanalizări), cetățile de pământ preromane de la Berindia, Clit, Tășad, Sacălășău Nou, Marca, Tusa și Șimleu Silvaniei⁷⁵.

---

localizării celor 15 neamuri menționate de Ptolemeu în contul Daciei, se manifestă numeroase abordări arbitrării.

69. Pârvan 1982, pg. 147

70. În cazul *biphilor*, corelația dintre etnonim și localizare este și mai explicită, întrucât termenul s-a conservat în toponimia modernă, în forma Bihor și a derivatelor sale. Fră a intra aici în detalii, precizăm că toponimul Bychor (prin care acesta intră în documentaristica mileniului II) este derivat de la *Bi(ph)-chora*, ”ținutul/vecinătatea *biphilor*”.

71. Termenul este indiscutabil latin, iar utilizarea unei terminologii latine în desemnarea realităților din Barbaricum este o practică larg răspândită printre autorii romani. Eventuala obiecție că Ptolemeu este un autor grecofon are relevanță foarte redusă, întrucât acesta își redactează *Geografia* la jumătatea secolului II, când idiomul dominant în regiune (decă, presumabil, și în actele administrative care vor fi constituit surse pentru opera sa) era, totuși, limba latină.

72. Bărbulescu 2010, pg. 82, Grant 1996, pg. 61

73. Aspect prea puțin luat în discuție în debaterile despre datarea și comanditarii acestui aliniament de comunicare și securitate din vestul Daciei traiane, sistemul de valuri romane care străbate spațiul dintre Carpații Occidentali și Tisa nu este susținut decât în sectorul său bănățean de un aliniament de fortificații (axa Lederata – Bersobis), indispensabil oricărui limes autentic. Absența acestora pe tronsoanele central și nordic ale acestui limes devine însă pe deplin explicabilă în condițiile în care autoritatea imperială a încredințat gestionarea aliniamentului unei populații foederate.

74. Dumitrașcu 1993, pg. 100-108

75. Dumitrașcu 1993, pg. 167, harta, Dumitrașcu 2010, pg. 472, harta

Nu putem lăsa neexplicată opțiunea noastră de a așeza, sub eticheta amicensă, pe saldensi și biphi în solidar. Ținem să precizăm că nu considerăm aceasta ca fiind singura interpretare cu un grad ridicat de probabilitate. Desigur, în cazul în care doar unul dintre cele două neamuri ajunge să se identifice cu limiganții amicensi menționați de Ammianus, datele trecute în revistă până aici înclină net balanța în favoarea saldensilor. Argumentul care ne face să considerăm că este mai probabilă interpretarea că cele două comunități au beneficiat împreună de oferta de foederare a lui Sabinianus, implicit și de statutul juridic de *limigantes* derivat de aici, este că amicensii se vor dovedi, în toate împrejurările politico-militare în care sunt puși în evidență de-a lungul secolului IV, o comunitate capabilă să susțină eforturi militare repetate și de durată, ceea ce implică o resursă demografică însemnată⁷⁶.

În cazul picensilor, lucrurile sunt și mai explicite. În primul rând, localizarea lor geografică se suprapune cu maximă acuratețe zonei central-vestice din fosta provincie nord-dunăreană a Daciei. Iată, în rezumat, care sunt argumentele care fac din această localizare singura interpretare posibilă: continuitatea cu zona castrului de la Pincum⁷⁷; existența, dovedită deopotrivă arheologic și documentar, a capului de pod de la Lederata și a drumului imperial spre Bersobis, Tibiscum și Ulpia Traiana⁷⁸; mențiunea explicită a lui Ammianus privitoare la proximitatea cu Moesia și caracterul montan al reliefului teritoriului dominat de picensi⁷⁹, dar a cel puțin unui castru aflat sub controlul acestora; mai presus de toate, puterea militară semnificativ mai însemnată a picensilor, în comparație cu sarmații și/sau amicensii, care – repetăm și subliniem – l-a determinat pe împăratul Constantius să solicite atât întăriri din Moesia⁸⁰, cât și ajutorul militar al unor populații prea recent supuse Imperiului pentru a nu genera rezerva privitoare la fidelitatea lor⁸¹. La acestea se adaugă, ca argument suplimentar, dar de valoare contextualizabilă, absența oricărei referiri la necesitatea unor traducători în dialogul dintre reprezentanții autorității imperiale și picensi, ori a dificultății dialogului direct. Fără îndoială, puterea semnificativă a picensilor era dată nu numai de numărul lor, ci și de avantajele terenului; totuși, dimensiunea demografică este mărimea decisivă în această ecuație, ia acest aspect ne obligă să admitem că domeniul teritorial al picensilor nu se rezuma la ceea ce numit astăzi Munții Banatului, ci avea o extensie semnificativ mai largă spre răsărit. Cu certitudine, limita sudică a acestui domeniu era cea a limesului nord-dunărean cunoscut drept "Brazda lui Novac": acest aliniament de securitate era deja marcat pe teren în epoca constantiniană, amenajarea sa

76. Precizarea lui Dio Cassius privitoare la numărul dacilor foederati – 12.000, ceea ce corespunde unei mase demografice de peste 50.000 de oameni – susține această abordare.

77. Ammianus 17, 13, 19

78. Avem în vedere nu simpla existență a fortificației de la Lederata și a drumului imperial, ci funcționarea acestora în secolul post-aurelian. Atât Lederata, cât și drumul sunt atestate explicit prin Tabula Peutingeriana, document care – în condițiile consemnării orașului Constantinopol sub acest nume și cu însemnele de reședință imperială, nu poate fi datat decât **după** anul 330, al inaugurării sale. Investigațiile arheologice au dovedit, la rândul lor, cu prisosință, nu numai păstrarea în funcțiune a vechilor drumuri imperiale de la nordul Dunării, ci și continuarea caracterului urban al locuirii din orașele acestei provincii.

79. Ammianus 17, 13, 21-22

80. Ammianus 17, 13, 19-20

81. Amintim, taifalii au fost aduși la condiția de foederati abia după războiul din 332, iar limiganții sarmați, chiar în ajunul prefigurării conflictului cu picensii – aceștia din urmă dovedind extrem de recent disponibilitatea de a nu respecta tratatele încheiate cu autoritățile imperiale.

permițând și alte manifestări de control politico-administrativ direct al Imperiului la nord de Dunăre, precum edificarea podului de la Oescus-Sucidava, reamenajarea drumului imperial până la Romula Malva ș.a.m.d. mai există un detaliu care se adaugă argumentelor în favoarea faptului că ne aflăm, că certitudine, în cazul picensilor, în fața continuatorilor direcți ai populației provinciale daco-romane: faptul că această comunitate limigantă se autoadministra printr-un consiliu al bătrânilor, organism decizional radical diferit de galeria de figuri ale aristocrației tribale, predispusă spre decizii arbitrare, pe care au etalat-o în cursul negocierilor cu împăratul Constantius, doar sarmații și quazii. Este, desigur, tentant să mergem cu analiza mai departe și să recunoaștem în acest sat al bătrânilor un derivat nemijlocit al fostului consiliu provincial al celor Trei Dacii, sau măcar al Daciei Superior/ Apulensis, subprovincie peste al cărui teritoriu se suprapune, în mare parte, domeniul picensilor. Aici intrăm însă într-o zonă a probabilităților restrânse: dacă menținerea unei vieți urbane semnificative pledează pentru o astfel de interpretare, bulversările pe care le-a adus organizării teritorial-administrative suita de evenimente deschise de războiul romano-carpo-got declanșat în toamna anului 243 (și care au fost amplificate de regimul anarhiei militare, consecințele alinierii la insurecțiile secesioniste ale lui Ingenuus și Regalianus, revolta lui Felicissimus și, în cele din urmă, strămutarea comandamentelor celor două legiuni "dacice" pe malul sudic al Dunării) constituie contraargumente de care trebuie să se țină seama.

Schiță de parcurs microistoric

Cu aceste rezerve, putem schița, totuși, un parcurs istoric general al populațiilor care vor fi identificate, de către Ammianus Marcellinus, sub titulatura de limiganți amicensi și picensi. La sfârșitul războiului de cucerire al Daciei de către împăratul Traian, saldensii și biphii, care făcuseră parte din regatul lui Decebal, sunt încorporați în noua provincie născută din edictul imperial emis la 11 august 106. O dată cu venirea la putere a împăratului Hadrian, care pune capăt expansiunii teritoriale a Imperiului și trece la fortificarea tuturor frontierelor acestuia (motiv pentru care decizia politică de amenajare a limesului din Câmpia Tisei nu poate fi desprinsă de autoritatea acestuia), provinciile dunărene constituite în ținuturile dacilor și geților au parte de o amplă redefinire teritorială, context în care – ca, de altfel, și neamurile geto-dacice din Câmpia Bărganului, bazinul Siretului inferior sau Carpații nordici – regiunile locuite de saldensi și biphi sunt lăsate în afara noilor frontiere administrative⁸². Statutul acestora se schimbă însă din nou în anul 180, când, după lecțiile însușite în perioada războaielor marcomanice, administrația imperială din Dacia procedează la consolidarea sistemului de securitate a provinciei, încorporându-i pe saldensi și biphi sub autoritatea imperială, care primesc în acest context

82. Această operațiune va fi fost, de altfel, și sensul real al acuzațiilor care au fost aduse lui Hadrian că ar fi dorit să abandoneze Dacia cu totul. Eutropius 8, 6, 1-2: "După moartea lui Traian, fost făcut împărat Aelius Hadrianus... el a rechemat armatele din Asiria ... A încercat să facă același lucru și în Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii săi, ca nu cumva să fie dați pe mâna barbarilor o mulțime de cetățeni romani" (FDHR 1979, pg. 36-37).

cel mai înalt grad de foederare, echivalând cu statutul de supuși extra-limes/*limigantes*⁸³ - și, putem deduce, sarcina de a asigura gestiunea sectorului de limes din câmpia crișano-mureșeană, deci de a juca rolul de temporizator în fața oricărei potențiale agresiuni pe direcția de atac a exploatărilor de aur. În acest context prezumăm că cele și-a câștigat comunitatea celor două neamuri de la frontiera de vest a Daciei supranumele de amicensi, întrucât gestionarea relațiilor lor cu Imperiul s-a putut face prin centrul politico-militar de la Micia, cheia comerțului cu sare pe Mureș, dar și al navigației militare interioare din Dacia.

Sfârșitul epocii de anarhie militară, în care regiunea dacică nord-dunăreană a jucat de mai multe ori un rol epicentric (în contextul desfășurării războiului romano-carpo-got, al mișcărilor secesioniste desfășurate sub sigla guvernatorilor Ingenuus și Regalianus și, în cele din urmă, a rebeliunii lui Felicissimus, episod care va fi avut rolul de motivație imediată a deciziei de relocalizare a comandamentelor de legiune de la Apulum și Potaissa), creează un nou context atât pentru amicensi, cât și pentru locuitorii provinciei dezorganizate a Daciei traiane. Și unii, și alții sunt puși, cel mai probabil, în epoca de reconstrucție imperială dintre mandatele lui Aurelian și Diocletian, sub tutela nominală a sarmaților, cărora le este atribuit (prin ficțiunea juridică a mandatului imperial) statutul de intermediari ai voinței autorității centrale de la Constantinopol. În același timp, atât amicensii, cât și vechii provinciali daci – relațiile cu aceștia din urmă ajungând să fie gestionate prin oficiul de la Pincum, cel mai probabil, în contextul conferinței celor trei împărați de la Sirmium și a menținerii acestui centru ca reședință a împăratului pe toată durata dinastiei constantiniene – își păstrează calitatea de supuși extra-limes ai Imperiului, statut în numele căruia, atunci când Constantius decide să-și onoreze angajamentul de protectorat acordat sarmaților medio-dunăreni, la ordinul acestuia, și amicensii, și picensii sunt mobilizați pentru a temporiza operațiunile declanșate în anul 332 de coaliția goto-taifală împotriva sarmaților. După acest episod, când sarmații repun în discuție raporturile de subordonare de la nordul Dunării, amicensii și picensii își afirmă autonomia, pe care o impun sarmaților cu forța armată în confruntarea din 334, obținând în bazinul Tisei inferioare, o veritabilă răsturnare a raportului de forțe. Vreme de două decenii, limiganții beneficiază de o autonomie limitată doar de statutul de comunități de frontieră a unui așezământ imperial supradimensionat, pentru ca, în anii 357-358, să fie tentați de posibilitatea unui grad de libertate și mai ridicat⁸⁴, motiv pentru care s-au aliat cu sarmații de sub autoritatea cărora se emancipaseră, atacând provinciile sud-dunărene ale Imperiului. Împăratul rezolvă această amenințare prin strategia clasică *divide et impera*, retrăgând amicensilor unele privilegii acordate anterior (printre acestea, controlul

83. Cu același prilej va fi fost acordat un statut de foederare, net inferior însă celui de *limigantes*, și neamului costobocilor, care furnizează, ca gir al supunerii lor, după aventura balcanică din 170, pe ostategii din familia regelui Pieporus (Bărbulescu 2010, pg. 84-85)

84. Această tentație nu trebuie înțeleasă în sensul modern al aspirațiilor de independență, ci, mai degrabă, în sensul dorinței de sustragere de la obligațiile (militare, economice, poate și religioase) impuse de Imperiu și, corolar, al încercării de a valorifica oportunitatea economiei de jaf. Nu eliminăm nici posibilitatea ca, în spatele acestei implicări, să stea impulsuri venite tot din imperiu, din partea unor grupări susținătoare ale unor pretendenți la tronul imperial sau a unor elite provinciale cu alte alinieri politico-economice și/sau confesionale decât administrația centrală.

dintre limesul vest-dacic și Tisa, recâștigat de la sarmați, cel mai probabil, în contextul confruntării din anul 334), reînstituindu-și autoritatea asupra picensilor și acordându-se statutul de limiganți sarmaților arcaraganți, pe care-i unifică temporar sub autoritatea tânărului principe Zizais. Doar un an mai târziu, însă, sarmații lui Zizais (sau doar o parte a acestora, principele însuși nemaipărănd în izvoare) se revoltă împotriva împăratului Constantius – fiind de prezumat aici și neîndeplinirea de către autoritatea imperială a unor promisiuni, precum stipendiile – care intervine în forță, destrucurând gruparea sarmată, inclusiv prin colonizarea unor grupări pe teritoriul sud-dunărean. Putem deduce că, în contextul creat de înfrângerea din 359 a sarmaților, amicensii și-au redobândit și statutul de *limigantes*, și controlul asupra teritoriului disputat cu sarmații: la trecerea lui Priscus prin această regiune, acesta îi observă ca autohtoni numai pe acei ausoni care încă mai sunt familiarizați cu limba getică și au de-a face cu romanii., în vreme ce sarmații nu sunt nominalizați nici măcar printre grupările de barbari care roiesc în jurul comandamentului militar al lui Atila.

Coordonatele acestei microistorii sunt vădite. În pofida marilor mișcări politico-militare din regiune, teritoriile de la nordul Dunării sunt intens locuite, castrele/centrele urbane și drumurile imperiale sunt în funcțiune, iar populațiile autohtone, implicate fără încetare în procesul de romanizare, au nu doar structuri organizaționale proprii, ci și resurse de a mobiliza forțe armate importante și a susține, prin aceasta, fie și episodic, manifestări de autonomie politico-decizională.

Bibliografie generală

Volume și sinteze

FDHR 1979

*** Fontes Historia DacoRomanae/Izvoarele Istoriei României, vol. II, Ed. Academiei RSR, București
Benea 1983

Benea, Doina, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca
Dio Cassius 1973

Dio Cassius, *Istorie romană*, Ștefan, Gh. (introd.), Piatkowski, Adelina (trad.), Ed. Științifică și Enciclopedică, București

Dumitrașcu 1993

Dumitrașcu, Sever, *Dacia Apuseană*, Ed. Cogito, Oradea
Grant 1996

Grant, Michael, *The Antonines: The Roman Empire in Transition*, Ed. Routledge, New York
Iordanes-Lisseanu 1986

Iordanes, *Getica*, Popa-Lisseanu, G. (ed.), Ed. Nagard-Centrul European de Studii Tracice, Roma
Mocsi 1974

Mocsi Andras, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, Ed. Routledge, New York
Pârvan 1982

Pârvan, Vasile, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Florescu, Radu (ed.), Ed. Meridiane, București
Petolescu 2000

Petolescu, Constantin C., *Dacia și Imperiul Roman*, Ed. Teora, București
Popa-Lisseanu 2007

Popa-Lisseanu, Gheorghe (ed.), *Dacia în autori clasici*, Ed. Vestala, București
Protase-Suceveanu 2010

Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, *Istoria românilor*, vol II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București

Schmidt 1934

Schmidt, Ludwig, *Geschichte der Deutschen Stamme bis zum Ausgang der Volkerwanderung: Die Ostgermanen*, ediția a II-a, Ed. C.H. Beck, Munchen

Articole

Bărbulescu 2010

Bărbulescu, Mihai, *Istoria politică*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 73-98

Dumitrașcu 2010

Dumitrașcu, Sever, *Dacia vestică și nord-vestică (sec. II-IV)*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 471-480

Elen 2014

Elen, Constantin, *Din nou despre termenul limigantes*, în "Acta Centri Lucusiensis" nr. 2B/2014, Ed. CSDR Lucas, Timișoara, pg. 37-38

Ioniță 2010

Ioniță, Ion, Sarmații, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 787-802

Ivanisevic-Bugarski 2008

Ivanisevic, Vujadin, Bugarski, Ivan, *Western Banat during the Great Migration Period*, în Niezabitowska-Wisniewska, Barbara, Juscinski, Marcin, Luczkiewicz, Piotr, Sadowski, Sylwester (ed.), "The Turbulent Epoch", vol. II, Ed. Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lubin

Kovacs 2013

Kovacs, Peter, *Constantine, the Sarmatian, the Goths and Pannonia*, în Fodor, Pal, Mayer, Gyula, Monostori, Martina, Szovak, Kornel, Takacs, Laszlo (ed.), "More Modoque – Festschrift für Miklos Maroth", Ed. Forschungszentrum für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, pg. 193-211

Madgearu 2013

Madgearu, Alexandru, *Operațiuni militare la nord de Dunăre comandate de Constantin cel Mare*, în Popescu, Emilian, Cătoi, Mihai Ovidiu, "Cruce și misiune. Sfinții Împărați Constantin și Elena – promotori ai libertății religioase și apărători ai Bisericii", vol. I, Ed. Basilica, București, pg. 303-317

Migliario 1999

Migliario, Elvira, „*Gentes foederatae*”, per una riconsiderazione dei rapporti romano-berberi in „*Mauretania Tingitana*”, în "Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche", vol. 396.10, nr. III, Roma, pg. 427-461

Nistorescu 2013

Nistorescu, Laurențiu, *Raporturile dintre populațiile de frontieră și instituțiile Imperiului Roman. Cazul limiganților*, în "Quaestiones Romanicae" nr. II/2, Ed. Universitatea de Vest Timișoara & Universitatea Szeged Ed. JatePress, Szeged, pg. 839-847

Popilian 2010

Popilian, Gheorghe, *Stăpânirea romano-bizantină la nordul Dunării*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 720-729

Protase 2010

Protase, Dumitru, *Populația autohtonă în Dacia postromană (anul 275-secolul al VI-lea)*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 667-719

Webografie

Ammianus-lat

<http://www.thelatinlibrary.com/ammianus.html>, 10.06.2015

Ammianus-eng 1

http://www.tertullian.org/fathers/index.htm#Ammianus_Marcellinus, 10.06.2015

Ammianus-eng 2

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html>, 10.06.2015

Anonymus Valesii

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Excerpta_Valesiana/home.html, 10.06.2015

Notitia Dignitatum

<http://www.thelatinlibrary.com/notitia2.html>, 15.06.2015

Călin Timoc

Quadriburgium-ul de la Mehadia și problemele cercetării limesului roman târziu în regiunea Porților de Fier ale Dunării

Quadriburgium site from Mehadia and research problems late Roman Limes in Iron Gates of the Danube region

Abstract: *In the Late Roman Limes system Mehadia was used to defend from the north the city of Dierna-Orșova. Archaeological researches of the roman camp from point „Zidina” indicates a military garrison in the fourth century AD. However Mehadia, as to the interpretation of a drawing of Count Marsigli assumed that there was a quadriburgium in the area. Currently online access to the habsburgmaps of eighteenth-century helps us to understand correctly Marigli's drawing and accept that there isn't a roman quadriburgium by Mehadia in that place just an austrian fort instead.*

Keywords: *roman fort, late roman defense system, old maps, landscape*

Fortificațiile romane de tip *quadriburgium* sunt tipice epocii romane târzii și au o arhitectură specifică: perimetru mic, ziduri groase de peste 2 m lățime în care predomină cărămida ca material de construcție, fără șanț de apărare, o singură poartă de acces și turnuri de colț, exterioare cu plan patruleter sau circular. În regiunea Porților de Fier ale Dunării, pe malul nordic al fluviului, cele de la Hinova, Orșova și Gornea sunt cele mai cunoscute prin cercetări arheologice. Acestea încep să apară ca model de fortificație tipică pentru teritoriile de graniță ale Imperiului Roman după reforma militară a împăratului Diocletianus (294 – 296 d.Hr.) și sunt considerate cetăți pentru unități mici de garnizoană, formate în general din limitanei (soldați țărani)¹.

Existența unei astfel de fortificații se bănuiește că ar fi fost și la Mehadia (jud. Caraș-Severin), cu toate că cercetările arheologice au scos la lumină, în punctul numit „Zidină” un castru roman de dimensiuni considerabile: 142 x 116 m, nicidecum un fort. Se caută totuși un *quadriburgium*, care după standardele arhitecturale nu poate să aibă

1. Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, vol. I, Ed. de Vest, Timișoara, 1996, p. 111.

Fig. 1 – Desenul lui Marsigli cu ruinele romane de la Mehadia (după L. F. Marsigli, *Description du Danube*, La Haye, 1744, fig. 38).

prima dată această sursă importantă pe care o reprezintă lucrarea lui Luigi Ferdinando Marsigli, *Description du Danube*, La Haye, 1744, unde la fig. XXXVII, învățatul italian, ofițer în armata habsburgică desenează „o fortificație cu un plan foarte interesant, ca și planul unei cetăți feudale, deja în ruină, situată pe dealul de E de castru”³. După câteva pagini, în cadrul istoricului cercetării, mențiunea lui Marsigli este judecată astfel: „(desen); o fortificație patrulateră de tip cvadriburgium și o cetate feudală; desenul este greșit, râul Belareca ar fi trebuit să fie plasat în partea de vest a castrului”⁴.

Asupra greșeli din desen ne îndoiim deoarece Marsigli lucra cu topografi și desenatori renumiți, iar

laturile mai mari de 50 m. Dorel Bondoc care s-a ocupat de limesul roman târziu în zona Dunării de Jos observă pe bună dreptate că e greu azi de identificat pe teren un *quadriburgium* la Mehadia și face referire la o fortificație cu un plan asemănător ce apare desenată de umanistul italian Marsigli la „Meadia”².

Nicolae Gudea și Iancu Moțu, autorii care publică prima monografie a cercetărilor arheologice de la Mehadia, citează poate pentru

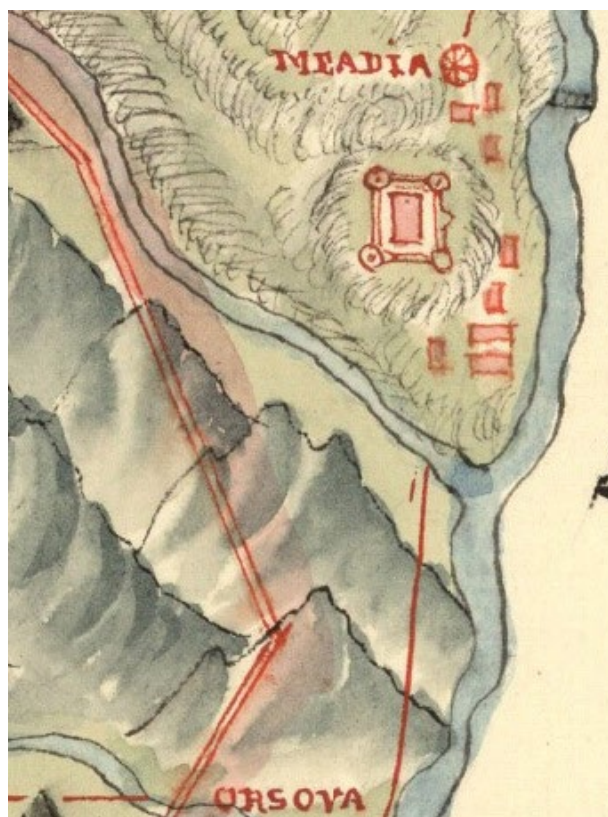

Fig. 2 – Detaliu selectat din harta locotenentului Geyer, realizată probabil în jurul anului 1749 cu fortificațiile habsburgice de pe granița cu Imperiul Otoman în zona Orșovei (după Moll Mapp Collection, <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/886/2619316644/>)

2. Dorel Bondoc, *The Roman Rule to the North of the Lower Danube*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2009, p. 56-57.

3. Mihail Macrea, Nicolae Gudea, Iancu Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, Ed. Academiei Române, București, 1993, p. 13.

4. Ibidem, p. 18.

Fig. 3 – Detaliu din harta unui autor necunoscut care menționează locurile de bătălie ale anului 1738 (după Moll Mapp Collection, <http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/896/2619316632/>)

calitatea informațiilor sale (chiar și cele grafice) este una ridicată și are un caracter științific pronunțat⁵. Totuși, chiar dacă textul ce însoțește desenul se referă doar la ruina de pe dealul învecinat unde umanistul italian, pentru ca a dat de o inscripție în limba latină, crede că cetatea este din epoca romană, majoritatea cercetătorilor se preocupă de fortificația din vale, de lângă râu, pe care o vad a fi un castru roman sau un *quadriburgium*⁶.

Ce frapază la desenul oferit de Masigli, care în general marca traiectul ruinelor printr-o linie îngroșată simplă, este redarea elevației și chiar a porții boltite din zidul estic al fortificației patrulateră. Acest detaliu ne face să credem că este o fortificație activă, în bună stare, probabil din epoca sa pe care umanistul italian o dă mai degrabă ca reper pentru fortificația ruinată de la deal.

Urmărind identificarea pe alte hărți și desene a castrului roman de la Mehadia putem observa că în valea Bela Rekăi au existat și fortificații moderne, habsburgice și teritoriul fiind la începutul secolului

al XVIII-lea zonă de graniță cu Imperiul otoman, aprig disputat diplomatic și militar, apariția unor structuri de fortificare habsburgice în anumite puncte strategice sunt lucruri firești și de înțeles.

Cel mai important moment legat de fortificațiile de la Mehadia îl reprezintă ziua de 15 iulie 1738, când armata sultanului se ciocnește cu trupere imperiale în apropierea localității, iar fortificația de la confluența Bela Rekăi, cu un afluent al său (Craiovița, după denumirea veche) rezistă eroic respingând rând pe rând asalturile ienicerilor și spahiilor. Aceasta este fortificația patrulateră (interpretată de contemporani drept *quadriburgium*) și integrată sistemului defensiv al Imperiului Roman târziu. Atât planul lui Bodenehr cât și schița colorată a locotenentului Geyer indică cât se poate de clar în acel loc o mică fortificație patrulateră habsburgică, activă în contextul luptelor cu turcii.

Nu negăm însă descoperirile arheologice romane târzii de la Mehadia care indică, utilizarea chiar și după părăsirea aureliană a Daciei a castrului roman de secol II-III d.Hr.

5. Sorin Forțiu, *Denumirea Banatului în epoca modernă, secolele XVIII-XX*, în <http://www.banat.ro/academica/studiu2.pdf>

6. Vezi în acest sens Doina Benea, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia)*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 10.

Fig. 4 – Acțiunile armatelor habsburgice în regiunea Mehadia și Orșova în iulie 1738 și fortificațiile din zonă utilizate. Hartă cu autor necunoscut (după Moll Map Collection, http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/052/902/2619316625_01/)

Această fortificație în epoca romană târzie (sec. IV d.Hr.) nu a avut turnuri extinse spre exterior și doar o poartă ci a fost utilizată în întregime, reorganizat fiind doar planul interior care cuprinde multe elemente de viață civilă, precum și ateliere meșteșugărești de olărie și fierărie⁷.

Păstrarea unei garnizoane romane în secolul IV d.Hr. la Mehadia era absolut necesară pentru a apăra de incursiunile barbare a culoarului Cernei dinspre nord și implicit a orașului roman târziu Dierna – Orșova⁸.

Fiind o zonă cu forme de relief foarte variate, ce nu permit o vizibilitate mare pe areale foarte largi considerăm că cercetarea apărării graniței romane târzii în zona Porților de Fier, pe malul stâng al Dunării este absolut necesar să plece de la alte baze de documentare, în care cercetarea de teren și săpăturile arheologice să aducă un plus de informații și argumente credibile. Spațiul în cauză fiind de-alungul veacurilor mereu o zonă de graniță suprapunerile de epoci și concentrația de structuri de fortificație este destul de mare. Un bun start în cercetare acestora o poate constitui analiza harților medievale și moderne care aduc date importante privind peisajul natural în care fortificațiile se integrau strategic.

7. Ibidem, p. 13.

8. Nicolae Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 44 / 1997, p. 31-32.

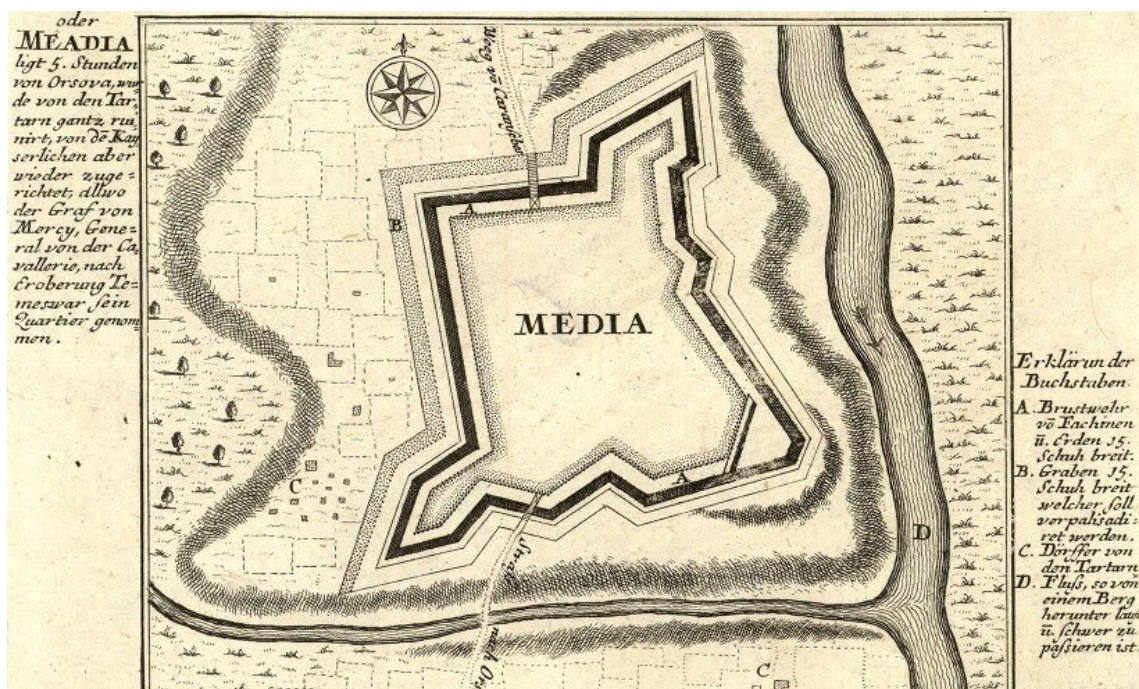

Fig. 5 – Schița lui Gabriel Bodenehr cu fortul austriac de la Mehadia (după Moll's Map Collection, http://mapy.mzk.cz/en/mzk03/001/053/085/2619316727_06/)

Claudia S. Popescu, Laurențiu Nistorescu

Un Litovoi înainte de Litovoi?

A Litovoi before Litovoi?

Abstract: *The historical character by the name Litovoi (a word that is a polytonym not an anthroponym), who lived in the current province of Oltenia in the second half of the thirteenth century, had several predecessors who were very active in the northern regions of the Empires of Constantinople and Tarnovo. Their existence suggests that Terra Lytua had had an institutional history of several centuries before the foundation of the medieval State of Țara Românească/Wallachia.*

Keywords: *Litovoi/Terra Lytua, Empire of Constantinople, Empire of Tarnovo, institutional continuity*

Întrebarea din titlu ar trebui, poate, reformulată astfel: câte personaje istorice cu numele de Litovoi sunt cunoscute în istoriografie și, dintre acestea, câte sunt, în mod sigur sau cu o probabilitate semnificativ mai mare decât aserțiunea contrarie, legate de evoluțiile din spațiul românesc?

Potrivit interpretării curente, avem de-a face cu unul sau cel mult două personaje istorice consemnate în documente sub numele de Litovoi. Acesta (în ipoteza singularității¹), respectiv, primul dintre ei (în cea a dubletului) intră în istorie în data de 2 iunie 1247, prin notoria – pentru cercetătorii români, dar nu numai – Diplomă a Ioaniților. Tratatul, pentru că Diploma Ioaniților este un tratat semnat între două instituții titulare de suveranitate, anume Ordinul Ospitalierilor din Ierusalim² și regatul Ungariei³, îl evocă pe acest prim Litovoi cu titlul de voievod, în același context cu cnezii Ioan și Farcaș, dar totuși distinct față de aceștia, întrucât dacă domeniile lui Ioan și Farcaș fac obiectul tranzacției dintre regat și cavaleri, țara lui Litovoi⁴ este explicit exceptată – statut de care se mai bucură doar țara unui alt voievod sud-carpătin, Seneslau. Doar Litovoi, dintre toți acești fruntași

1. Interpretarea este consacrată drept canonică de tratatul *Istoria Românilor* al Academiei Române (Constantinescu et alii 2001, pg. 565), în vreme ce ipoteza dubletului este prezentată doar cu titlu de inventar

2. Ordin reprezentat, la data emiterii Diplomei Ioaniților, de marele perceptor Rembaldus

3. Reprezentat, la încheierea actului, de către prelații Vicențiu de Oradea, Heimón de Vat, Gall al Transilvaniei, Lamprecht de Agria, demnitarul Retislav (duce de Galiția și ban de Slavonia), Ștefan (comite palatin), Laurențiu (voievod de Transilvania), Dionisie (mare vistier și comite de Pojon), Roland (mare vornic), Mauriciu (mare stolnic și comite de Nitra), Chak (mare comis și comite de Sopron), Bagin (mare paharnic comite de Bana), a comiților Pavel de Solnoc, Benedict de Moson, Nicolae de Zalad, alt Nicolae de Cetatea de Fier, Henric de Somogy, Severit de Alba, precum – potrivit documentului – și ”alți numeroși comiți și dregători ai regatului”

4. Terra Lytua, în documentul citat

politici⁵ ai românilor sud-carpătini, revine ulterior în atenția istoriei scrise (așa cum este aceasta interpretată în mod curent), și nu o singură dată, ci în cel puțin două momente ulterioare: în 1265, când voievodul Țării Lytua se răzvrătește împotriva regelui Bela al IV-lea al Ungariei, încercând să-și impună (sau să-și reinstitue) autoritatea directă asupra Țării Hațegului⁶, respectiv, puțin după anul 1272⁷, când voievodul sud-carpătin este ucis în luptele cu armata maghiară trimisă de regele Ladislau Cumanul sub comanda magistrului Georgius.

Avem a ne întreba, în acest moment al intervenției noastre, tocmai pentru că investigația acestei posibilități nu a fost – în opinia noastră – continuată corespunzător și după formularea sa⁸, dacă voievodul Litovoi din 1247 este unul și același cu cel din momentele 1265-1272. Un răspuns afirmativ la această întrebare ne-ar pune în fața unui lider politic care își exercită demnitatea, dacă nu luăm în considerare și indeterminabilul răstimp în care va fi ocupat tronul voievodal înainte de menționarea sa în Diploma Ioaniților, timp de peste trei decenii⁹: o domnie¹⁰, să recunoaștem, excepțional de lungă, care, fără a fi imposibilă, rămâne totuși (dacă ne raportăm la contextul crono-spațial dat) destul de puțin probabilă. Dacă, dimpotrivă, luăm în considerare și un oarecare interval,

5. Sau politico-administrativi

6. Este vorba, de altfel, de o răzvrătire care-l poziționează pe Litovoi într-un context politic macrorregional, tot atunci răzvrătindu-se împotriva tutelei Regatului Ungariei și ducele Iacob Svetoslav al Vidinului (care încerca să-și extindă autoritatea asupra Țării Severinului)

7. Acesta este anul în care regele Ladislau Cumanul urcă pe tronul Ungariei, care evocă evenimentele în actul de donație către magistrul Georgius

8. Astfel de opinii au mai fost formulate, printre alții, de Ion Conea 1935, pg. 18-19, și Radu Popa 1976, pg. 5-6

9. Litovoi este înfrânt și ucis nu în 1272, ci la un oarecare timp după urcarea pe tron a regelui Ladislau Cumanul. Cele mai multe opinii (printre acestea numărându-se cele ale lui Ioan Aurel Pop 2009, pg. 107 și urm. sau Achim 2008, pg. 209-211, citat de cel dintâi) tind spre plasarea căderii în luptă a lui Litovoi abia în anul 1279

10. Utilizăm termenii de domnie și tron în deplina proprietate a termenilor: așa precare cum sunt, datele furnizate de contextele documentare despre Litovoi atestă, fără dubiu, că formațiunea politică a Țării Lytua deține importante atribute ale suveranității, poziționându-se față de regatul Ungariei în termeni de vasalitate: concentrarea autorității politice în mâna voievodului, capacitatea de a ridica o armată, existența unei administrații în măsură să încaseze impozite, dar mai ales un statut internațional care obligă regatul Ungariei să evite încorporarea sa chiar și după înfrângerea militară și lichidarea fizică a conducătorului

multianual, în care acel Litovoi menționat de Diploma Ioaniților va fi domnit anterior acestei mențiuni – iar unele sugestii în acest sens ne sunt furnizate chiar de documentul în cauză¹¹ – gradul de probabilitate pentru identitatea dintre personajul anului 1247 și cel al momentului 1265-1272 se reduce până aproape de pragul imposibilității.

Acceptarea existenței a mai mult de un Litovoi, conduită impusă în primul rând de analiza logică, implică însă – în contextul dat de prezența lor în fruntea aceleași formațiuni politice, univoc determinate geografic și etno-cultural, precum și de implicarea celor doi Litovoi în procese, conflictualități și structuri relaționale cu formă continuată – admiterea faptului că ne aflăm în fața unei instituții de reprezentare de natură elitară și nu a unui antroponim repetitiv¹². Mai exact, prin persoanele celor doi Litovoi, a căror domnie acoperă cea mai mare parte a celei de-a doua jumătăți a secolului XIII, este atestată existența unui tron ducal (căci eticheta voievodală acoperă, aici¹³, realitatea politico-juridică a ducatului, așa cum s-a dezvoltat acesta din instituțiile romano-bizantine ale mileniului anterior), a cărui ocupare presupune existența unui mecanism de continuitate în exercitarea puterii și, neîndoielnic, a unui obiect al exercitării puterii politice, subiect, la rândul său, al unei autonomii cu manifestări de suveranitate limitată¹⁴: Țara Lytua. Că această Țară a Oltului iese din ”epoca anului o mie” ca un organism politic bine conturat, capabil să joace un rol important în reconfigurarea raporturilor dintre puterile regionale, o atestă atât textul Diplomei Ioaniților (care semnalează continuitatea românească în Terra Lytua¹⁵, dar și existența unei însemnate baze de impozitare, susținută de o economie agro-pastorală complexă și stabilă), cât și în izvoarele referitoare la conflictele dintre Litovoi și Regatul Ungariei (unde apar informații despre existența unei case ducale recunoscute ca având statut nobiliar, din care mai face parte și fratele Bărbat, despre un însemnat așezământ militar, capabil să susțină conflicte armate de durată, despre motivațiile conflictului, care includ un litigiu teritorial, semn al unei autodefiniri geografice a Țării Lytua, precum

11. Diploma instituie pe seama lui Litovoi (ca și a lui Seneslau) obligația de a da ajutor cavalerilor Ioaniți cu forțele sale armate (*cum apparatu suo bellico*), fapt care sugerează că autoritatea lui Litovoi asupra propriului domeniu era bine structurată, deci că domnia acestuia debutase cu mai mult timp în urmă. În plus, actul nu cuprinde nici o însemnare (gen ”tânărul”, ”voievodul pus de noi peste Terra Lytua” etc.) care să permită interpretarea că voievodul oltean s-ar fi urcat recent pe tron. Cel mai important argument în favoarea unei atari interpretări îl constituie însă faptul că, la 1247, Litovoi și voievodatul său aveau o istorie, care includea instituirea (ori reconfirmarea relației de vasalitate față de regele maghiar, administrarea unui teritoriu relativ întins și bogat ș.a.m.d.

12. Lectura ”*Litovoi – Lytua voyvod*/voievodul Țării Oltului” este, de altfel, un loc comun în istoriografie

13. Aceasta este, de altfel, norma universală în relația comparativă dintre instituțiile ducatului și voievodatului, excepția care întărește regula fiind furnizată însă tot de spațiul românesc, unde voievodatul a evoluat de la stadiul de autonomie politico-teritorială pe care-l implică ducatul clasic la cel de stat princiar suveran.

14. Pentru a evita eventualele erori de interpretare, precizăm că termenul de autonomie acoperă capacitatea acestei formațiuni de a forma voință politică și de a fi tratată în exterior ca un corp unitar (ceea ce implică existența unui așezământ instituțional corespunzător), în vreme ce manifestările de suveranitate limitată sunt cele legate de capacitatea aceleiași formațiuni de a se sustrage unor constrângeri externe prin desfășurarea de politici proprii (susținute, în acest caz, de un important corp militar, dar și de o elită autohtonă relativ bogată)

15. ”... *excepta terra kenazatus Lytuoy woiauode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt* / afară de țara voievodului Litovoi, pe care o lăsăm românilor, după cum au avut-o aceștia și până acum...”

și despre capacitatea de a plăti răscumpărări, ceea ce implică existența unei trezorerii ducale).

Așa stând lucrurile, nu putem să ignorăm faptul că o organizație politico-juridică solidă, cu existență multigenerațională, nici nu apare, nici nu dispare pur și simplu, de la sine, din istorie. În ceea ce privește dispariția Țării Lytua, faptele se petrec la lumina izvoarelor istorice, fiind bine cunoscute: în anul 1290¹⁶, Radu Negru Vodă, mare herțeg de Amlaș și Făgăraș, se strămută în zona Argeșului de Munte¹⁷, împreună cu un mare număr de supuși, români, sași și catolici de alte etnii, unde întemeiază orașul Câmpulung Muscel¹⁸ și scaunul de domnie din Țara Românească¹⁹, strămutarea făcându-se cel puțin cu largul acord, dacă nu chiar la inițiativa nobilimii autohtone a ducatului/voievodatului lui Litovoi, preocupată să-și rezolve astfel ecuația de insecuritate în care a fost pusă prin înfrângerea suferită în fața Regatului Ungariei și căderea în luptă a conducătorului său. Metamorfoza politico-instituțională petrecută sub sigla simbolică a lui Negru Vodă încheia un capitol de istorie, deschizând firește, un altul, care (și aceasta este tema de fond a demersului nostru) trebuie să fi început cu mult înainte de generația atestării acelui Litovoi contemporan invaziei tătaro-mongole și negocierilor dintre Ordinul Ospitalierilor și Regatul Ungariei. Pentru a afla cu cât de mult, avem a urmări – printre alte piste metodologic utile sau chiar indispensabile – și eventualele atestări anterioare ale instituției polarizante a acestui așezământ etno-politic, respectiv, ale unor personaje istorice susceptibile de a fi exercitat aceeași demnitate: adică a (măcar) unui Litovoi de dinainte de Litovoi.

Iar investigațiile în această direcție se anunță a nu fi deloc sterile: surse literare aflate demult în inventarul istoriografiei românești și universale (ceea ce nu a garantat, din păcate, și un efort de analiză critică pe măsura longevității punerii lor în circuit, cu atât mai puțin a mizei gnoseologice a acestui efort) consemnează nu doar unul, ci cel puțin doi Litovoi anteriori generației contemporane epocii 1241-1247. Este vorba, în ordine retrocronologică, de Litovoi de peste Haemus, călăuza sebastocratorului Ducas din anul 1190²⁰ și, respectiv, de Litovoi Diabolites, strategul guvernatorului răzvrătit Petru Delian din 1040-1041²¹. Cel dintâi aspect care ar fi trebuit să preocupe este identitatea terminologică, deoarece – așa cum am văzut în cazul celor doi Litovoi ”clasici”²² – acesta nu este un

16. Există și alte tradiții ale descălecatului, cea mai frecvent invocată datare alternativă fiind anul 1274, avansată încă de Dimitrie Cantemir, care poate fi reținută ca simultan valabilă, în sensul exprimării unui alt moment, inițiator, al unui proces cu durată vădit multianual.

17. Adică în ducatul/voievodatul condus anterior de Seneslau, a cărui autoritate politică se întindea și peste munți, în ținutul Făgărașului, și relativ la care sunt valabile toate principiile formulate în legătură cu Terra Lytua

18. Pascu 1972, pg. 181

19. Întemeierea/descălecarea Țării Românești are la bază un act de unificare a ducatelor Țării Lytua și Muscelului, aceasta fiind prima dintr-un lung șir de unificări care conduc la formarea și afirmarea statelor medievale românești. Subscriem, aici, la prețioasa observație pe care o formulează Alexandru Madgearu, potrivit căreia unificarea ducatelor Lytua și Muscel a fost desăvârșită chiar de fratele lui Bărbat, fiind cu puțin anterioară descălecării propriu-zise a lui Negru Vodă (Madgearu 2002, pg. 44-45)

20. FHDR III, pg. 270-271: fragment din Nikitas de Chonias, *Istoria*

21. FHDR III, pg. 26-27: fragment din Kekaumenos, *Strategikon VII*

22. Inutil, poate să mai precizăm, noi optăm ferm (din considerentul expus mai sus) pentru interpretarea potrivit căreia Litovoi ”Ioanitul” este un personaj distinct de ultimul Litovoi, fratele lui Bărbat - fără a exclude (ba dimpotrivă, statuând ca foarte probabilă) o relație personală directă între cei doi, poate chiar de natura tată-fiu sau unchi-nepot

antroponim oarecare, în raport cu care ar putea fi invocată coincidența, ci un politonim, adică o etichetă accesibilă unui număr extrem de limitat de purtători²³, care reflectă o demnitate politico-administrativă de prim rang, personalizată sub aspect geopolitic în deplină concordanță cu contextul cultural-ideologic al epocii și regiunii²⁴. Trebuie să observăm că politonimul în discuție este atestat în unul și același spațiu macrocultural, în toate cele patru atestări identificabile: bazinul Dunării de Jos, în extensiunea largă a acestuia, dintre Munții Balcani/Haemus și Carpații Meridionali, dominat, din 1040 și până în 1279 (firește, inclusiv anterior și ulterior celor două repere cronologice menționate), de administrația și fondul cultural romeic/bizantin și având, totodată, un antestrat cultural-lingvistic caracterizat prin coabitarea elementului vechi romanic cu cel de recentă (pentru acea epocă) sinteză slavo-bulgară.

Mai mult, toți cei patru Litovoi sunt antrenați în evenimente compatibile cu demnitatea pe care o sugerează titulatura asumată. Astfel, Litovoi Diabolites este un lider politico-militar pe care insurgentul Petru Delian, militant pentru refacerea Țaratului Bulgar și pretendent la tronul acestuia, îl consideră potrivit pentru a-i încredința paza cetății Demetrias, cucerită în toamna anului 1040, ai atribui funcția de strateg/celnik²⁵ și a pune sub comanda acestuia o armată. La rândul său, strategul Litovoi din anul 1190, vasal al autorității imperiale constantinopolitane, se vedește a fi implicat direct în conducerea operativă a unui corp militar romeic, ca auxiliar al sebastocratorului Dukas²⁶ (unchiul împăratului Isaac Angelos), funcție atribuită în mod uzual înaltei aristocrații. În fine, asupra faptului că cei doi Litovoi din a doua jumătate a secolului XIII au manifestări specifice demnității de duce/voievod nu poate plana nici o urmă de îndoială: ambii sunt recunoscuți de regalitatea maghiară ca nobili și suzerani ai domeniului lor voievodal, ambii au în subordine o curte (implicită în 1247, ca instrument al colectării taxelor, explicită în cazul 1265-1279) și un important dispozitiv militar.

În legătură cu primul Litovoi²⁷ din această serie, semnalăm faptul că editorii FDHR (*Fontes Historiae Daco-Romanae*), volumul III, s-au limitat la a prelua, necritic,

23. Instituția ducatul/voievodatului, implicit a ducelui/voievodului este una de nivel înalt, care asociază demnitățile și pe demnitarii acestora cercului puterii suverane (regale/imperiale). Chiar și în cazul unor mari state compozite, așa cum erau Romania de Constantinopol/Imperiul Bizantin, Țaratul de Târnovo sau Regatul Ungariei – ca să ne limităm la macroregiunea noastră – numărul celor care puteau deține această demnitate în aceeași generație era de cel mult câteva zeci.

24. Pentru a proba uzanța desemnării titularilor acestor demnități cu politonime formate după aceeași rețetă ca și termenul Litovoi, vom invoca, pentru început, cazul lui Verivoi Vlahul (Kekaumenos 7, cf. FDHR III, pg. 30-31), cu atât mai relevant cu cât el este explicit asociat elitei politice a vlahilor/populației romanofone din Romania de Constantinopol, categorie etnoculturală căreia îi aparțin și românii/vlahii nord-dunăreni. Din aceeași epocă și aceeași regiune pot fi amintiți principele sârb Mihai Voislav (FDHR III, pg. 110-111), Voisilla/Bosilla, fratele țarului Smiletz de Târnovo (FDHR III, pg. 452-453) ș.a.m.d, pentru a nu mai menționa, din deja invocatul text al Diplomei Ioaniților, exemplul Woila, domeniul smuls cetății Carașului.

25. Funcția de celnik este echivalată cu cea de strateg chiar de izvorul istoric, Kekaumenos, *Sfaturi și povestiri* 5 (cf. FDHR III, pg. 26-27), autorul menționând și că acest Litovoi este "un oștean vechi și priceput în războaie". Un detaliu interesant, semnalat și de editorii *Fontes*-ului (FDHR III, pg. 27, nota 17), este faptul că termenul celnik n-a supraviețuit în limbile slave moderne (în substratul cărora se presupune că s-a format), ci doar în dialectul aromânilor, continuatorii direcți ai vlahilor balcanici.

26. FDHR III, pg. 270-271

27. Transliterat, de asemenea, ca Lutoboes sau Lytovoos

opinia lui G.G. Litavrin²⁸, care prezumă că cel de-al doilea nume al personajului în discuție trebuie asociat cu localitatea Devol/Diabolis din Macedonia. Caracterul necritic al preluării acestei observații nu constă în semnalarea unei altminteri foarte posibile relații dintre antroponimul Diabolites și toponimul Diabolis, ci în ignorarea faptului că acest, totuși, supranume²⁹ al personajului nostru este nu indicatorul unei eventuale origini, ci efectul atribuirii acestui Litovoi, odată cu comanda cetății Demetrias și a garnizoanei acesteia, a rangului de guvernator al acestui areal. Pasajul de la Kekaumenos este limpede în a arăta că, nici în cetate, nici în vecinătatea acesteia, Litovoi – implicit nici mișcarea lui Petru Delian – nu avea o bază de susținere: locuitorii din Demetrias nu se raliază revoltei nici după ce Litovoi le prestează un jurământ de fidelitate, ba chiar trimite în secret o solie la ducele de Thessalonic, căruia îi cer ajutorul, oferindu-i (ni se dă de înțeles din ușurința cu care corpul expediționar trimis a capturat cetatea și pe guvernatorul Litovoi, împreună cu întreaga sa gardă) un sprijin consistent. De altfel, de aceeași lipsă de sprijin a suferit, în regiunea central-balcanică, întreaga insurecție pornită de Delian, ale cărei forțe sunt sistematic înfrânte și în cele din urmă complet dispersate³⁰, aici, de către trupele imperiale, care s-au bucurat, tacit ori nemijlocit, de susținere în rândul elitelor regionale³¹. Baza de susținere a mișcării era – și acest aspect privește în modul cel mai direct investigația noastră – regiunea nordică a themei romeice Bulgaria, adică tocmai acea parte nemijlocit învecinată cu Țara Lytua, pe tronsonul dunărean al Vidinului: suntem încredințați de acest lucru de faptul că, în debutul insurecției, Petru Delian și-a asumat titlul de succesor al țarilor bulgari printr-o încoronare organizată la Niș, context în care mai mulți demnitari ai împăratului Mihail al IV-lea (și nu putem exclude, deocamdată, posibilitatea ca printre aceștia să se fi numărat și Litovoi³²) au părăsit tabăra imperială pentru a se alătura răscoalei³³.

În ceea ce-l privește pe strategul Litovoi din 1190, sursa geografică a poziției sale

28. FDHR III, pg. 27, nota 18

29. În ultimă instanță, un politonim cu aceeași valoare de identizare, prin indicarea demnității exercitate, ca și politonimul de interes pentru noi, Litovoi

30. În 1041, forțele lui Petru Delian sunt înfrânte de către armata romeică în bătălia de la Ostrovo

31. Cu doar câțiva ani înaintea aceste evenimente, împăratul Vasile al II-lea încorporează, în armata cu care a încercat să recucerească Sicilia de la arabi, contingente însemnate de macedoneni, bulgari și vlahi din această regiune

32. Reținem detaliul că Litovoi Diabolites exercită atribute militare cu multă timp înainte de răscoala îndreptată împotriva împăratului Mihail al IV-lea al Constantinopolului. Acesta anulasese privilegiile fiscale acordate locuitorilor fostului stat bulgar de către predecesorul său, Vasile al II-lea, după cucerirea ultimelor posesiuni ale Țaratului Bulgar (Madgearu 2000, pg. 140-141), politică ce oferea suficiente motivații pentru alinierea unui duce de Lytua la o mișcare anti-imperială. Afilieră lui Litovoi la mișcarea lui Petru Delian putea, totodată, să fie reflexul unei mai vechi stări de vasalitate al ducatului nord-dunărean cu recent desființatul Țarat Bulgar – această supoziție (care trebuie totuși analizată în profunzime) deschizând ipoteza de lucru a afirmării Țării Lytua ca formațiune vasală Primului Țarat Bulgar în același context în care autoritatea (nu și statul!) țarului Krum s-a extins spre nord, după lichidarea puterii avar, până în ducatul Bihariei lui Morout

33. Sincronismul acestei răscoale cu operațiunile politico-militare de la Dunărea de Jos ale forțelor cnezului Iaroslav al Kievului, precum și cele, deja cronicizate până în acel moment, ale pecenegilor (care capturaseră, cu doar patru ani mai devreme, în confruntările din zona Paristrion, mai mulți strategii imperiali - Barnea-Diaconu 2001, pg. 381) trebuie, de asemenea, luate în calcul în legătură cu conduita politică a formațiunii politice oltene și a exponentului acesteia

politico-militare este și mai ușor de localizat. Evenimentele în care acesta este implicat se petrec pe crestele Munților Hamus/Balcani, în timpul campaniei pe care împăratul Isaak Angelos al Constantinopolului o întreprinde împotriva recent întemeiatului Țarat de Târnovo (deci într-o epocă în care vasalitățile anterioare erau puse la încercare de evoluția noilor raporturi de forță), context în care acest Litovoi face proba mai multor elemente susceptibile să contribuie la corecta sa identificare. Astfel, el este recunoscut ca aparținând înaltei aristocrații romeice (statut în absența căruia n-ar fi fost acceptat în cercul casei imperiale) și, în același timp, dovedește o bună cunoaștere a geografiei montane a zonei, dar și o familiaritate a comunicării cu cumanii, populație care i-a instituit, la rândul său, foarte recent hegemonia în regiunea Dunării de Jos, acționând în contextul politic dat ca aliat strategic al vlaho-bulgarilor Asănești. Așadar, avem de-a face în cazul acestui Litovoi cu un vasal imperial cel puțin nord-balcanic (dar nu din regiunea Paristrionului mobilizat în spatele grupării de la Târnovo), care nu se află sub autoritatea cumană, dar are contacte cu aceasta: trimiterea la Terra Lytva făcându-se, în aceste condiții, fără dubii.

Dacă în ceea ce privește problema punctuală a identificării celor doi Litovoi anteriori dubletului istoric din secolul XIII ca predecesori ai acestora din urmă la conducerea ducatului/voievodatului de Lytva rămânem cantonați încă în zona probabilităților – dar a unor probabilități substanțial mai consistente decât cele asociate aserțiunii contrare – în ceea ce privește funcționarea acestei autonomii politice nord-dunărene și recunoașterea sa ca instituție echivalentă ducatelor/themelor din construcțiile statale învecinate (pentru care putea conta în momentele de schimbare a raporturilor de forță) ține de domeniul certitudinii. Terra Lytva avea, la momentul angajării sale în procesul de construcție a statului medieval Țara Românească, o istorie ce depășea cele două secole care-i despart pe Litovoi Diabolites de fratele lui Bărbat - și la care toți cei patru Litovoi aici invocă și-au adus propria lor contribuție.

Bibliografie:

Achim 2008

Achim, Viorel, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Ed. Enciclopedică, București

Barnea-Diaconu 2001

Barnea, Ion, Diaconu, Petre, *Structuri politice la Dunărea de Jos. Românii și pecenego-cumanii până la mijlocul secolului al XIII-lea*, în Pascu, Ștefan, Teodorescu, Răzvan, "Istoria Românilor", vol III "Genezele românești", Ed. Enciclopedică, București, pg. 379-393

Conea 1935

Conea, Ion, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București

Costantinescu et alii 2001

Constantinescu, Nicolae, Olteanu, Ștefan, Matei, Mircea D., Ștefănescu, Ștefan, *Unificarea formațiunilor politice din spațiul extracarpatic*, în Pascu, Ștefan, Teodorescu, Răzvan (ed.), *Istoria Românilor* vol. III "Genezele românești", Ed. Enciclopedică, București

FDHR III

Elian, Alexandru, Tanașoca, Nicolae-Șerban (ed.), *Fontes Historiae Daco-Romanae/Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. III (sec. XI-XIV), Ed. Academiei RSR, București 1975

Iorga 1937

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor*, vol III *Ctitorii*, București

Madgearu 2000

Madgearu, Alexandru, *Răscoala aromânilor din Thessalia din anul 1066*, în "Anuar. Studii de securitate,

apărare națională și istorie militară. 1999”, București, pg. 140-151

Madgearu 2002

Madgearu, Alexandru, *Voievodul Litovoi și prima acțiune de unificare a statului muntean*, în ”Revista de istorie militară”, nr. 3(71)/2002, pg. 42-46

Pascu 1972

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Ed. Dacia, Cluj-Napoca

Pop 2009

Pop, Ioan Aurel, *Disputa pentru Țara Hațegului dintre voievozii români și regii ungari în secolul al XIII-lea*, în Luca, Cristian, Căndea, Ionel (ed.), „Studia Varia In Honorem. Professoris Ștefan Ștefănescu Octogenarii”, Ed. Academiei Române, Ed. Istros, București-Brăila, pg. 103-114

Popa 1976

Popa, Radu, *Litovoi, un voievod între cnezi*, în ”Magazin istoric” nr. 10/1976, 4 (109), pg. 5-6

Webografie:

Kekaumenos (eng)

<http://www.ancientwisdoms.ac.uk/folioscope/greekLit%3Atlg3017.Syno298.sawsEng01%3Adiv2.o50&viewOffsets=17>, 20.06.2015

Kekaumenos (gr)

<http://www.ancientwisdoms.ac.uk/folioscope/greekLit%3Atlg3017.Syno298.sawsGrc01>, 20.06.2015

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Convergențe

Bogdan Muscalu

Un nou sit arheologic reperat pe raza localității Vălcani (județul Timiș)

A new archaeological site identified in the area of Vălcani village

Abstract: *The new archaeological discoveries near the Vălcani village (Timiș County) revealed in the „La Pruni” point the existence of an archaeological site – settlement, possibly even a necropolis. The archaeological material consists of common pottery (of La Tène tradition and of provincial-roman tradition), luxury pottery of the terra sigillata type, household items and clothing accessories – beads, with the majority of them being dates to the IInd to Vth centuries AD. The primary analysis of the material indicates the existence of a multi-stratified site, a continuous inhabitation of the area, which ceases through abandon and not through a violent way.*

Cuvinte cheie: *ceramică cenușie, terra sigillata, fusaiole, mărgel.*

Keywords: *grey pottery, terra sigillata, spindle whorls, beads.*

Situl arheologic de la Vălcani (județul Timiș) a fost identificat întâmplător în primăvara anului 2014, cu ocazia verificărilor și cercetărilor de teren întreprinse în urma semnalării unor activități ilegale de detecții ilegale și de braconaj arheologic, realizate în zona Teremia Mare – Teremia Mică – Vălcani – Dudeștii Vechi¹. În acest context, au fost identificate mai multe situri necunoscute în zona menționată, unul fiind cel de la Vălcani – punct „La Pruni”.

Situl se află la aproximativ 4,5 km sud-vest de Biserica catolică din Dudeștii Vechi, 2,9 km nord-est de Biserica ortodoxă română din Vălcani și 7,5 km nord-vest de Biserica romano-catolică din Teremia Mică, având următoarele **coordonate GPS**: 46° 0'49.49"N, 20°26'23.83"E, 75 m altitudine². Ca reper hidrografic, el este situat la sud de pârâul Aranca (la est de sit mai este vizibil un meandru care se vărsa sau pornea din Aranca). Din punct de vedere al cercetărilor efectuate până în prezent, exceptând cele întreprinse la Sânnicolau Mare – Saravale (Universitatea de Vest) și Dudeștii Vechi (Muzeul Banatului din Timișoara), zona nu cunoaște cercetări arheologice sistematice sau de anvergură.

Astfel, în urma cercetării de suprafață și documentării activităților ilicite de către

1. O altă verificare a fost efectuată de către o echipă formată din Victor Bunoiu, Octavian Rogozea (Direcția Județeană pentru Cultură Timiș), Dan Leopold Ciobotaru (Muzeul Banatului din Timișoara) și Cornel Amza (Inspectoratul de Poliție al Județului Timiș) în data de 19.02.2015.

2. **Coordonate Stereo 70 centru sit:** N (x)511670.07295; E (y) 147161.67202. Coordonatele au fost furnizate cu amabilitate de colegii Victor Bunoiu și Octavian Rogozea (Direcția Județeană pentru Cultură Timiș), cărora le mulțumim.

autorități au fost recuperate mai multe piese ceramice: *terra sigillata*, ceramică gri-cenușie de tradiție *La Tène*, ceramică romană comună, ceramică fină de tradiție barbară, mărgelile de sticlă, ceramică și calcedonie, fusaiole.

Din punct de vedere al funcționalității piesele se împart astfel:

Ceramică

I. Ceramică modelată cu mâna:

1. Buză de oală mijlocie cu gât scurt și buză evazată, fragment (Pl. II/1); dimensiuni³: D.g. = 14 cm, d.f. = 4,67 cm h = 2,9 cm, culoare bej – gălbui (Munsell 7.5YR 6/3 light brown), pasta semifină, degresant din nisip, mică și pietricele, ardere neuniformă și incompletă; suprafața aspră-zgrunțuroasă prezintă un decor din mici caneluri realizate din modelarea corpului supraînălțat al vasului. Datare: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

II. Ceramică lucrată la roata:

a) Ceramica roșie

1. Fund de urcior (foarte probabil), de tradiție romană, cu bordură la bază, fragment (Pl. II/2); dimensiuni: D.f. = 5,4 cm, h = 1,6 cm, culoare roșu-cărmiziu (Munsell 10R, 5/6 red), pasta semifină, degresant din nisip fin și mică, arderea completă și uniformă; în partea inferioară (aproape de talpă) se observă urmele unei reparații antice a vasului. Suprafața vasului păstrează urme de firnis lucios, în interior având un aspect aspru-mat. Datare: secolele II – IV p.Chr. Inedit.

2. Perete de strachină (posibil) de la baza vasului, de tradiție romană, fragment (Pl. III/1), fără decor; dimensiuni: l = 2,6 cm h = 4,1 cm, culoare roșu-cărmiziu (Munsell 2.5YR, 6/6 light red), pasta fină, degresant din nisip fin, arderea incompletă; Interiorul vasului are o angobă roșie, lucioasă, iar suprafața are un aspect semifin-mat, păstrând urme de angobă roșie. Datare: secolele II – IV p.Chr. Inedit.

b) Ceramica cenușie

1. Bol, fragment de buză și corp (Pl. III/2); Dimensiuni: d.g. = 18 cm, d.f. = 4,8 cm, h = 3,4 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 5/1 bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Buza este evazată, lustruită în partea superioară, decorată cu linii incizate; corpul este decorat cu șiruri de linii incizate și linii realizate prin lustruire, care separă un registru fațetat cu linii oblice lustruite, păstrat fragmentar; Suprafață lucioasă-fină. Analogii: Čurug – *Stari Vinogradi*⁴; Datare: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

2. Castron, fragment de buză și partea superioară a corpului (Pl. IV/1); Dimensiuni: d.g. = 24 cm, d.f. = 6,8 cm, h = 4,9 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Buza este evazată, profilată, decor realizat din linii orizontale incizate și lustruite. Suprafață lucioasă-fină. Datare: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

3. La dimensiunile pieselor vom folosi următoarele prescurtări: diametrul general - d.g., diametrul fragmentului - d.f., înălțime - h, diametrul perforației - d.p., diametrul minim al perforației - d.p.m.

4. Trifunović 2006, în <http://curug.rastko.net/3-4-vek/img/100/cv726-01.jpg> (consultat 28.03.2015).

3. Oală mijlocie, fragment de buză și partea superioară a corpului (Pl. IV/2); Dimensiuni: d.g. = 16 cm, d.f. = 7,4 cm, h = 3,6 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 5/1 bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Buza este evazată, pe gâtul vasului păstrându-se un decor meandrat, fațetat, prin lustruire. Suprafață mată-fină. Dată: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

4. Capac de oală, fragment (Pl. IV/3); Dimensiuni: d.f. = 5,9 cm, h = 2,4 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Suprafața vasului mată-fină. Dată: secolele II – IV p.Chr. Inedit.

5. Toartă rotundă de vas, fragment (Pl. V/1); Dimensiuni: l = 2,2 cm, h = 4,2 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Suprafața torții este lustruită, cu aspect lucios-fină. Dată: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

6. Toartă aplatizată de vas, șanțuire mediană, fragment (Pl. V/2); Dimensiuni: l = 3,8 cm, h = 5,4 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Suprafața păstrează urme de lustruire, cu aspect lucios-fină. Dată: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

7. Fragment perete de vas (posibil castron) (Pl. V/3); Dimensiuni: l = 5,2 cm, h = 5,4 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 5/1 bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Decorat cu o linie verticală în relief, care separa corpul vasului; Suprafața lucios-fină, prezintă urme de depuneri calcaroase din sol. Dată: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

8. Oală mijlocie, fragment de buză (Pl. VI/1); Dimensiuni: d.g. = 15 cm, d.f. = 4,3 cm, h = 2,9 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 3/1 dark bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Decor meandrat prin lustruire, fațetat pe gâtul vasului; Suprafața vasului mată-fină. Dată: secolele III – IV p.Chr. Inedit.

9. Fragment de vas (Pl. VI/2); Dimensiuni: l = 5,1 cm, h = 5,6 cm; culoare cenușiu-albăstruie (Munsell 5PB 2.5/1 bluish black), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă, cu ardere secundară pentru glazurare; Corpul este lustruit, cu decor pe registre, registrul superior fiind cu decor linear incizat, în partea mediană linii oblice intersectate în unghi, incizate și lustruite, separând registrul inferior compus din șiruri meandrate (păstrate fragmentar); Suprafața vasului lucioasă-fină; Analogii: Timișoara – Freidorf, Lenauheim. Dată: secolele IV – V p.Chr. Inedit.

10. Fragment de vas (posibil castron) (Pl. VI/3); Dimensiuni: l = 3,8 cm, h = 5,4 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 5/1 bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere completă și uniformă; Corpul este lustruit, cu decor pe registre, registrul superior fiind cu decor linear incizat, cel inferior prezentând un decor vertical realizat prin strunjire și fațetare, imitând sticla; Suprafața vasului lucioasă-fină; Analogii: Čurug – *Stari Vinogradi*⁵ () Dată: secolele IV – V p.Chr. Inedit.

5. Trifunović 2006, în <http://curug.rastko.net/3-4-vek/img/100/cv82-00.jpg> (consultat 28.03.2015).

II. Ceramică de tip *Terra Sigillata*⁶

a) *Terra sigillata* cu decor în relief

1. Bol Drag. 37 (Pl. VII/1), fragment de corp; dimensiuni: l = 4,3 cm, h = 4,7 cm; pastă fină, de culoare roșie (Munsell 10R, 5/6 red), cu incluziuni de calcit și mică; firnis roșu, strălucitor, de aceeași culoare cu pasta. Motivele decorative păstrate pe corpul vasului par să fie numai vegetale. Identificabilă este un tip de rozetă cu 8-10 petale⁷, care ar putea aparține meșterului DOECCVS de la Lezoux, Gallia centrală, care și-a desfășurat activitate în perioada 160-190 p. Chr.⁸. Inedit.

2. Fragment bol, probabil de tip Drag. 37 (Pl. VII/2); dimensiuni: l = 2,3 cm, h = 2,6 cm; pastă fină, de culoare roșie (Munsell 10R, 4/8 red), cu incluziuni de calcit și mică; firnis roșu, strălucitor, de aceeași culoare cu pasta. Motivele decorative păstrate pe corpul vasului sunt fragmentare, reprezentând: 1. un cerc concentric dublu (Rogers 1974, E41) și 2. un motiv vegetal – greu de definit. Primul motiv decorativ aparține stilului meșterului AVENTINVS I de la Lezoux, Gallia centrală, a cărui activitate a fost datată în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr. (înainte de 150 p. Chr.)⁹.

3. Fragment bol, probabil de tip Drag. 37 (Pl. VII/3); s-a păstrat partea de sub buză; dimensiuni: l = 2,4 cm, h = 3,9 cm; pastă fină, de culoare roșie (Munsell 10R, 5/6 red), cu incluziuni de calcit și oxizi de fier; firnis roșu (Munsell 10R, 4/8 red), strălucitor. S-a păstrat numai șirul de ove care delimitează zona decorată a vasului, situată sub buza și deasupra bazei inelare. După acest element decorativ – ove fără bastonașe¹⁰, vasul ar fi putut fi produs de către un meșter necunoscut de la Lezoux, cu producție târzie – către finele secolului al II-lea p. Chr.¹¹.

4. Fragment corp vas, greu de definit datorită stării de conservare (Pl. VIII/1); dimensiuni: l = 3,1 cm, h = 2,9 cm; pastă fină, de culoare roșie închisă (Munsell 10R, 4/8 red), cu incluziuni de calcit și mică; firnis roșu închis, strălucitor. Motivele decorative (posibil un câine) nu s-au păstrat, încât să ne permită o determinare a atelierului și a meșterului care a produs vasul. După pastă și firnis, este posibil să provină din atelierele de la Rheinzabern, a căror activitate este datată din a doua jumătate a secolului al II-lea până în jurul anului 260 p. Chr.

5. Fragment bol, probabil de tip Drag. 37 (Pl. VIII/2); s-a păstrat partea de sub buză; dimensiuni: l = 3,3 cm, h = 3,5 cm; pastă fină, de culoare roșie deschisă (Munsell 10R, 6/8light red), cu incluziuni fine de calcit și mică; firnis roșu (Munsell 10R, 5/8 red), strălucitor. Motivele decorative păstrate sunt: 1. șirul de ove de sub buza vasului¹² – stilul lui BANVVS; 2. linie continuă sub ove¹³, atribuită mai multor meșteri, între care AVENTINVS I, AVITVS, BVTRIO, QVINTILIANVS, SECVNDINVS II etc.¹⁴; 3. sub

6. Determinările au fost realizate de dr. Viorica Rusu-Bolindeț, căreia îi mulțumim cu această ocazie.

7. Rogers 1976, C163.

8. PGC, 296, pl. 147/10.

9. Vezi PGC, 300-303, fig. 46/2, pl. 156/1.

10. Rogers 1974, B 257.

11. Rogers 1974, 49.

12. Rogers 1974, B159.

13. Rogers 1974, A22.

14. Rogers 1974, 35.

elementul decorativ anterior – cerc dublu sau alt tip de ornament, greu de definit datorită stării fragmentare. Lezoux, Gallia centrală, probabil stilul lui BANVVS; datare: 160-195 p. Chr.¹⁵.

b) *Terra sigillata* lisă

6. Fragment buză farfurie Drag. 18/31 (?) sau Drag. 31 (?) (Pl. VIII/3); Dimensiuni: d.g. = 26.6 cm, d.f. = 3.2 cm, h = 5,2 cm; pastă fină, de culoare roșie deschisă (Munsell 10R, 6/8light red), cu incluziuni fine de calcit, oxizi de fier și mică; firnis roșu (Munsell 10R, 5/8 red), strălucitor. După pastă și firnis, posibil să fi fost produs în atelierele de la Lezoux, Gallia centrală. Forma Drag. 18/31 este datată în intervalul 90-150 p. Chr., iar farfuria de tip Drag. 31 – în intervalul 150-230 p. Chr.¹⁶.

Obiecte de uz casnic

Fusaiole

1. Fusaiolă tronconică, lucrată cu mâna din lut ars, cu fețele laterale drepte și muchiile rotunjite, orificiu conic, fragment (Pl. IX/1); Dimensiuni: d.g. = 3,4 cm, d.f. = 1,7 cm, h = 2,3 cm, d.p. = 1,1 cm, d.p.m = 0,8 cm; culoare gălbui-maronie (Munsell 10YR 6/6 brownish yellow), pastă fină, cu degresant din nisip, ardere incompletă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

2. Fusaiolă sferică de formă regulată, lucrată cu mâna din lut ars, cu orificiu bitronconic (clepsidră), fragment (Pl. IX/2); Dimensiuni: d.g. = 2,9 cm, d.f. = 2,4 cm, h = 2,5 cm, d.p. = 1 cm, d.p.m = 0,7 cm; culoare gălbui-cenușie (Munsell 5Y 6/4 pale olive), pastă semifină, cu degresant din nisip și mică, ardere incompletă; Fără decor; Suprafața fusaiolei cu asperități. Inedit.

3. Fusaiolă cilindrică, rondel, fragment ceramic perforat, formă rectangulară clasică, cu capăt concav, orificiu conic, fragment (Pl. X/4); Dimensiuni: d.g. = 5,6 cm, d.f. = 5,3 cm, h = 1,5 cm, d.p. = 1,0 cm, d.p.m = 0,85 cm; culoare gri-gălbuie (Munsell 5YR 5/2 redish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip, ardere incompletă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

4. Fusaiolă cilindrică, rondel, fragment ceramic perforat, formă rectangulară clasică, orificiu drept, fragment (Pl. X/1); Dimensiuni: d.g. = 5 cm, d.f. = 5 cm, h = 1,3 cm, d.p. = 1,2 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 7/1 light bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip, ardere uniformă, completă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

5. Fusaiolă cilindrică, rondel, fragment ceramic perforat, cu fețele laterale oblice, orificiu drept, fragment (Pl. X/2); Dimensiuni: d.g. = 5 cm, d.f. = 4,9 cm, h = 1,1 cm, d.p. = 1, cm; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă fină, cu degresant din nisip fin, ardere uniformă, completă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

6. Fusaiolă cilindrică cu bază tronconică, rondel, fragment ceramic perforat, cu fețele laterale oblice și muchiile rotunjite, orificiu tronconic, fragment (Pl. X/3);

15. PGC, 281-284, pl. 140-16.

16. Vezi <http://potsherd.net/atlas/types/sigillata/gallery> (consultat 03.07.2015).

Dimensiuni: d.g. = 5,4 cm, d.f. = 3,9 cm, h = 1,6 cm, d.p. = 1,2 cm d.p.m. = 0,9 ; culoare gri-cenușie (Munsell 10B 7/1 light bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere uniformă, completă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

7. Fusaioleă cilindrică, rondel, fragment ceramic perforat, formă rectangulară clasică, cu muchii rotunjite, orificiu drept, fragment (Pl. XI/1); Dimensiuni: d.g. = 5 cm, h = 0,6 cm, d.p. = 1,2 cm; culoare gri-cenușie (Munsell 5PB 7/1 light bluish gray), pastă semifină, cu degresant din nisip fin și mică, ardere uniformă, completă; Fără decor; Suprafața fusaiolei mată-fină. Inedit.

Obiecte de podoabă și vestimentare

Mărgelele

1. Mărgea din sticlă monocromă albastră, formă globulară, (Pl. XI/2); Dimensiuni: d.g. = 8,4 mm, h = 6,6 mm; culoare albastră (Munsell 5PB 7/1 light bluish gray), pastă semitranslucidă; fără decor. Date: secolele II – IV p.Chr. (Benea 2004, Tipul V / Vaday 1989, tipul 1, 2a) Inedit.

2. Mărgea din sticlă monocromă albastră, formă prismatică cu colturile șlefuite, fragment (Pl. XI/3); Dimensiuni: l. = 7,8 mm, h = 2,73 mm; culoare albastră (Munsell 5PB 7/1 light bluish gray), pastă translucidă; fără decor. Date: secolele II – IV p.Chr. (Benea 2004, Tipul IV / Vaday 1989 tipul 1a, 2a) Inedit.

3. Mărgea din calcedonie, formă prismatică cu colturile șlefuite (Pl. XI/4); Dimensiuni: l. = 7 mm, h = 4 mm; piatră semiprețioasă gri-marmorată; fără decor. Date: secolele II – IV p.Chr. (Benea 2004, Tipul IV / Vaday 1989 tipul 1a, 2a) Inedit.

4. Mărgea din ceramică, formă globulară, fragment (Pl. XII/1); Dimensiuni: d.g. = 7,6 mm, d.f. = 4 mm, h = 7,3 mm; pastă fină, de culoare roșie deschisă (Munsell 10R, 6/8light red), cu incluziuni fine de calcit, oxizi de fier și mică; Fără decor; Suprafața mărgelei mată-fină. Date: secolele II – IV p.Chr. (Benea 2004, Tipul V / Vaday 1989, tipul 1, 2a) Inedit.

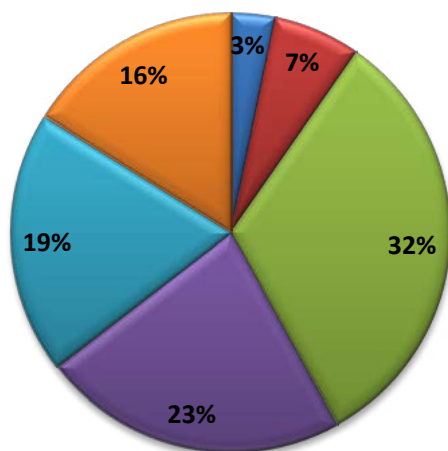
5. Mărgea din sticlă policromă cu incizii în benzi, formă globulară, fragment (Pl. XII/2, 3); Dimensiuni: d.g. = 16 mm, d.f. = 11,44 mm, h = 7,6 mm; culoare verde (Munsell 5PB 7/1 light bluish gray), pastă opacă, opacitate 85%; decor cu benzi incizate în pasta de sticlă. Date: secolele III – IV/V p.Chr. (Benea 2004, Tipul XIV / Vaday 1989, tipul 1, 2a) Inedit.

Observații preliminare

Analiza cantitativă a materialului arheologic recuperat de la Vălceni – *punct „La Pruni”* relevă următoarea situație:

Ceramica de uz comun. Mai puțin de 10% este reprezentat de ceramica realizată la roată, din pastă semifină de culoare roșie de tradiție romană, datată larg în secolele II-IV p.Chr. Majoritatea materialului ceramic este realizat la roată rapidă, din pastă fină, de culoare gri-cenușie, majoritatea decorate prin lustruire (6 fragmente). Formele acestui tip ceramic variază: castroane, oale mijlocii, urcioare, utilizate la păstrarea alimentelor, la

Piese descoperite la Vălcani

- ceramică modelată cu mână - 1
- ceramică de tradiție romană - 2
- ceramică gri-cenușie - 10
- fusaiole - 7
- terra sigillata - 6
- mărgele - 5

servirea mesei și pentru gătit. Totodată, este prezentă și ceramica lucrată la roata înceată, dintr-o pastă semifină, nisipoasă, cu aspect ușor zgrunțuros, de culoare gri-cenușie sau albăstruie, cu decor sau fără decor. Ca forme, sunt prezente oalele mijlocii, o toartă de vas de dimensiuni mai mari și oale cu capac, fiind întrebuințate la gătit și la păstrarea alimentelor/proviziiilor.

Aproape jumătate din totalul motivelor lustruite este compusa din linii în val, respectiv din combinația liniilor orizontale în val cu linii verticale drepte și/sau oblice, respectiv registre umplute de linii verticale¹⁷. Decorul prezintă analogii cu ceramica cenușie de la Foeni - *Seliște*¹⁸, Dudeștii Vechi – *Movila lui Dragomir*¹⁹, Timișoara- *Freidorf*²⁰ și Lenauheim (șapte vase întregi datate în secolul IV p.Chr)²¹, lustruit și adesea organizat pe registre, fațetat (imitând vasele de sticlă) - Hetin (Serbia)²², fiind comun unui spațiu mai mare începând cu sfârșitul secolului III p.Chr. și până la mijlocul secolului IV p.Chr. În colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează câteva vase din ceramica de culoare cenușie (fără context precis de descoperire), lucrate la roata rapidă, care se pot încadra în orizontul cronologic D1 (370/380 – 400/410). Din punct de vedere al formelor sunt căni, boluri castroane, oale, unele dintre ele imită recipiente din sticlă, fiind fațetate, așa cum este castronul de la Hetin (Serbia). Vesela de băut și servit masa s-a mai găsit în câmpia de vest a județului Timiș, la Cărpiniș, Checea, Gottlob, Periam, Satchinez, Sânnicolau Mare, Uliuc, precum și la Banatski Karlovac (Serbia)²³. Descoperirile bănățene menționate au analogii în necropola de la Subotica-*Verušić* datată la sfârșitul secolului al

17. Gindele – Istvánovits 2011, 230-231.

18. Timoc-Szentmiklosi 2008, 118.

19. Tănase 2003, 233-234.

20. Benea 1997, 38.

21. Bejan 1973, 131, 135.

22. Tănase 2013, Pl. 5/10.

23. Tănase 2013, Pl. V-VI.

IV- lea și începutul secolului al V-lea p. Chr²⁴.

Analiza ceramicii de uz comun de la Vălceni denotă un transfer tehnologic dinspre *Barbaricum* pentru ceramica gri-cenușie și cenușiu-albăstruie de tradiție *La Tene* și Sântana de Mureș - Cerneahov. În același sens, în nordul Câmpiei Panonice se înregistrează un proces de transfer tehnologic al producției ceramicii șampilate către *Barbaricum*, care este un fenomen aparte pentru *Barbaricum*-ul Central European și face parte din transferul tehnologic al ceramicii modelate la roată către comunitățile din nordul arcului Carpatic²⁵. Se poate afirma că în Banat, pentru perioada secolelor III-IV și începutul secolului V, ceramica cenușie zgrunțuroasă descoperită în așezări, prin compoziția pastei, formă, decor, este de factură romană, care, în unele cazuri, preia elemente mai vechi dacice și elemente sarmatice. De la sfârșitul primei jumătăți a secolului al V-lea, categoria ceramică lucrată la roată, din pastă fină și decor lustruit, scade cantitativ, locul ei fiind luat de ceramica inferioară, cu pietriș în compoziția pastei. Aceste produse ceramice au un aspect zgrunțuros și numeroase imperfecțiuni ale formei. Odată cu retragerea administrației romane din Dacia, o serie de activități economice, inclusiv producția de ceramică, s-a deplasat în mediul rural, unde meșterii locali vor continua mai bine de un secol producția lor, în special pentru a acoperi nevoile comunității de care aparțineau. O parte a meșterilor din fosta provincie romană își deplasează activitatea în zona *Barbaricum*-ului iazyg, fapt care explică perpetuarea unor forme provincial romane în centre de producție ceramică din *Barbaricum*.

Majoritatea fragmentelor de *terra sigillata* descoperite la Vălceni par să provină din atelierele de la Lezoux, din Gallia centrală. Cu excepția unuia dintre ele, care pare mai timpuriu (ante 150 p. Chr.), restul lor sunt datate din a doua jumătate a secolului al II-lea până la sfârșitul secolului al II-lea, posibil în perioada Severilor, momentul când au ajuns și au fost folosite în Dacia. Un exemplar pare să provină de la Rheinzabern. Raportându-ne la provincia Dacia, piesele nu sunt lucruri senzaționale, atelierele de la Lezoux (Gallia Centrala) dețin monopolul importurilor de *terra sigillata* în provincie, de pe la mijlocul secolului al II-lea până la finele aceluiași secol, când pătrund în Dacia produsele de la Rheinzabern, Westerndorf și Pfaffenhofen, care le înlocuiesc pe primele.

Atestarea ceramicii de tip *terra sigillata* și a imitațiilor nu reprezintă o noutate pentru mediul sarmatic al sec. III p.Chr., A. Vaday surprindea statistic în spațiul dintre Tisa și Dunăre, o cantitate importantă de vase *terra sigillata* – Drag 37, originare de pe limesul renan, din centrele de producție de la Westerndorf și Rheinzabern²⁶. Pe baza lor și a funcționalității lor se pot stabili atelierele de producere, legăturile comerciale și economice între Imperiul Roman prin provinciile de graniță și *Barbaricum*-ul vest-sarmatic²⁷. *Sigillatae*-le preferate de sarmați corespund formelor Drag. 33 și Drag. 37. Se constată apariția ceramicii sarmate amestecate, cu ceramică pictată romană și fragmente de *terra sigillata* de tip Westerndorf și Rheinzabern. Procentajul acestor vase în descoperirile

24. Szekeres 1998, 122; Tănase 2013, 73-74.

25. Gindele – Istvánovits 2011, 242.

26. Vaday 1989, 165.

27. Vaday 1989, 165-166. În comitatul Szolnok (Ungaria) s-au descoperit 46 de vase *terra sigillata*, din atelierele gallice mijlocii (2 piese), de pe Rin (8 piese), cele italice și sud-gallice fiind destul de rare.

din așezările iazyge și necropole este foarte mic, el situându-se sub 5 % din ceramica identificată²⁸. Ceramica de lux din această categorie pătrunde în *Barbaricum*-ul sarmatic după războaiele marcomanice, predominând produsele de tip Rheinzabern și Westendorf. Descoperirile din morminte sunt contemporane cu perioada de producție și de răspândire a ceramicii acestor ateliere²⁹.

Mărgelile sunt caracteristice portului sarmat, prezența lor în morminte, alături de alte materiale specifice, ne ajută la identificarea și stabilirea etniei defunctului. Ele apar în cantități mai mari în mormintele de femei. Mărgelile de sticlă de la Vălceni sunt de proveniență romană provincială, un rol important reprezentându-l atelierul de mărgelile de la Tibiscum. O excepție este reprezentată de mărgelile din calcedonie, care provine din alt atelier. Ele erau utilizate fie sub formă de șiraguri purtate la gât, piept, cusute sau aplicate cu verigi pe îmbrăcăminte.

Mărgelile globulare sunt foarte răspândite, fiind datate în secolele II-III. Pentru spațiul românesc astfel de piese se găsesc la Săcuieni, Oradea, Arad, Foeni. În Serbia, sunt atestate în necropolele sarmatice de la Vrșac – *Dvorište Eparhije Banata*, Vrșac – *Crvenka*, Pančevo – *Gornja Varoška Ciglena*, Kovačica – *Stara Jama*, Crvena Crkva – *Ciglena*, Gaj, Vatina, Iasenovo, Banatska Palanka, Pločica, Banatski Karlovac. În spațiul ungar cea mai importantă descoperire de mărgelile de tipul I este cea de la Endröd – *Szujókerszt*³⁰. Piese rotunde cu modele incizate în sub formă de benzi sau opturi reprezintă o variantă deosebită, fiind descoperite în necropolele de la Kunhegyes, Tiszaigar, Türkeve, mai rar în Banat, la Vrșac, Vatina, Banatski Despotovac³¹, Foeni – *Cimitirul Ortodox*, Giarmata – *Sit 10*³².

Mărgelile prismatice de tipul Benea IV sunt atestate cronologic între secolele II-IV, cercetătorii constatând un import masiv din provinciile dunărene în *Barbaricum*. Piesele încadrate în tipul V al reputei cercetătoare maghiare – A. H. Vaday au o intensă răspândire în mediul sarmatic. Mărgelile prismatice albastre apar, alături de cele verzi, albe, portocalii în descoperirile din comitatul Szolnok de la: Nagykörű, Ócsöd – *Babocka*, Rákócziifalva în M.1, Szolnok – *Zagyva Damm* în M.9, Tiszaöldvár – *Ziegelei* în M.1, Tiszaenyő – *Kisvánt*, Törökszentmiklós – *Surján*, Törökszentmiklós – *Cariera de nisip*³³. Pentru zona de la nord de Mureș astfel de piese au fost descoperite la: Tăurîn (jud. Bihor) – 30 de mărgelile prismatice, albastre translucide, Șimand – o singură piesă³⁴. În Banatul istoric avem o serie de descoperiri de la Foeni – *Cimitirul Ortodox*, Giarmata, Vrșac – *Dvorište Eparhije Banata* (M. 8), Vrșac – *Crvenka* (M.17), Crvena Crkva, Kovačica – *Stara Jama* (M.1, M.3), Mužlja, Aradac (M.6), Banatski Despotovac, Banatska Palanka, Gaj, Banatski Karlovac³⁵.

28. Vaday 1999, 551; Gabler – Vaday 1984, 94.

29. A. H. Vaday și D. Gabler au identificat 37 de vase de tip *terra sigillata* în cadrul mormintelor din Câmpia Panonică.

30. Vaday-Szőke 1983, 110-113.

31. Barački 1961, 117-123; Vaday 1989, 102; Benea 2004, 240-241;

32. Grumeza 2011.

33. Vaday 1989, 99-100.

34. Chidioșan 1965, 443.

35. Grumeza 2011, Pl 10/2.

Nu cunoaștem atelierul de proveniență al mărgelui prismatice de calcedonie. Acest tip de mărgeli apare în numeroase necropole de pe teritoriul Banatului (Foeni – *Cimitirul Ortodox*, Giarmata – *Sit 10*, Deszk – *Cimitirul A*, Kiszombor, *Cimitirul B* etc.). În cadrul pieselor rectangulare, nu exista o diferență cronologică. Se poate doar afirma ca, odată cu perioada sarmatică târzie, se constată o creștere cantitativă³⁶. Totodată, un alt areal din mediul barbar este cultura Sântana de Mureș - Cerneahov, în intervalul 220-375 p.Chr. și până la impactul hunic.

În general, fusaiiolele sunt confecționate din lut, modelate cu mâna sau lucrate la roată, având diferite forme: bitronconice sau rotunde, perforate median, cu o parte plană, iar cu cealaltă adâncită pe mijloc³⁷. Cele lucrate la roată sunt din pastă fină, de culoare cenușiu-deschisă sau provin din reutilizarea vaselor. Cantitativ, la Vălcani, predomină fusaiiolele de tip rondel, realizate din funduri de vase reutilizate (5 piese). Fusurile de tors erau simplu realizate din tija (axul) din lemn, os, mai rar metal, având forma unui bețișor lung și subțire, îngroșat la mijloc, cu capătul de sus ascuțit și cel de jos rotunjit, pe care era fixată o fusaiolă (Pl. IX/3).

La sarmații din *Barbaricum*-ul vest-dacic, fusaiiolele bitronconice sunt atestate pe tot parcursul secolelor II – IV p.Chr. În perioada secolelor III – IV p.Chr. se răspândesc fusaiiolele circulare și aplatizate (rondele), realizate din funduri de vase reutilizate³⁸. Acestea sunt destul de rare în cadrul necropolelor din spațiul ungar și bănățean, fiind frecvent întâlnite în așezările sarmatice. În mediul sarmatic, fusaiiolele apar exclusiv în mormintele de femei sarmate din arealul Dunăre – Tisa – Mureș, fiind considerate piese onorifice, definind rolul femeii în familie³⁹. Ele erau așezate de obicei în partea stângă a defunctei, în palma mâinii drepte, foarte rar spre genunchiul stâng sau spre glezna dreaptă⁴⁰.

Chirpicul recuperat de la Vălcani păstrează impregnate urmele nuielilor împletite peste care a fost bătut (Pl. XII/4). Nu prezintă urme de incendiere, fapt care denotă încetarea locuirii prin abandon, nu în urma unui atac violent.

***

Pe o arie largă, care cuprindea Câmpia Panonică și zonele adiacente, respectiv Banatul, se presupune un amestec etnic și prezența elementului sarmatic (nu o prezență exclusivă) la nivelul comunităților rurale, o uniformizare culturală a orizontului arheologic din secolele III-IV p. Chr. Acesta este caracterizat prin așezări cu niveluri de locuire în cursul sec. III-IV și începutul secolului V, este legat de regiunea de la Vest de Tisa Inferioară, unde s-au păstrat aceleași caracteristici ale culturii materiale, din punct de vedere al tipurilor de așezări și al artefactelor, în special al tipurilor ceramice. Din a doua jumătate a secolului IV se pot observa influențele culturii Sântana de Mureș - Cerneahov,

36. Grumeza 2011, 184-185.

37. Radu 1973, 147.

38. Vaday 1989, 127.

39. Kulcsár 1998, 112.

40. Mare 2004, 69.

prin tipurile ceramice și tehnica de producere aduse de populațiile germanice și iraniene⁴¹. Astfel, Banatul antic nu trebuie considerat o enclavă ermetică în care nu pot conviețui mai multe populații, chiar dacă supremația politică și militară aparținea temporar, uneia sau alteia⁴². Sosirea în valuri a diverselor etnii barbare, unele trăind în comunități mixte – daco-romane și alogene, va duce în secolele IV-V la crearea unui „melanj” de populații în arealul Dunăre – Tisa – Mureș⁴³.

Conform sistemului cronologic Central European, perioadei de timp situate între ultima treime a secolului IV și prima jumătate a secolului V p. Chr. îi corespund etapele D1 (370/380 – 400/410) și D2 (400/410 – 450)⁴⁴. Astfel, etapa D1 face tranziția de la epoca romană târzie la epoca migrațiilor, fiind identificată arheologic și pe teritoriul Banatului de câmpie. Cei care au locuit în această perioadă în regiune erau sarmați influențați de grupuri de nou-veniți, germanici și alani, în migrația lor spre vest sub presiunea hunică, amestec etnic reflectat în descoperirile arheologice⁴⁵. Stadiul actual al cercetării relevă că zona de câmpie a Banatului a fost intens locuită în etapa D1 a epocii timpurii a migrațiilor, pentru ca în etapa D2 să fie observată o restrângere a ariei de locuire în Banat. Potrivit D. Tănase, din contextele arheologice surprinse în așezări cercetate în Banat, se conturează ipoteza că acestea ar fi încetat să fie locuite înainte de venirea hunilor sau în preajma sosirii lor aici, deoarece complexe ale așezării de la Timișoara-*Freidorf*, care aparțin orizontului cronologic D1, au fost suprapuse de morminte databile în orizontul cronologic D2, iar la Foeni-*Seliște* sau în alte așezări cercetate nu sunt artefacte care să permită datarea spre jumătatea secolului al V-lea p.Chr⁴⁶.

În concluzie, situl arheologic identificat la Vălcani – punct „*La Pruni*” relevă prezența unei comunități prospere (ceramică de lux, accesorii vestimentare de import de proveniență romană), cu o locuire întinsă pe durata secolelor II/III-V (care corespunde etapelor C1a-C2 = 180-310 p. Chr., C2-C3=210/220–370/380 p.Chr., D1 și D2), care încetează prin abandon și nu într-un mod violent (chirpicul descoperit nu indică urme de incendiu). De asemenea, bunurile arheologice recuperate acoperă un interval cronologic relativ mare, context în care afirmăm existența unui sit arheologic multistratificat. Nu negăm posibilitatea existenței unei necropole sarmatice în zona cercetată, în contextul recuperării mărgelilor, fragmentelor de *terra sigillata* și fusaiolelor, piese care apar și în cadrul descoperirilor funerare (mai ales, mărgelile). Pentru lămurirea situației de facto propunem o evaluare de teren invazivă / non-invazivă prin periegheză, sondare arheologică, magnetometrie și cercetarea arheologică propriu-zisă a sitului de la Vălcani – punct „*La Pruni*”.

41. Mare *et alii* 2011, 99.

42. Mare *et alii* 2011, 99.

43. Muscalu 2009, 307.

44. Godlowski 1970, 19-20.

45. Mare *et alii* 2011, 28-29; Tănase 2013, 75-76.

46. Tănase 2013, 75.

Bibliografie

Literatură modernă

- Barački 1961
S. Barački, Sarmatski nalasi is Vrsča. [Katalog], RadVM, 10, 1961, p. 117-143.
- Bejan 1973
A. Bejan, Complexul ceramic de la Lenauheim (jud. Timiș) din sec. IV e.n., Banatica, 2, 1973, p. 131-137.
- Benea 1997
D. Benea Quelques observations sur la céramique de l'agglomération daco-romaine Freidorf, Etudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Moesie Inférieure, BHAUT, 1, Timișoara, 1997, p. 55-76.
- Benea 2004
D. Benea, Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum, Timișoara, 2004.
- Chidioșan 1965
N. Chidioșan, Contribuții la cunoașterea cimitirului sarmatic de la Șimand, Revista Muzeelor, 2, p. 443.
- Gabler – Vaday 1992
D. Gabler, A. H. Vaday, Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien, 2 teil, ActaArchHung, 44, 1992, p. 83-160.
- Gindele – Istvánovits 2011
R. Gindele, E. Istvánovits, Die Römerzeitlichen töpferöfen von Csengersima–Petea, Satu Mare, 2011.
- Godlowski 1970
K. Godlowski, The Cronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. PraceA 11, Krakow, 1970.
- Grumeza 2011
L. Grumeza, The Sarmatian necropolis from Foeni, AnB, 19, 2011, p. 181-205.
- Kulcsár 1998
V. Kulcsár, A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai, Aszód, Múzeumi Füzetek, 49.
- Mare et alii 2011
M. Mare, D. Tănase, F. Drașovean, G. El Susi, S. S. Gal, Timișoara – Freidorf. Cercetările arheologice preventive din anul 2006, (editor F. Drașovean) Cluj-Napoca, 2011.
- Mazăre 2011
P. Mazăre, Definirea și clasificarea artefactelor preistorice destinate torsului: fusaiiolele, Terra Sebus, 4, 2012, p. 103-131.
- Muscalu 2009
B. Muscalu, Cultura materială și spirituală în teritoriul dintre Dunăre și Tisa. Sarmatii iazygi și relațiile cu Imperiul Roman (teză doctorat - manuscris), Timișoara, 2009.
- PGC
J. A. Stanfield, G. Simpson, Les potiers de la Gaule centrale, nouvelle édition française, Revue Archéologique Sites, Hors-série no. 37, Gonfaron 1990.
- Radu 1973
O. Radu, Mormântul sarmatic de la Pădurea Verde, Timișoara, jud. Timiș (1969), MCA, 10, p. 147- 149.
- Rogers 1974
G. B. Rogers, Poteries sigillées de la Gaule centrale. I. Les motifs non figurés, XXVIIIe supplément à « Gallia », Paris 1974.
- Szekeres 1998
A. Szekeres, Sarmatska Necropola Subotica – Verušić, RadVM, 40, 1998, p. 107-147.
- Tănase 2003
D. Tănase, Două morminte din sec. IV-V p. Ch. descoperite la Dudeștii Vechi (jud. Timiș), AnB, 10-11 (2002-2003), 1, 2004, p. 233-244.
- Tănase 2013
D. Tănase, Observații cu privire la arheologia epocii timpurii a migrațiilor în Banat – Etapa D1, Banatica, 23, p. 61-89.
- Tănase 2013a
D. Tănase, Mărturii arheologice din epoca timpurie a migrațiilor în Banat – Etapa D2, AnB, 21, 2013, p. 147-158.
- Timoc-Szentmiklosi 2008

C. Timoc, A. Szentmiklosi, Câteva date despre ceramica descoperită la Foeni – Săliște (jud. Timiș), AnB, 16, 2008, p. 113-134.

Vaday – Szőke 1983

A. H. Vaday, B. Szőke, Szarmata temető és gepida sir Endrőd-Szujókereszten, CommArchHung, 1983, p. 79-132.

Vaday 1989

A. H. Vaday, Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok, Anteus, 17-18 (1988-1989), Budapesta, 1989.

Webografie

Terra sigillata

<http://potsherd.net/atlas/types/sigillata/gallery> (consultat 03.07.2015).

Trifunovic 2006

S. Trifunović, Limigantes faced by the Romans and the Sarmatians (3rd-4th century), Archeological site “Sari Vinogradi” – Čurug (Bačka Region, Vojvodina Province, Serbia), în <http://curug.rastko.net/3-4-vek/img/100/cv726-01.jpg> (consultat 03.07.2015).

Lista ilustrațiilor⁴⁷

Planșa I - 1. Localizarea sitului (Hartă topografică ArcGIS online); 2. Localizare sit – imagine satelitară

Planșa II - 1. Fragment oală mijlocie modelată cu mână; 2. Fund de urcior

Planșa III - 1. Perete de strachină (posibil) de la baza vasului; 2. Fragment de bol

Planșa IV - 1. Fragment castron; 2. Fragment oală mijlocie; 3. Capac de oală

Planșa V - 1. Toartă rotundă de vas; 2. Toartă aplatizată cu șanțuire median; 3. Fragment perete de vas (posibil castron)

Planșa VI - 1. Oală mijlocie, fragment de buză; 2. Fragment de vas; 3. Fragment de vas fațetat (posibil castron)

Planșa VII - 1.- 3. Fragment bol Drag. 37

Planșa VIII - 1. Fragment corp vas; 2. Fragment bol Drag. 37 (?); 3. Fragment buză farfurie Drag. 18/31

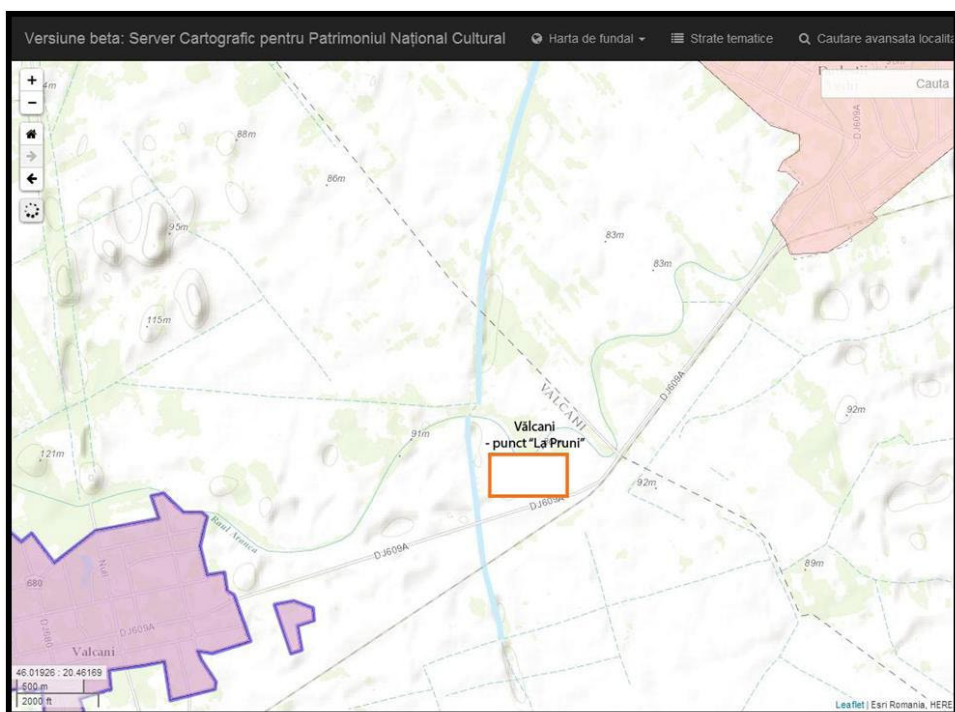
Planșa IX - 1. Fusaiole tronconice; 2. Fusaiole sferice de formă regulată; 3. Fusaiole (Reconstituire apud Vaday 1989, Pl. XXVIII); 4. Fusaiole cilindrice, rondel

Planșa X - 1-3. Fusaiole cilindrice, rondel

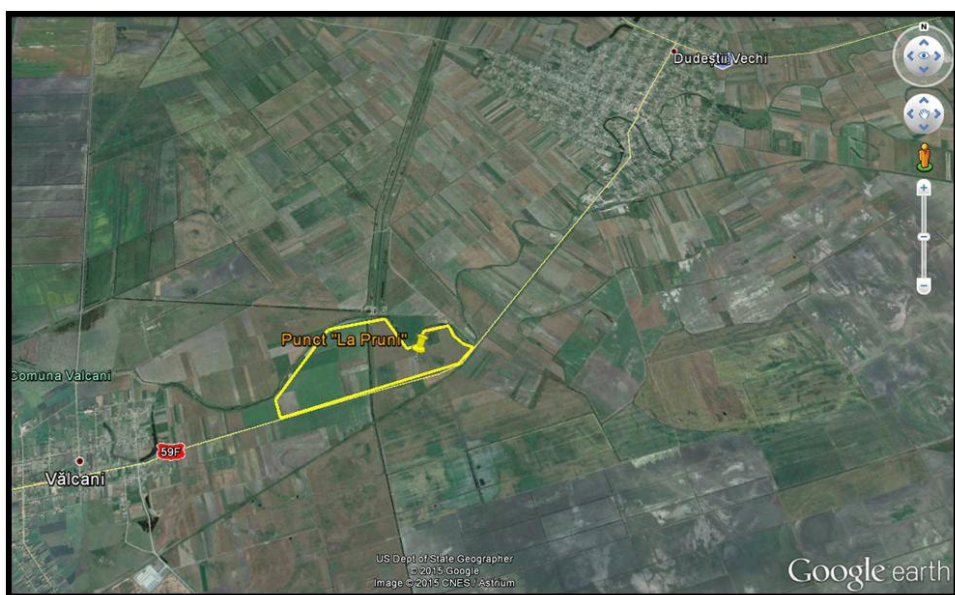
Planșa XI - 1. Fusaiole cilindrice, rondel; 2. Mărgea globulară din sticlă - Benea Tipul V (detaliu microscopic); 3. Mărgea prismatică din sticlă – Benea Tipul IV (detaliu microscopic); 4. Mărgea prismatică cu colțuri șlefuite din calcedonie – Benea Tipul IV (detaliu microscopic)

Planșa XII - 1. Mărgea globulară din ceramică - Benea Tipul V (detaliu microscopic); 2. Mărgea globulară din sticlă policromă cu incizii în benzi; 3. Fotografii microscopice ale mărgelii policrome (detalii asupra inciziei); 4. Chirpic.

47. Dorim să mulțumim colegului Claudiu Toma pentru editarea grafică a desenelor pieselor de la Vălcani, respectiv colegului Dragoș Chende pentru analizarea microscopică și fotografierea mărgelilor.

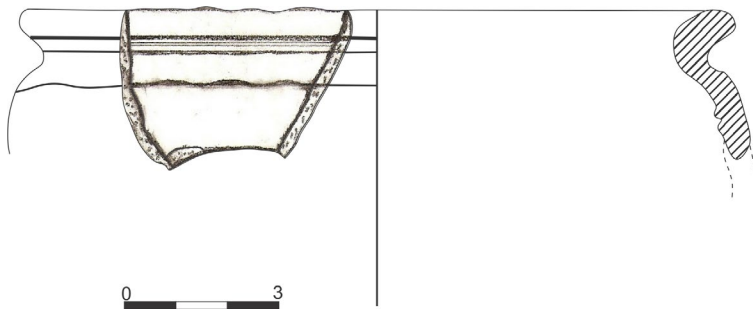

1. Localizarea sitului (Hartă topografică ArcGIS online)

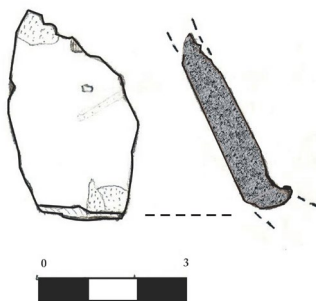

2. Localizare sit – imagine satelitară

PLANȘA I

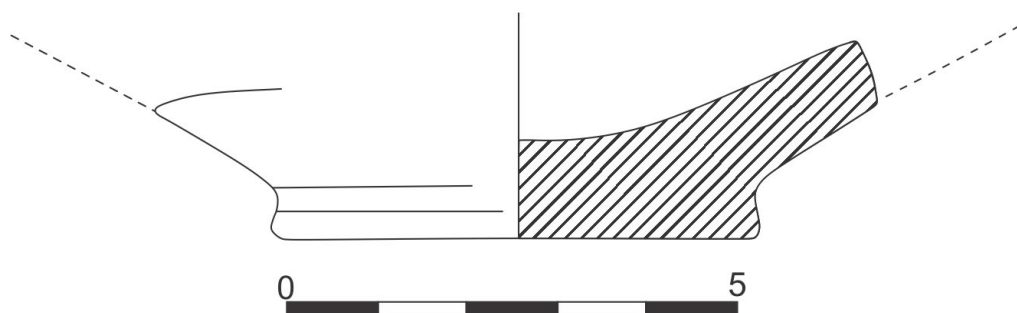

1. Fragment oală mijlocie modelată cu mâna

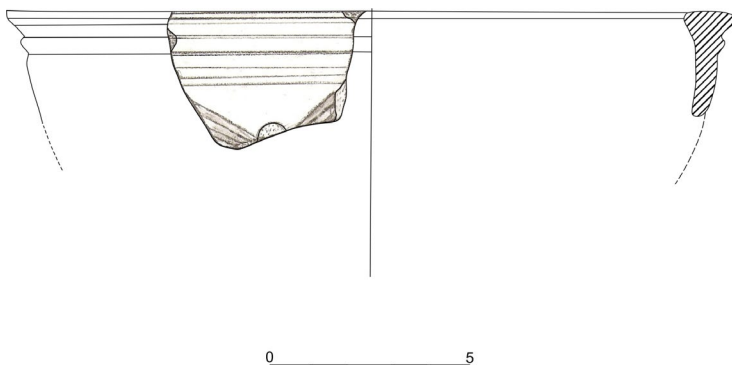

2. Fund de urcior

PLANȘA II

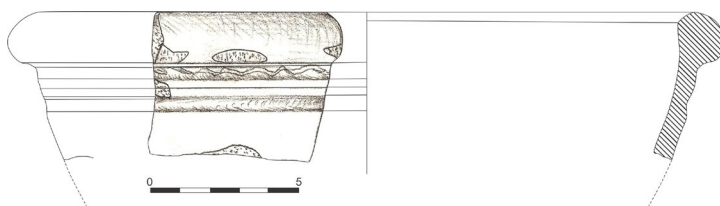
1. Perete de strachină (posibil) de la baza vasului

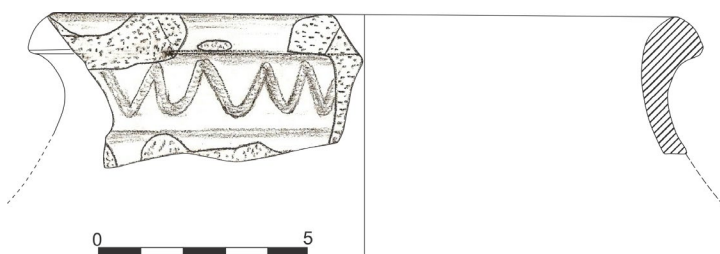
2. Fragment de bol

PLANȘA III

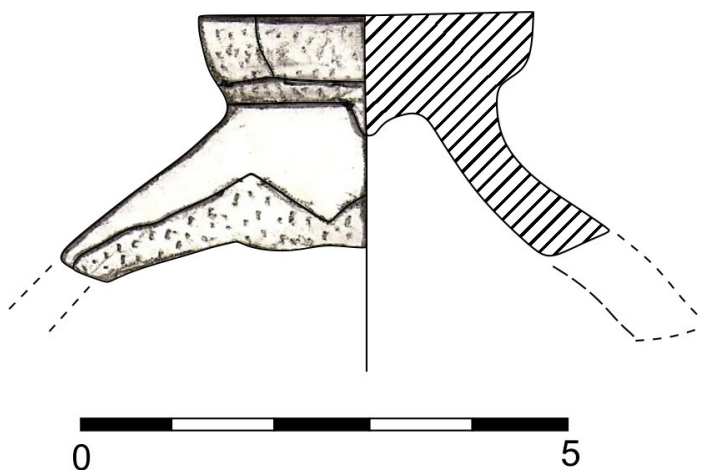

1. Fragment castron

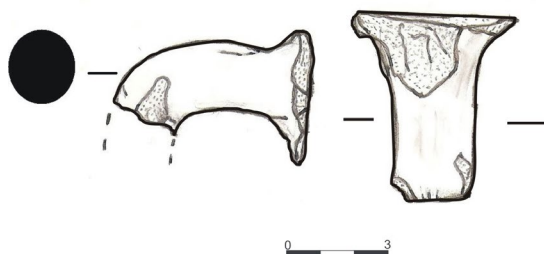

2. Fragment oală mijlocie

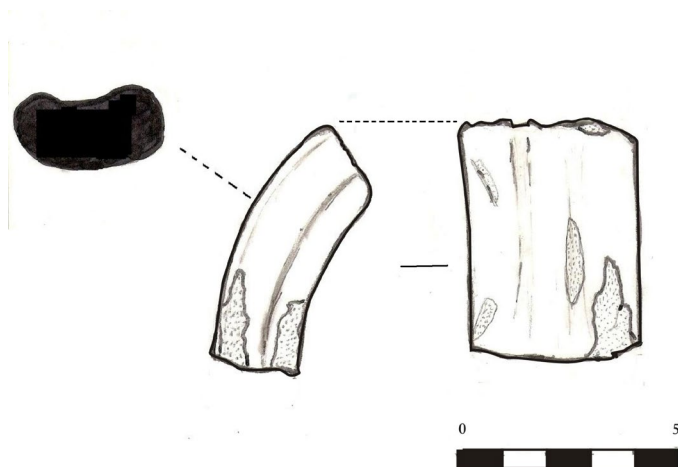

3. Capac de oală

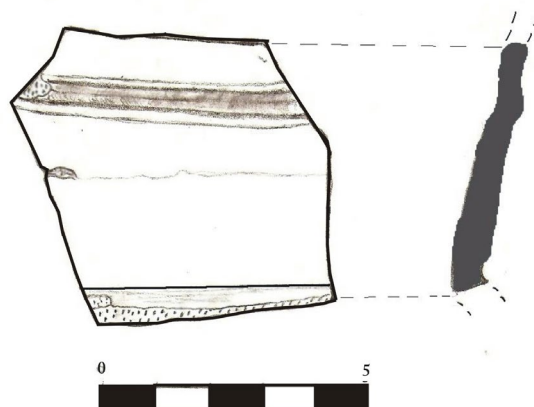
PLANȘA IV

1. Toartă rotundă de vas

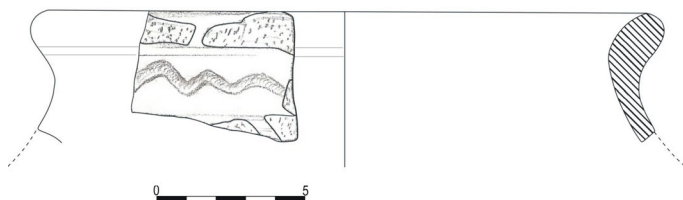
2. Toartă aplatizată cu șanțuire mediană

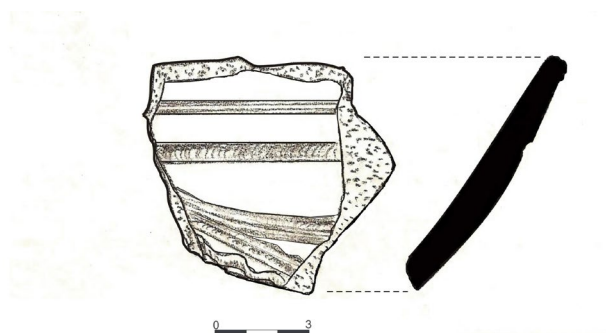
3. Fragment perete de vas (posibil castron)

PLANȘA V

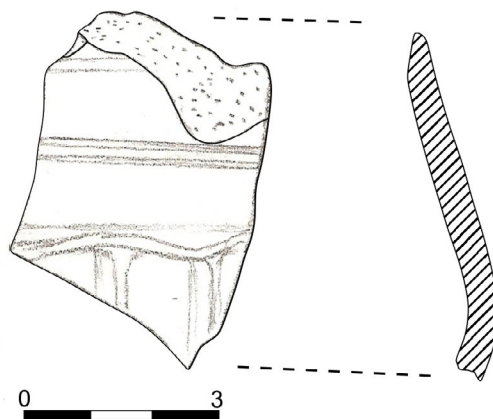

1. Oală mijlocie, fragment de buză

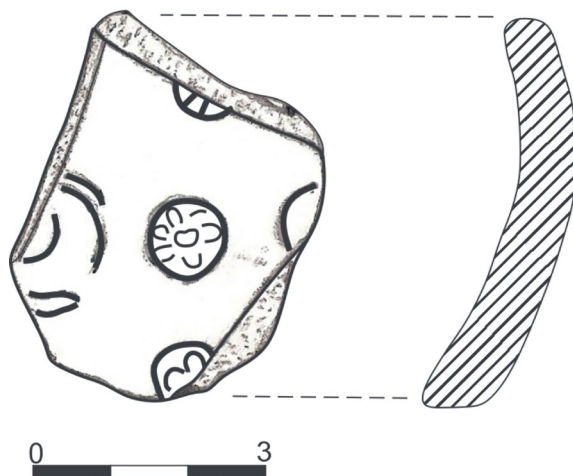

2. Fragment de vas

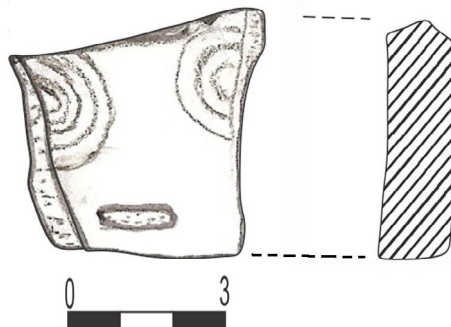

3. Fragment de vas fațetat (posibil castron)

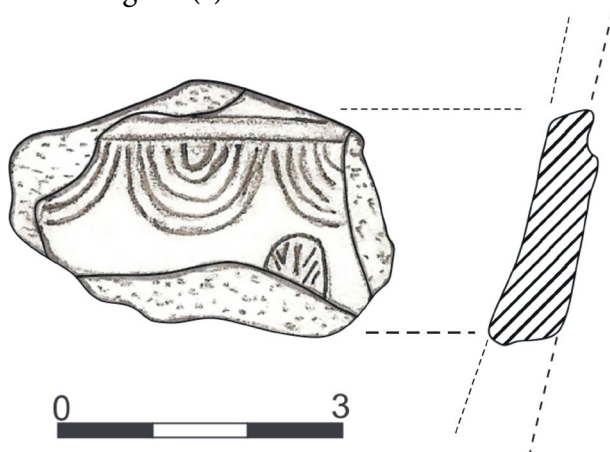
PLANȘA VI

1. Fragment bol Drag. 37

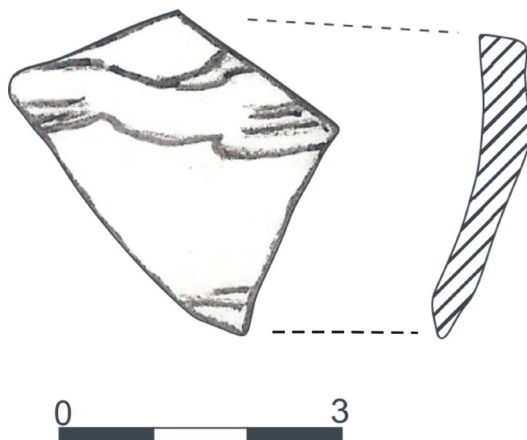

2. Fragment bol Drag. 37 (?)

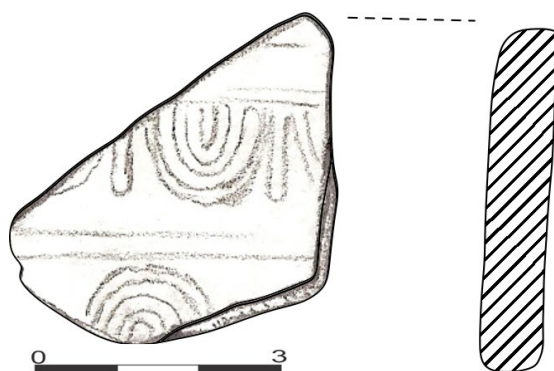

3. Fragment bol Drag. 37 (?)

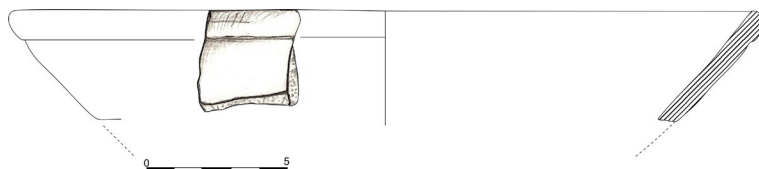
PLANȘA VII

1. Fragment corp vas

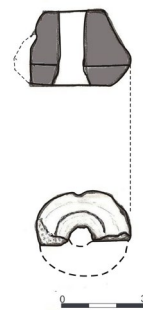

2. Fragment bol Drag. 37 (?)

3. Fragment buză farfurie Drag. 18/31

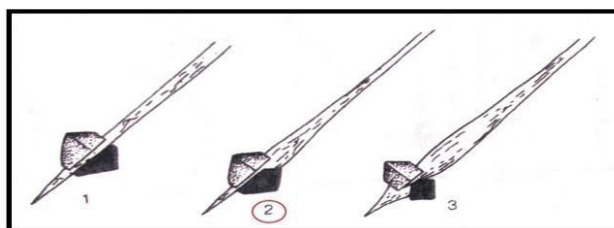
PLANȘA VIII

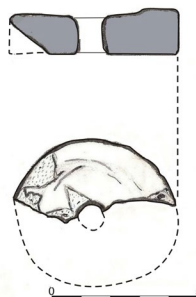
1. Fusaiolă tronconică

2. Fusaiolă sferică de formă regulată

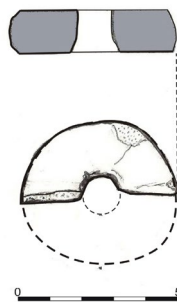
3. Fusaiole (Reconstituire apud Vaday 1989, Pl. XXVIII)

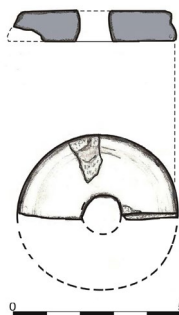
4. Fusaiolă cilindrică, rondel

PLANȘA IX

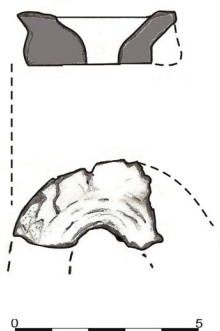

1. Fusaiolă cilindrică, rondel

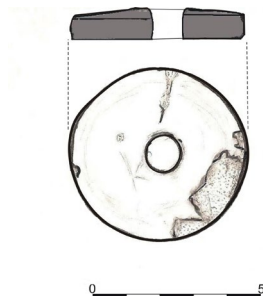

2. Fusaiolă cilindrică, rondel

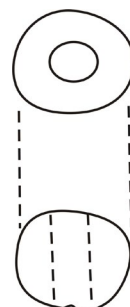
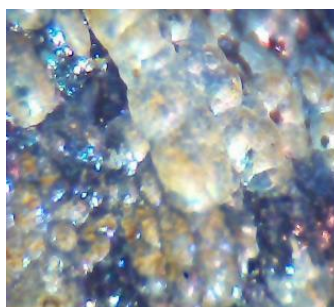
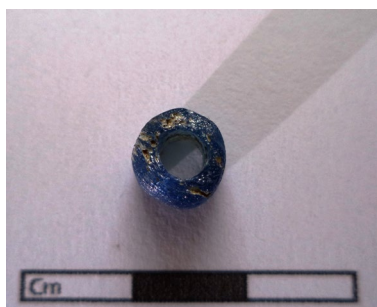

3. Fusaiolă cilindrică, rondel

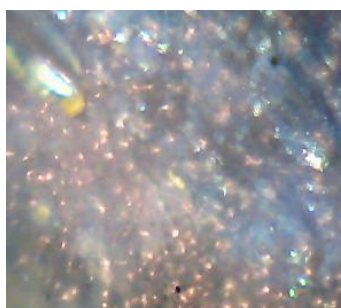
PLANȘA X

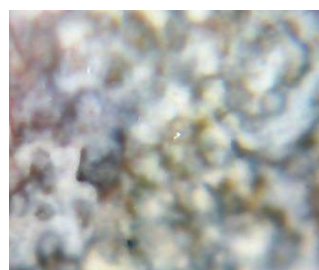
1. Fusaiole cilindrică, rondel

2. Mărgea globulară din sticlă - Benea Tipul V (detaliu microscopic)

3. Mărgea prismatică din sticlă – Benea Tipul IV (detaliu microscopic)

4. Mărgea prismatică cu colțuri șlefuite din calcedonie – Benea Tipul IV (detaliu microscopic)

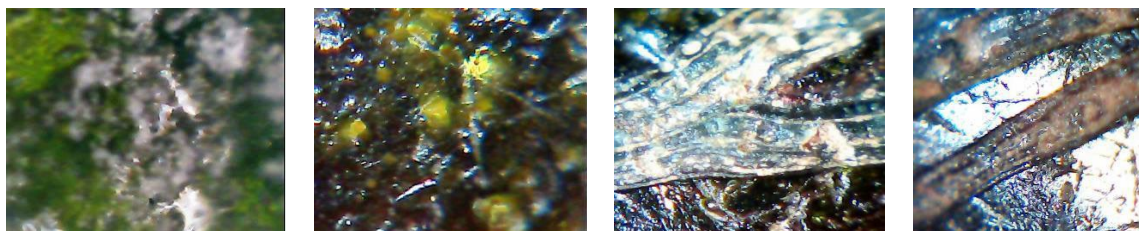
PLANȘA XI

1. Mărgea globulară din ceramică - Benea Tipul V (detaliu microscopic)

2. Mărgea globulară din sticlă policromă cu incizii în benzi

3. Fotografii microscopice ale mărelei policrome (detalii asupra inciziei)

4. Chirpic

PLANȘA XII

Laurențiu Nistorescu

Imaginile Barbaricum-ului¹: comunitățile neinteligibile

The images of Barbaricum: The Unintelligible Communities

Abstract: *The images that part of the elites of the Roman Empire created about the world beyond their borders reflect numerous cultural complexes. An interesting case of misunderstanding The Other is related to the traditional Celtic priesthood.*

Keywords: *Barbaricum, elites, Celtic priesthood, cultural images*

Deși nu a încetat niciodată să funcționeze și cu sensul preluat din tradiția culturală pan-elenică² (de unde termenul a fost preluat de culturile italice, cel mai probabil, încă din epoca arhaică, pe filiera Greciei Magna – ansamblul de colonii din extremitatea sudică a peninsulei), conceptul de *barbar* a dobândit în spațiul socio-cultural latin, relativ de timpuriu³, funcții și dimensiuni mult mai complexe, care au relativizat într-o anumită măsură valorizarea în antiteză a termenului – *Celălalt* devenind obiect al dorinței de cunoaștere și interacțiune în aproape egală măsură cu identizarea sa ca adversar ireductibil – pregătind terenul pentru dezvoltarea deplină pe care avea s-o cunoască acest concept începând cu epoca Principatului. Două sunt, în opinia noastră, adaosurile finale de semnificație pe care le aduce contextul latin străvechiului termen: gradul sporit de abstractizare (facilitat de faptul că, în raport cu centrul eminamente roman al Imperiului, *Barbarul* devine din ce în ce mai puțin o prezență tangibilă în planul indivizilor și comunităților neinstituționale,

1. Studiu cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cod contract POSDRU/159/1.5/S/140863 – Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice, Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

2. Elaborarea noțiunii și sensului de *barbar* este atribuită, printr-un consens cvasiunanim, civilizației grecești clasice. Reținem însă faptul că atât orizontul cronologic al acestei inovații cultural-lingvistice, cât și – între anumite limite – paternitatea și adresabilitatea inițială a acesteia continuă să fie subiect de dezbatere academică. Astfel, Hyun Jin Kim (Kim 2013) subscrie la opinia că termenul *barbaros*, cu semnificația sa clasicizată de poziționare antitetica față de un *Celălalt* perceput ca ostil și, implicit, inferiorizabil, și-a făcut mai întâi apariția nu în Grecia propriu-zisă, ci în Ionia (zonă de interferență greco-traco-hittită), în secolul VI î.Hr., în contextul cultural-politic specific al rezistenței față de ocupația persană, având însă ca antecedent – din aceeași arie etnoculturală, de altfel – tradiția homerică. De altfel, se consideră că cea mai veche atestare a termenului în discuție este cea din epopeea *Iliada* a lui Homer, unde cuvântul este folosit în celebrul „catalog al corăbiilor” (*Iliada* II, 867), sub forma *barbarophonon*, pentru a-i desemna pe locuitorii Cariei.

3. Cu certitudine, sensul specific roman era deja fixat în perioada de apogeu a Republicii

devenind astfel necesară „traducerea” sa printr-o suită de intermediari⁴⁾ și, respectiv, atributul instituțional, exprimat pe deplin de derivatul *Barbaricum* – lumea/oikumena barbarilor, dar nu la modul amorf, ci în sensul de societate organizată și dependentă de Centru⁵⁾.

Acest sens deplin, de elaborare conceptuală net superioară semnificativului original (grecesc), este cel care domină imagologia civilizației romane din perioada imperială clasică – cel puțin în măsura în care putem formula astfel de evaluări pe baza unui corpus de opere scrise selectat nu printr-o metodă sau alta de asigurare a unui anumit fel de reprezentativitate în propria-i contemporaneitate, ci în parte prin hazardul supraviețuirii și, respectiv, în parte prin raportarea posterității la aceste opere ca la eşantioane exemplare ale unei culturi de recuperat.

Cazul druizilor

Dacă tratarea individuală a locuitorilor din *Barbaricum* putea fi (și, cu mare frecvență, chiar a fost) asimilată sălbăticiei caracteristice cadrului natural, confruntarea frontală cu comunitățile organizate – respectiv cu societățile – de la frontiere a produs, inevitabil, o reacție culturală cu atât mai puternică și mai de durată cu cât aspectele de straniețate ale societății respective au fost mai vizibile și mai active în relație cu Roma. Unul dintre cele mai interesante cazuri, din această perspectivă, este cel al druizilor (casta sacerdoțială tradițională a celților), imaginea acestora în literatura latină clasică reflectând, cu pregnanță, o dominantă atitudinală marcată de contradictorialitate. Stimulat de observarea poziției privilegiate pe care o dețineau membrii acestui sacerdoțiu în societatea gallică, de insolitul riturilor și cunoștințelor afișate, dar și de ostilitatea eficientă pe care o manifestau preoții galli⁶⁾ față de puterea imperială emergentă, interesul elitelor romane față de druizi s-a manifestat de timpuriu, la cele mai înalte nivele ale elitelor romane. Nu întâmplător, una dintre primele abordări globale, în registru enciclopedist, a acestui subiect îi aparține lui Iulius Caesar, angajat, înainte de accederea sa la puterea supremă în Statul Roman, într-o amplă campanie de supunere a Galliei.

Încă de la începutul evocării druizilor în tratatul său despre campania din Gallia⁷⁾, Caesar pune accentul pe poziția determinantă a acestora (alături de cel al aristocrației militare) în conducerea societății tradiționale celtice/gallice, subliniind preeminența sacerdoțiului

4. Firește, scriitorii (elitele educate, în sens larg) se poziționează rapid ca intermediari privilegiați ai acestei cunoașteri mediate, monopolizând procesul imagistic, dar statut de intermediari mai mult sau mai puțin minori îl exercită și militarii și elitele zonelor de contact, negustorii ș.a.m.d., nu în ultimul rând, individualitățile barbare care ajung, sub un titlu sau altul (prizonieri, ostatici, mercenari etc.) în inima societății romane

5. Cea mai apropiată construcție semantică echivalentă din prezent, deși la rândul său structural inferioară noțiunii romane *Barbaricum*, este „vecinătatea apropiată”

6. Este de amintit faptul că, în percepția istorică a elitelor romane, gallii au constituit adversarul istoric (adversarul-etalon) pentru Roma, încă din perioada arhaică. O detaliere a subiectului, la Nistorescu 2014

7. Caesar, *De Bello Gallico*. Inițiată în anul 58 î.Hr., campania care face obiectul acestui tratat s-a finalizat în 50 î.Hr., cu cucerirea Galliei și transformarea acesteia în provincie romană. Primele referiri la druizi în *De Bello Gallico* apar în cartea VI, pasajul 13.

asupra celorlalte elite⁸, prestigiul excepțional de care se bucură casta druidică⁹, dar și rolul pe care sacrificiile umane¹⁰ – instrument de rit și credință ce constituia un monopol al sacerdoțiului gallic – îl ocupa în viața curentă a comunităților din această societate. Tonul utilizat de Caesar în portretizarea acestui personaj colectiv este inevitabil admirativ, remarcile autorului fiind însă formulate de pe poziția observatorului bine informat, care deține capacitatea și abilitățile de a înțelege și procesa corect informațiile dobândite și este motivat în descrierea și evaluarea riguroasă de poziția pe care o ocupă ca adversar militar

al societății (societăților) aflate sub influența druidică. Printre detaliile care-i atrag atenția lui Caesar – și care fac din exercițiul său de admirație o atitudine critică – se numără caracterul educat al acestei elite sacerdotiale (deși impune interdicția de a consemna în scris învățătura lor, casta druizilor este alfabetizată, utilizând în acest scop scrierea grecească¹¹), natura mistică a doctrinei lor religioase¹² și dominantă pe care o are ideea imortalității în cadrul acesteia. În același timp, evaluarea axiologică a sacerdoțiului druidic include și o notă de dezaprobare implicită, întemeiată pe practicile sacrificiale (element constant de sensibilitate morală a societății romane, din epoca arhaică și cu prelungiri până în metamorfoza creștină), precum și pe scenografia animalică a centrelor de cult ori pe funeraliile costisitoare¹³.

Caesar nu menționează nici măcar o singură dată vreun nume de druid¹⁴, punând totodată în evidență, în mai multe rânduri, modul colectiv de luare a deciziilor și efectuare a ritualurilor, aspect care dovedește că percepția sa asupra sacerdoțiului gallic este una care îndreptățește eticheta pe care o propunem de personaj colectiv. Atributul „neinteligibil” este, la rândul său, justificat de faptul că, în pofida unei preocupări de echivalare a panteonului gallic cu cel roman, autorul tratatului *De Bello Gallico* nu reușește – ceea ce, de altfel, nici n-a stat în obiectivul său – să înțeleagă natura organizațională și mentalitățile unui ansamblu de populații cu care, la urma urmei, se afla în conflict

8. Printre alte privilegii pe care le dețin, druizii sunt exonerati de taxe și de obligația de a participa la război (Caesar VI, 14)

9. Autorul remarcă faptul că sacerdoțiul druidic îi diferențiază pe galii față de ceilalți barbari, în particular față de germani (Caesar VI, 21)

10. Caesar VI, 16

11. Caesar VI, 14

12. Iulius Caesar face efortul unei *interpretatio romana* în încercarea de a înțelege resorturile acestei doctrine religioase, echivalând divinitățile gallilor cu divinități cunoscute precum Mercur, Apollo, Marte, Jupiter sau Minerva (Caesar VI, 17).

13. Caesar VI, 19

14. Avem în vedere faptul că nici un personaj dintre cele nominalizate de Caesar în *De Bello Gallico* nu este explicit desemnat ca druid, dar cel puțin unul dintre liderii galli evocați – Divitiacus – pare să fi aparținut acestei caste sacerdotale (Cicero, *De Divinatione* 1, 41)

deschis. Natura ieșită din comun a comunității druidice l-a impresionat și pe Tacitus, care descrie ceremonia druidică de dinaintea unei bătălii¹⁵, insistând pe elementele de neraționalitate ale comportamentului femeilor oficiante, pe înfățișarea dezumanizată și blestemele proferate de druizi și, respectiv, pe capacitatea acestor gesturi de a-i speria pe militarii romani. La aproape un secol de la cucerirea Galliei, imaginea tradițională a druizilor continuă să-l marcheze pe geograful Pomponius Mela, care consemnează, într-un amestec de admirație și dezgust, că, deși galii au renunțat la practica sacrificiilor umane, sub îndrumarea acelorași dascăli de înțelepciune¹⁶ care au fost druizii, urmele însângerate ale victimelor duse la altar încă mai pot fi detectate¹⁷. Demn de remarcat este, de asemenea, faptul că prestigiul druizilor și, în același timp, condiția lor neinteligibilă, îndemnând la abordări prudente, continuă să domine imaginarul roman și peste alte trei secole¹⁸. Astfel, Aelius Lampridius¹⁹ consemnează legenda potrivit căreia împăratul Severus Alexander a fost avertizat de o preoteasă druidă să nu spere la victorie și să nu se încreadă în soldații săi, în vreme ce Suetonius, dar și Flavius Vopiscus le atribuie împăraților Aurelian²⁰ și Diocletian²¹ confruntarea, în momentele timpurii ale carierelor lor, cu profeții ale unor preotese druide care le-au facilitat accesul la – sau cel puțin le-au stimulat preocuparea pentru – puterea imperială.

Bibliografie:

- Homer-Murnu 1955
Homer, *Iliada*, Murnu G. (trad.), Pippidi, D.M. (ed.), Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București
Kim 2013
Kim, Hyun Jin, *The Invention of the „Barbarian” in Late Sixth-Century BC Ionia*, în Almagor, Eran, Skinner, Joseph (ed.), „Ancient Ethnography: New Approaches”, Ed. Bloomsbury, London/New York/New Delhi/Sidney, pg. 25-48
Nistorescu 2014
Nistorescu, Laurențiu, *Livy and the Barbarians: Frequency and Nature of the References*, în Farbaș, Valeria (ed.), „Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion Tinerii și cercetarea multidisciplinară, 13-14 noiembrie 2014, Ed. Asociația pentru Cercetarea Multidisciplinară din Zona Vest a României, Ed. Politehnica, Timișoara, pg. 171-174
Tacitus-Ceaușescu 2002
Tacitus, Publius Cornelius, *Istoriei*, Ceaușescu, Gheorghe (ed.), Ed. Paideia, București

15. Tacitus, *Annales* 14, 30. O altă referință a lui Tacitus la druizi – mai precis, la pretenția acestora de a face profeții – se regăsește în *Istoriei* 4, 54

16. Însemnări despre cunoștințele avansate deținute de druizi se regăsesc și la Plinius cel Bătrân, *Istoria Naturală* 16, 249; 24, 103; 29, 52 și 30, 13

17. Pomponius Mela, *De Chorographia* 3, 14

18. Este vorba, desigur, de o imagine idealizată, având ca suport o realitate – statutul druizilor într-o Gallie deja romanizată, care decade de la supremația absolută la zona mistică a societății – radical modificată în acest răstimp

19. *Historia Augusta, Severus Alexander* 60, 6, text atribuit lui Aelius Lampridius

20. *Historia Augusta, Aurelian* 44, 4-5, text atribuit lui Flavius Vopiscus; Suetonius, *Claudius* 25

21. *Historia Augusta, Carus* 14, 2-3, text atribuit lui Flavius Vopiscus: „Se spune că pe vremea când Diocletian servea încă într-o funcție minoră, s-a oprit la o tavernă în ținutul tungrilor din Gallia ca să-și facă socotelile de peste zi, iar o femeia care fusese preoteasă druidă, i-a spus *Diocletian, ești prea lacom și prea zgârcit*, la care acesta i-a răspuns în glumă că va fi mult mai generos când va ajunge împărat. Atunci druida l-a apostrofat: *Nu glumi, căci vei ajunge împărat după ce vei ucide un mistref*” (trad. LN)

Wisniewski 2009

Wisniewski, Robert, *Si fama non fallit fides: Les Drudes dans la Litterature Latine de l'Antiquite Tardive*, în „Antiquite Tardive” nr. 17, Ed. **L'Association pour l'Antiquité Tardive**, Paris, pg. 307-315

Webografie:

Caesar (en)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Caes.+Gal.+toc> , 01.02.2015

Cicero

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Divinatione/home.html , 10.02.2015

Historia Augusta

http://www.livius.org/hi-hn/ha/hist_aug.html , 30.01.2015

Pomponius Mela

<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html> , 25.01.2015

Tacitus-Annales

<http://classics.mit.edu/Tacitus/annals.html> , 05.02.2015

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Lecturi critice

Daniel Haiduc

Cronica cercetărilor arheologice din România - campania 2014

Rapoartele de cercetare cuprinse în volumul *Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2014*¹, ne-au oferit un material generos din care, ca de obicei, am ales să le semnalăm pe cele care corespund domeniilor de interes ale revistei noastre.

Alba * Cercetările arheologice efectuate la Alba Iulia, în cartierul Cetate, au avut ca obiectiv extinderea spre sud a suprafeței investigate anterior pentru a dezveli integral clădirea sanctuarului lui *Mithras* identificată în 2008. Inventarul arheologic recuperat a constatat, printre altele, din elemente arhitecturale din calcar și gresie, multă ceramică și monede romane, precum și obiecte diverse din fier, bronz, argint, os sau cahle fragmentare.

* Tot la Alba Iulia, cercetările de la sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii, aflat pe strada Munteniei, au dus la descoperirea unui număr de clădiri aparținând ultimei faze a complexului (secolul al III-lea p. Chr.), dar și elemente de construcție încadrabile primelor două faze de existență ale acestuia (mijlocul și a doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr.). Dintre piesele romane descoperite, preponderent constituite din material tegular șampilat (ștampile cu sigla legiunii a XIII-a Gemina), amintim o piesă sculpturală de mici dimensiuni (16,5x13x11,5 cm) din calcar, cu reprezentarea unui cap de taur încadrat de ghirlande, și trei fragmente de opaițe de tip *Firmlampen*.

Argeș * Campania de la Voinești a reluat cercetările la termele castrului roman, prin extinderea săpăturii cu scopul de a surprinde limita sudică a edificiului. A fost dezvelită, aproape în întregime, o încăpăre de mari dimensiuni dispusă pe latura sudică a termelor și care face parte din cel de-al doilea șir de încăperi interceptate în campania precedentă. Structurile observate – *pilae*, părți din podea, piloni de susținere a podelei, precum și canalul de evacuare a apei, au permis stabilirea funcționalității acestei încăperi, respectiv un bazin de apă caldă. * Cercetările arheologice de la Jidova s-au desfășurat în suprafața cuprinsă între horreum - la vest, clădirea comandamentului (*principia*) – la est, *via principalis* – la sud și linia (imaginară) care unește capetele de nord ale cădrilor horreului și principiilor. Ca obiectiv principal, s-a urmărit clarificarea aspectelor legate de compartimentarea interioară a barăcii de lemn cercetată parțial în anii 2010-2013. S-a avut în vedere, de asemenea, secționarea gropilor de stâlpi de pe rândurile I și V, identificate în campaniile precedente și s-a urmărit stabilirea funcționalității gropii circulare, de mari dimensiuni, apărute la sud de clădirea cu *hypocaust*.

Brașov * La Râșnov, campania a continuat cercetările începute în 2006 în

1. Volumul a apărut sub sigla Institutului Național al Patrimoniului (coordonatori: dr. Dana Mihai, dr. Raluca Iosipescu și Ruxandra Șerban) și a sintetizat cea de-a XLIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, organizate de Muzeul Județean Argeș din Pitești în perioada 28-30 mai 2015.

zona barăcilor din *praetentura sinistra* a castrului Cumidava. Prin deschiderea a trei noi suprafețe marcate, a fost dezvelită fundația unei barăci de lemn aparținând primei perioade de construcție a castrului. Materialul arheologic recuperate cuprinde ceramic șampilată sau incizată, obiecte de sticlă, podoabe și obiecte cu funcționalitate diversă. La toate acestea se adaugă o statueta de bronz a lui Amor și peste 20 de monede, majoritatea denari.

Buzău * Activitățile desfășurate în cadrul campaniei de la Pietroasele au vizat atât Edificiul cu *hypocaust* cât și Necropola 2. Pentru primul s-a făcut verificarea laturii de sud a incintei edificiului, verificarea situației din încăperea A, verificarea canalelor de evacuare a apelor uzate din încăperile D și E, verificarea traseelor exterioare ale canalelor de evacuare a apelor uzate și verificarea terenului situat la nord-vest de incinta edificiului. În cazul Necropolei 2 s-a procedat la verificarea unei zone nesăpate din partea de nord-est a cimitirului și a unei suprafețe situată la sud de blocul-cămin. Au fost descoperite un mormânt de înhumare, unul de incinerare și un complex de locuire.

Caras-Severin * Pentru sectorul 1 al șantierului arheologic de la Tibiscum-Jupa, obiectivul din acest an a fost continuarea cercetării în interiorul clădirilor XIII și XIV, ambele dispuse pe artera comercială a orașului antic. Materialul arheologic adunat a constatat din fragmente ceramice și fragmente de oase, obiecte din bronz și fier, monede din argint și bronz. În sectorul 2 a fost continuată investigarea clădirii din piatră identificată în anul 2013, dar și a nivelelor de lemn ale așezării vicane care s-a dezvoltat în jurul garnizoanei de la Tibiscum. Din toate fazele de lemn ale locuirii civile a fost recoltat un material arheologic bogat, pe lângă vase din ceramică apărând multe fibule, monede și chiar și un fragment dintr-o diplomă militară.

Cluj * La Bologa, activitatea arheologică a avut ca obiectiv principal cercetarea curții clădirii comandantului de la Bologa, unul din cele mai importante și mai bine păstrate monumente din zonă. În același timp, au fost continuate cercetările și la poarta de nord a castrului în scopul unei viitoare reconstituiri. * Campania de la Cășeu a continuat cercetarea în zona barăcilor din *praetentura dextra*, necesară din perspectiva integrării castrului de la SAMVM în proiectul vizând integrarea limes-ului provinciei dacice pe lista monumentelor UNESCO. * Cercetările efectuate pe șantierul arheologic din comuna Luna, considerat cel mai mare sit de epocă avară din România (secolele VI–X), au evidențiat două noi complexe de locuire, numărul total al acestora ajungând la 689. * La Potaissa-Turda, cercetarea arheologică în zona *praetentura sinistra* a confirmat și completat planul presupus ca urmare a intersectării unor edificii în zonă prin secțiunea diagonală din anul 2012. S-a dezvelit în suprafață o parte din edificiul de tip centuria, de la sud, și o parte din drumul dintre *centuriae*. Materialul arheologic descoperit este bogat: un altar votiv, fragmente arhitectonice (fusuri și baze de coloană), ceramica foarte variată, multe opaite și fragmente de opaite, fibule, piese de echipament militar, armament (vârfuri și călcâie de lance, vârfuri de sulite de balista și de săgeți), o oglindă de plumb, alte artefacte din bronz și fier, monede, oasele de animale.

Constanța * Orașul roman Tropaeum Traiani din comuna Adamclisi a fost subiectul unor cercetări arheologice ample. În sectorul A, acestea au urmărit dezvelirea unei porțiuni aflate la nord de *basilica* “simplă”, precum și verificarea rezultatelor

cercetării magnetometrice și electrometrice efectuate inițial aici. Suprafața cercetată a permis identificare parțială a șase clădiri și trei străzi aferente acestora. Tot în sectorul A, au fost cercetate anexele aflate pe latura nordică *basilicii*. Cercetarea acestora s-a desfășurat în mare parte în secțiuni anterior deschise, care au fost recurățate și extinse și a fost realizată o nouă secțiune în care a fost identificat un singur zid. Săpăturile arheologice din sectorul B au urmărit verificarea și confirmarea poziției jumătății vestice a edificiului de formă trapezoidală pus în evidență de harta geomagnetică a zonei de NV, localizarea fizică, pe teren, a amplasamentului *cardo* în zona de la nord de *decumanus maximus*, pe baza datelor geomagnetice și detalierea zonei nordice a secțiunii SG5 pentru a verifica o eventuală corelație între mai multe fusuri de coloană. * Pe șantierul arheologic de la Sacidava, comuna Aliman, a fost dezvelit un zid și resturile a trei locuințe. Au fost recuperate fragmente de amfore globulare cu striuri și fragmente de amfore decorate „cu coaste”, tipuri categoriale cu largă circulație în sec. VI p. Chr. * La Durostorum, comuna Ostrov, cercetările arheologice au continuat în sectorul I *Thermae*, având ca obiective generale surprinderea unor detalii legate de planimetria edificiului nr. 3 și de relația acestuia cu edificiul nr. 2. A fost recoltat un bogat material arheologic, în special ceramic (vase de uz comun și de lux, opaițe, teracote etc.) databil, la o primă evaluare, mai ales în secolul al II-lea p. Chr., dar și piese din sticlă, bronz și fier (fragmentare). * La Histria A, principalul complex cercetat a fost reprezentat de o suprafață special amenajată deasupra

stâncii de șist verde, pe care au fost depuse ofrande și unde au avut loc arderi succesive. Inițial, acesta prezenta caracteristicile unui depozit votiv, dar observațiile stratigrafice făcute în cursul săpăturilor au dus la redefinirea complexului cercetat. * La Histria B, obiectivul central al cercetării arheologice din Sectorul Sud a fost continuarea identificării planului arhitectonic al edificiului roman timpuriu de mari dimensiuni cu un caracter public, oficial, mai exact a laturii sale de vest, a colțului de nord-vest și a compartimentării vestice a acestui monument.

Covasna * Cercetările arheologice efectuate la Cetatea Zânelor s-au concretizat în finalizarea săpăturilor la primul nivel de locuire dacică din secțiunea S7H, unde au fost descoperite urmele unei construcții, probabil un templu. Piese care pot fi asociate cu acest posibil templu sunt variate, predominând ceștile dacice și fructierele de mari dimensiuni. S-au descoperit de asemenea mărgelile de sticlă și chihlimbar, fusaiole și jetoane din lut, o cută din piatră, o monedă de argint din Dyrrachium, o monedă de bronz din Mesambria precum și un număr mare de oase de animale.

Dolj * Săpăturile arheologice de la Desa au avut ca scop cercetarea necropolei La-Tène și s-au efectuat în zona sud-estică a dunei. După îndepărtarea stratului de humus, s-a descoperit un strat cu țigle romane și cu ceramică lucrată la roată, strat care reprezintă probabil nivelul de dărâmătură al fortificației romane. * În campania arheologică de la castrul roman din Răcarii de Jos, s-a continuat cercetarea clădirii comandamentului castrului, un obiectiv de mari dimensiuni, realizat cu fundații și ziduri de piatră. În timpul săpăturilor a fost descoperită ceramică, monede, obiecte de fier, țigle sau cărămizi șampilate. * Campania de la Cioroiu Nou a vizat sectorul din nord-vestul fortificației, acolo unde s-a evidențiat un edificiu termal și mai multe clădiri cu ziduri de piatră. Săpăturile arheologice au adus completări și precizări importante privind fazele de construcție și cronologia edificiului termal. Astfel, în colțul său de NV a fost depistată o nouă cameră, aparținând unei faze timpurii de construcție.

Hunedoara * Cercetările arheologice de la Ardeu, pe dealul Cetățuie, au fost orientate pe două direcții distincte: continuarea cercetării atelierului dacic de fierărie, prelucrarea bronzului și realizarea obiectelor din IMDA (industria materiilor prime animale) și extinderea cercetării turnului – locuință, cea mai impunătoare clădire aflată în incinta cetății dacice. * La Rapoltu Mare, unde se află situl arheologic Villa rustica - La Vie, cercetarea arheologică a avut ca obiectiv principal cercetarea unei suprafețe mai extinse în zona în care sondajele practice în campania precedentă au evidențiat elemente ce indicau prezența unor clădiri solide de epocă romană, în special a unei construcții de mari proporții. * Pe șantierul arheologic de la Grădiștea de Munte, cercetările s-au derulat într-un singur punct, anume în apropierea porții de sud a fortificației, fiind continuată investigarea arheologică a zonei în care a apărut o matriță de bronz cu o valoare istorico-arheologică excepțională. * Campania de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa s-a concentrat pe aceleași două obiective principale ca și cea din anul precedent: Templul Mare și poarta de nord a orașului. S-a continuat dezvelirea porții respective prin executarea unui tranșeu la nord-vest de suprafața excavată anterior pentru a putea fi investigat raportul dintre canalul cardinal al orașului și canalul de gresie, ambele descoperite încă din campania 2013. În același timp a fost continuată săpătura pe toată suprafața din fața porții, fiind îndepărtate

blocurile de travertin și gresie aflate acolo, pentru excavarea integrală a șanțului defensiv de sud.

Maramureș * Pe șantierul arheologic de la Bozânta Mică au fost identificate și cercetate 14 complexe arheologice, dintre care amintim un complex arheologic aparținând Epocii Bronzului (sec. XIII a. Chr.), reprezentat de un mormânt dublu de incineratie cu oasele depuse în urnă, cinci complexe reprezentând gropi de tipul cu pereții arși și lutuiți, aparținând epocii romane - Barbaricum (sec. II-III p. Chr.) și patru complexe arheologice aparținând epocii medievale timpurii (secolul VIII p. Chr.), două dintre ele fiind locuințe sezoniere, iar două gropi de stâlpi de susținere a structurii locuințelor.

Mehedinți * La Drobeta Turnu Severin săpăturile arheologice sistematice au avut ca obiectiv cercetarea sectoarelor B și C, situate pe latura de sud, respectiv vest a perimetrului ocupat de ruinele clădirii amfiteatrului militar.

Mureș * Campania de la Călugăreni a avut ca obiective corelarea datelor oferite de geofizică cu realitățile arheologice și stabilirea planimetriei părții de nord-vest a *Principiei*, a termelor și a clădirii din *vicusul* militar. De asemenea, s-au urmărit fazele de construcție și de reconstituire a secvenței cronologice a structurii și identificarea tipului de activități care au avut loc aici în epoca romană.

Prahova * Cercetările arheologice desfășurate pe șantierul arheologic de la Budureasca au dus la descoperirea unor noi structuri de locuire aparținând secolelor V-VII p. Chr., au confirmat din punct de vedere stratigrafic informațiile din săpăturile mai vechi și au lărgit aria locuirii aparținând latenului getic din cadrul acestui sit. * A continuat și cercetarea castrului și băilor romane de la Sfârleanca, comuna Dumbrăvești. Au fost finalizate cercetările arheologice ale băilor în vederea studierii lor integrale și a publicării, precum și pentru punerea lor în valoare prin restaurare și integrare în circuitul turistic..

Satu Mare * În localitatea Medieșu Aurit, cercetările au avut scop deschiderea unei secțiuni în zona de nord a așezării de olari. Materialul arheologic descoperit constă în ceramică modelată cu mâna, care reflectă cultura materială ale dacilor liberi.

Sălaj * La Porolissum, cercetarea arheologică a avut drept scop dezvelirea traseului drumului roman din castrul mare de pe Dealul Pommet (*via praetoria*, *via principalis sinistra* și *via decumana*). Materialul arheologic recoltat cu ocazia cercetării drumului ce intră prin porta *praetoria* și duce către comandament este bogat și constă în cărămizi, țigle, fragmente arhitectonice, fragmente de vase ceramice, cuie, piroane, scoabe, obiecte din bronz, fier, o monedă, o fibulă și foarte multe fragmente de la o statuie colosală (sau mai multe) din bronz, unele cu urme de aurire. Între acestea se remarcă un fragment din zona umărului, cu dimensiunile de 30 cm lungime și 15 cm lățime. * Cercetările de la castrul roman aflat în satul Sutoru, comuna Zimbor, au continuat proiectul început în 2001 în cadrul centrului militar, obiectivul vizat fiind prospectarea geomagnetică și electrică a *vicusului* roman și a termelor. Cercetarea a permis localizarea exactă, punerea în context și extinderea cercetărilor arheologice anterioare.

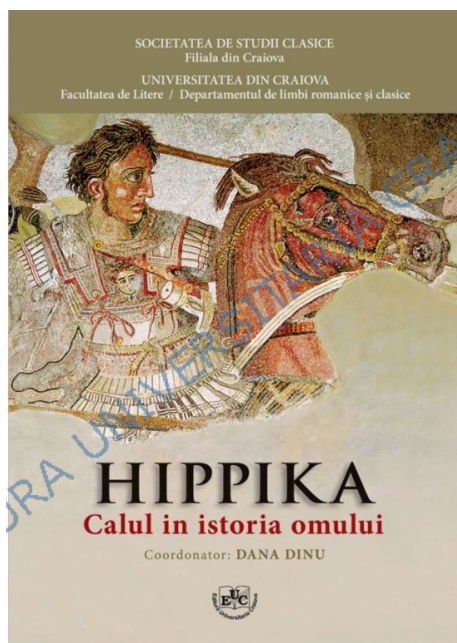
Timiș * Pe traseul lotului 2 al autostrăzii Timișoara-Lugoj, cercetările arheologice efectuate cu scopul de a evalua potențialul arheologic al zonei au dus la descoperirea unei așezări barbare. Ceramica descoperită în complexe (ceramică cenușie, fină, modelată la roată și grosieră, modelată cu mâna) indică o datare pe parcursul secolelor II-IV d.

Hr. Așezarea era locuită de o populație barbară (daci liberi sau germanici), având foarte probabil un caracter de așezare cu gospodării dispuse răsfirat.

Tulcea * La Jurilovca, cercetările din punctul Cap Dolojman s-au desfășurat în două puncte, ambele situate în afara orașului romano-bizantin. Într-unul dintre acestea s-au desfășurat cercetări sistematice (sectorul *Extra muros*) iar în celălalt, preventive (în punctul „Baza arheologică”). Au fost descoperite numeroase materiale arheologice de epocă romană și romană târzie (sec. II-IV p. Chr.) * La șantierul (L)Ibida, Slava Rusă, cercetările sistematice au continuat în sectoarele Curtina G – Turnul 8, Turnul 10 (la structurile intramurane din apropierea turnului), Curtina D, Necropola romano-bizantină, în așezarea romană târzie din punctul Fântâna Seacă și în cea de epocă elenistică din punctul Donca. * Campania de săpături arheologice sistematice desfășurată în cetatea Noviodunum a avut ca obiectiv principal continuarea cercetărilor în Turnul de Colț (TC), aflat în partea de S-E a fortificației. A fost descoperit un șanț de formă neregulată, orientat Est – Vest, în care se păstrează, sub latura de Est a Turnului de Colț, un segment de zid, construit neglijent din pietre de talie mijlocie. Materialul arheologic recoltat constă în fragmente ceramice care se pot sigur data începând cu a doua jumătate a sec. I până în prima jumătate a sec. III p.Chr. Se poate aminti în acest sens vesela de masă fină, de origine pontică, forma *Dragendorff* 37 galică și imitație pontică, vase de sticlă sau opaițe. * Tot la Noviodunum a fost executată și o cercetare arheologică preventivă în punctul Cetate (Pontonul Vechi). Au fost investigate mai multe complexe de epocă romană, monumente funerare, gropi menajere și cuptoare.

Valy-Geta Ceia

Hippika. Calul în istoria omenirii¹

Peisajul rarefiat al studiilor clasice din România este în mod admirabil compensat de frumusețea înălțimilor sale. În puținele centre universitare unde încă mai luminează făcliile antice, valoarea cercetărilor și însemnătatea lor pentru cultura noastră au, în schimb, forța capabilă să alunge sentimentul sufocant al insuficienței ozonări.

În șirul acestora se înscrie și colocviul internațional de studii clasice organizat la Facultatea de Litere a Universității din Craiova, *Receptarea Antichității greco-latine în culturile europene*. Cu determinarea, competența și, mai ales, cu însuflețirea care le caracterizează, Dana Dinu și Mădălina Strehie nu doar că au izbutit să păstreze vie această manifestare (ceea ce nu e, oricum, ușor lucru), ci și să îi confere o anvergură științifică veritabilă. Astfel, s-a

statornicit colaborarea cu universitari și cercetători de la Universitatea din Țara Bascilor și de la Universitatea Complutense din Madrid. În pragul celei de-a VIII-a ediții, Colocviul internațional *Receptarea Antichității greco-latine în culturile europene* se impune ca un adevărat for de dezbatere la care participă clasiști din diverse țări.

Rodul celei de-a VI-a ediții a manifestării clasiciste craiovene îl constituie volumul *Hippika. Calul în istoria omului* (Coordonator: Dana Dinu, Craiova, Editura Universitaria, 2014, 356 p.), ce cuprinde actele colocviului. Cu o tematică înscrisă perfect pe linia tradiției clasice, cartea stârnește interesul înainte de toate prin perspectiva de abordare integralistă, fiind un „discurs despre om și societate sub aspectul consecințelor relațiilor lor cu calul”, așa cum ne încredințează prefațatoarea Dana Dinu. Propunându-și investigarea rolului pe care l-a avut calul în istoria umanității, colocviul a izbutit să atragă atenția asupra instanțelor generatoare de sens și asupra fertilității unei căi de investigare aprioric înguste. Asociat terestrității, dar, deopotrivă, și spațiului celest, lumii subterane ori celei acvatice, calul ni se înfățișează grație studiilor volumului într-o funcționalitate foarte diversă. Totodată, rolul său social este constant subliniat în cercetările de indo-europenistică, astfel încât nu mai surprind abordările extrem de diverse, care trasează

1. Coordonator: Dana Dinu, Craiova, Editura Universitaria, 2014.

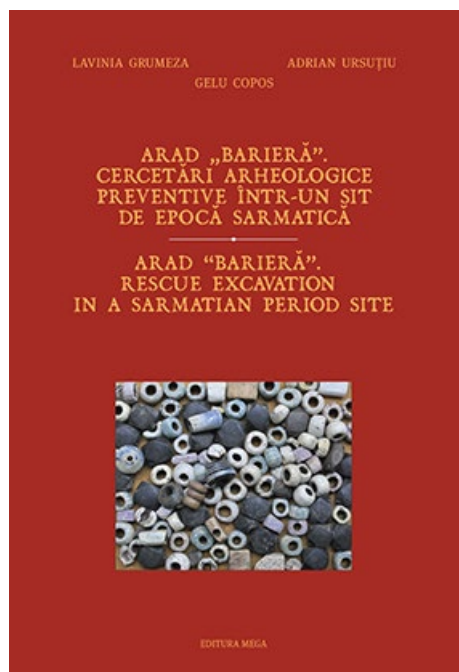
legături incitante între om și acest animal, simbolizând viața și instinctele sale, ca și noblețea.

O incursiune în survol asupra volumului fixează diversitatea domeniilor de investigare a temei (literatură, mitologie, lingvistică, istorie, antropologie, etnologie, imagologie, sociologie, mentalități, arte plastice), a unor explorări teoretico-analitice foarte riguroase, dar și anvergura științifică a unora dintre studiile sale. Nu le voi analiza aci, nici nu le voi înșira, mă limitez, în schimb, să constat dimensiunea de adâncime a unei teme care la o privire sinoptică ne apare, cum deja am arătat, deconcertant de plată și de lipsită de propensiuni spirituale. Mai mult, termen aparținând vocabularului fundamental, ce desemnează un animal domestic, așadar, neînvădit în mod intrinsec cu ceea ce este asimilat artisticității, acesta are forța de a contura niveluri ideatice fundamentale ale poematului – precum o relevă mai multe studii din volum – și, de asemenea, de a înlesni o privire articulată și profundă asupra instanțelor artisticității înseși. Rigiditățile de gândire ce, în continuare, ne bântuie sunt (și) astfel puternic lovite, edificându-se, în ultimă instanță, resursele inepuizabile, latente ale mării literaturii. Ceea ce devine, poate, în cele din urmă amprenta cărții *Hippika. Calul în istoria omului* e, în viziune clasică, plăcerea de a descoperi și cunoaște lumea sub inepuizabilele ei fațete sau, pur și simplu, de a recunoaște complexitatea acesteia. Iată motive, câteva, pentru care cei aplecați să răsfoiască volumul vor fi, cu fiecare pagină, tot mai acaparați de lectura acestuia.

Sergiu Enache

Un aport necesar la cercetările de epocă sarmatică

Cei trei autori publică această carte¹ ca o mică parte a rezultatelor săpăturii arheologice de salvare din anul 2009 de pe autostrada Arad-Timișoara. Principalele subiecte ale lucrării discutate sunt siturile, necropolele, așezările și materialele arheologice descoperite în arealul geografic menționat în titlu. O caracteristică importantă este relatarea bilingvă, în română și engleză, fapt ce o face accesibilă mai multor cititori. Prefața realizată de Valeria Kulcsár arată foarte pe scurt începuturile și modernizarea cercetării epocii sarmatice în Ungaria și atrage atenția asupra numeroaselor materiale rămase nepublicate. Se prezintă situația României și a Serbiei, în care studiul sarmaților nu a fost prioritar până acum și aportul autorilor la arheologia romanității și antichității târzii.

Capitolul I sau Introducere (p. 9-11) arată contextul începerii cercetărilor, numărul

de situri descoperite, metodologia impusă pentru conturarea complexelor arheologice și mulțumirile de rigoare celor angrenați în proiect.

Capitolul II (p. 13-22.), Structura așezării are două subcapitole, subcapitolul II.1, Locuințele și II.2, Anexe. În capitolul II se explică amplasarea și amenajarea habitatului, amintind așezări sarmatice din Ungaria ca analogii și folosindu-se un limbaj specific arheologiei peisajului. Cele două subcapitole descriu locuințele și construcția lor, respectiv anexele acestora (gropi de provizii, gropi de stâlp, fântâni, cuptoare, afumători). Tot aici se face și o tipologie a gropilor de provizii existente în sit.

Morminte/Contexte funerare este denumirea capitolului III (p. 23-28) și acesta având trei subcapitole, subcapitolul III.1 Morminte, III.2 Mormânt de copii și III.3 Oseminte umane în contexte atipice. În primul subcapitol se prezintă cele trei morminte tipice descoperite cu argumentele ce atestă atribuirea lor sarmaților. Subcapitolul III.2 descrie un mormânt de copii, una dintre depunerile funerare la unul dintre schelete, reprezentând

1. *Lavinia Grumeza, Adrian Ursuțiu, Gelu Copos, „Arad „Barieră”, Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică”, Cluj-Napoca, 2013, 132 p.*

o mărgea neagră în cavitatea bucală, indicând probabil o simbolistică magică. La finalul subcapitolului se arată câteva analogii și anumite aspecte ale înhumărilor de acest gen. În ultimul subcapitol se prezintă cadrul arheologic al depunerii osemintelor membrilor inferioare a două defuncte într-o groapă menajeră. Pe lângă obișnuitele analogii, aici se dau referințe pentru explicațiile multiple ale acestor tipuri de înhumări, de la „gropi de sacrificii”, la morminte de șamani sau vrăjitoare.

Capitolul IV Materialul Ceramic (p. 29-41) se împarte în trei subcapitole, subcapitolul IV.1 Date generale, subcapitolul IV.2 Funcționalitatea și tipologia vaselor și subcapitolul IV.3 Aspecte tehnologice. Primul subcapitol arată situația generală a materialului ceramic, iar cel de-al doilea enumeră tipologiile și funcționalitatea vaselor (vase de depozitat, vase globulare, oale, boluri, ulcioare). În subcapitolul IV.3 se face o analiză destul de detaliată a tehnicilor de prelucrare, a tipurilor de ardere și a decorurilor existente la fragmentele ceramice. Toate subcapitolele sunt însoțite de grafice concludente ale celor relatate.

În capitolul V Material Special (p. 43-48) un spațiu generos îi este acordat subcapitolului V.1 Mărgelile, aceste piese fiind foarte numeroase și variate atât în cadrul așezărilor, cât și în mormintele sarmatice. Piese sunt prezentate din punct de vedere al materialului, al formei sau al culorii. Majoritatea lor sunt din sticlă, dar sunt și unele mărgelile din calcar sau chihlimbar. Ultima parte a subcapitolului conține datări și analogii privind materialul arheologic discutat. În subcapitolul V.2 Podoabe sunt enumerate și descrise materialele din metal precum un torques, o brățară și o fibulă.

Două fragmente de cute, șapte fusaiole și câteva piese ceramice refolosite sunt analizate în capitolul VI Unelte și obiecte de uz gospodăresc (p. 49). Concluziile ne sunt dezvăluite în capitolul VII (p. 51-52) unde se menționează informațiile oferite de stratigrafie, de materialul arheologic și de diversele contexte funerare.

Capitolul VIII (p. 53-58) Studiul osteologic al defuncțiilor ne oferă o abordare interdisciplinară a fiecărui context funerar, făcută de Ana-Maria Doja, ale cărei rezultate au determinat atât vârsta defuncțiilor, cât și diferite boli sau răni suferite de aceștia. Capitolul IX Catalogul descoperirilor (p. 59-94) are rolul unui mic jurnal de săpătură în care sunt descrise toate complexele arheologice într-o manieră exhaustivă împreună cu inventarul care le însoțește.

Finalul cărții îl reprezintă o listă bibliografică și lista ilustrațiilor urmate de numeroase planșe ce ilustrează riguros situația arheologică din teren, dar și materialul ceramic sau podoabele descoperite. Un alt aspect important, ce aduce un plus lucrării este reprezentarea color a mărgelilor, a mormintelor și a pieselor mai deosebite. Lucrarea este un aport minim, dar necesar adus cunoașterii perioadei sarmatice și arheologiei privind antichitatea târzie. Putem spune că se înscrie în lucrările moderne ale acestei epoci, prin abordarea interdisciplinară de la finalul ei, dar și prin publicarea imediată a materialelor și a săpăturii arheologice, fiind un exemplu nu doar pentru cercetătorii români ai perioadei sarmatice, dar și pentru cercetători ai altor perioade privind publicarea și valorificarea pieselor în timp util.

Valeriu D. Călărășanu

Semnal: "Angustia" nr. 17-18/2014

Cel mai recent număr – 17-18/2014 - al revistei "Angustia", editată de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni de la Sfântu Gheorghe, sub coordonarea cercetătorului Valeriu Cavruc, se remarcă printr-un incontestabil spor de consistență și acuratețe redacțională. Marcând o largă diversitate problematică și, totodată, o relativ limitată plajă de abordări metodologice (ceea ce nu constituie un neajuns, ci o opțiune editorială, derivată din statutul publicației de oglindă a instituției de cercetare), acest dublu număr propune publicului de specialitate o paletă de 18 articole și intervenții, acoperind o cronologie largă (de la neolitic la actualitatea științifică, precumpănitoare fiind însă studiile consacrate trecutului îndepărtat), la care se adaugă un grupaj de cinci recenzii și o utilă cronică a activității de cercetare a muzeului editor.

Semnalăm, ca titluri de interes CSDR Lucas, următoarele materiale: "Un ciocan de piatră de la Ocna Sibiului-Fața Vacilor" – Cosmin Ioan Suci (pg. 199-204), "Trupele auxiliare pe limesul estic al Daciei. Stadiul problemei" – Florian Matei-Popescu (pg. 205-216), "Figlinae din Dacia" – Ovidiu Țentea, Alexandru Rațiu (pg. 217-222), "O conductă romană din localitatea Măgheruș (jud. Covasna)" – Radu Zăgrean (pg. 223-234), "Câteva consemnări asupra castrului roman de la Brețcu în lumina noilor cercetări" – Alexandru Popa (pg. 235-244) și, respectiv, "Construirea cuptorului de tip roman, topirea și suflarea sticlei la foc de lemne. Între experiment artistic și arheologie experimentală" – Dan Popovici (pg. 245-262).

Ne-a atras în mod deosebit atenția studiul consacrat de Florian Matei-Popescu problematicii limesului est-dacic, care, deși și-a propus doar o sinteză a stadiului cercetărilor (altminteri binevenită), își depășește obiectivele prin câteva observații pertinente: așa este cazul paralelismului evidențiat între situația zonei răsăritene a Daciei intracarpatică și cea a Olteniei/Daciei Inferior, semnalarea mobilităților de trupe între diferitele garnizoane ale celor Trei Dacii ori observațiile (pe care le-am fi dorit extinse, dar acceptăm că nu acesta a fost obiectivul studiului) privitoare la funcția pozițiilor fortificate romane din zona pasurilor Brețcu și Buzău în controlarea unui oarecare areal extracarpatic și în revizuirea strategiei de apărare atribuită – aici considerăm că problema rămâne totuși deschisă – momentului Hadrian.

Strategicul castru de la Brețcu a făcut și obiectul intervenției lui Alexandru Popa, care, fără a depăși abordarea descriptivă a problematicii – în acest stadiu al cercetării, probabil singura formulă pertinentă – reușește să aducă la zi datele despre această fortificație. De notat și pledoaria, la care subscriem, pe care autorul o face pentru extinderea utilizării metodelor noninvazive în cercetarea de teren.

Sorin Damian

Semnal: "Pontica" nr. 47/2014

Anuarul "Pontica" al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța a ajuns, anul trecut, la numărul 47. Semnalăm, din această cea mai recentă ediție, următoarele studii convergente domeniului de interes al Centrului "Lucus": "Urmările hotărârilor Sinodului al III-lea Ecumenic (Efes, 431) asupra învățăturii soteriologice a bisericii din provincia romană Scythia" de Ionuț Hulubeanu (pg. 89-96), "About the Dating and History of the Urn-Sarcophagus with Relics of St. Dassius from Durostorum (+ 20 November 303 AD)" de Georgi Atanasov și Zdravko Dimitrov (pg. 97-110), "The

Image of Nomads of the Black Sea Steppes in the Byzantine Historiography of the 10th-12th centuries. Perceiving of the Other and Political Practice" de Aleksander Paron (pg. 111-123), "Mormântul în cistă de piatră de la Casimcea (jud. Tulcea)" de I. Vasiliu, M. Mocanu și D. Paraschiv (pg. 163-186), "Elemente de infrastructură tomitană: observații preliminare asupra rețelei stradale în perioada romană și în cea bizantină timpurie" de Irina Nastasi (pg. 187-202), "Noi descoperiri din necropolele Tomisului (2014)" de Octavian Mitroi și Constantin Șova (pg. 203-220), "Cercetări arheologice în necropola romano-bizantină Callatis" de Laurențiu Radu și Mihai Ionescu (pg. 221-232), "Observații recente asupra așezării antice de la Tuzla-Far (județul Constanța). Evidența ceramică" de Costel Chiriac și Ștefan Honcu (pg. 233-248), "Ceramica getică din perioada romană descoperită la Ulmetum" de Constantin Șova (pg. 249-266), "Vasa fictilia et vasa usus communis. Theoretical Approaches on the Circuit of Production and Consumption of Roman Common Pottery with a special View of Moesia Inferior" de Ștefan-Emilian Gamureac (pg. 267-284), "Römische und frühbyzantinische Fibeln aus Argamum (Scythia Minor)" de G. Nuțu, F. Topoleanu și D. Anton (pg. 285-294), "Piese ornamentale inedite de la Capidava" de Ioan C. Opreș și Tiberiu Potârniche (pg. 295-314), "A „Tutulusfibel” from Capidava" de George Nuțu și Radu Petcu (pr. 315-324), "Buckles with Images of Animals and Mythological Creatures from Medieval Bulgaria" de Stella Doncheva și Ivajlo Bunzelov (pg. 325-342), "Cercetări arheologice din zona extra muros a cetății Ulmetum. Unele aspecte privind locuirea medievală timpurie" de Cristina Paraschiv-Talmațchi (pg. 343-374), "Evoluția formularului decretelor de proxenie în spațiul pontic" de Victor Cojocaru (pg. 403-416), "Inscripții inedite din Tomis și din împrejurimi aflate în colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța" de M. Bărbulescu, L. Buzoianu și C. Băjenaru (pg. 417-438), "Un vétéran d'un nmervs dans une épitaphe

latine tardoantique de Tomis” de C. Chiriac, D. Dana și F. Matei-Popescu (pg. 439-450), ”Notes épigraphiques (IV)” de Alexandru Avram (pg. 451-464), ”Notices épigraphiques et onomastiques (Scythie Mineure/Dobroudja). (I)” de Dan Dana (pg. 465-495), ”Noi ponduri unciale din nordul Dobrogei” de Dorel Paraschiv (pg. 551-556), ”A New Lead Seal of Gregorios Kamateros” de Ioto Valeriev (pg. 557-562) și, respectiv, ”Considerații privind începuturile locuirii din perioada medie bizantină de la Dinogetia-Garvăn, în lumina noilor încadrări cronologice pentru folles anonimi din clasa A” de Alexandru Barnea și Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu (pg. 563-609).

